

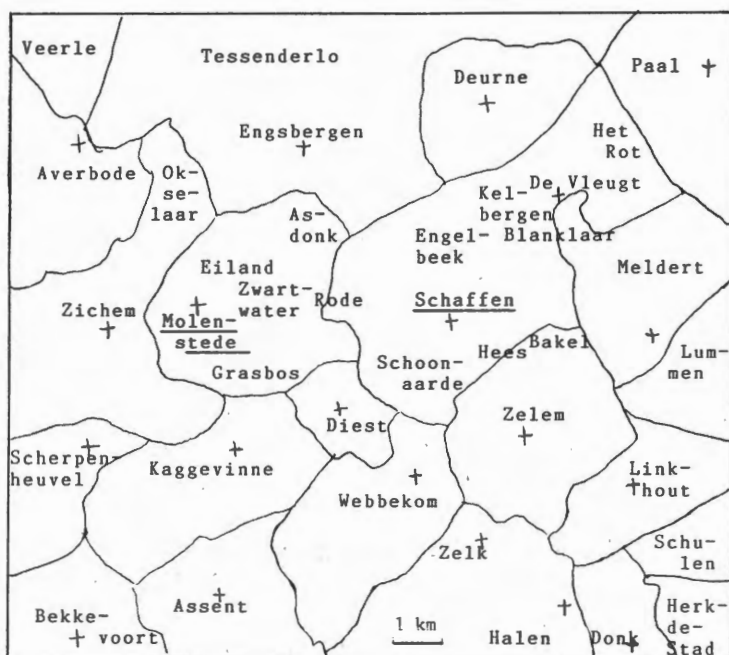
**BIJDRAGE TOT DE TOPONYMIE
VAN
SCHAFFEN EN MOLENSTEDE**

DOOR

Frans CLAES S.J.

Bijdrage tot de toponymie van Schaffen en Molenstede

In deze bijdrage breng ik de toponiemen samen uit twee boeken over dorpsgeschiedenis, *Schaffen door de eeuwen heen* (Oostbrabantse Werkgemeenschap, Tiel-Winge, 1989, pp. 17-98) en *Geschiedenis van Molenstede* (Vriendenkring Mickeyclub, 1993, pp. 10-100). Daarin

heb ik de toponiemen vooral behandeld met het oog op de oude geschiedenis van de twee dorpen. Hier wil ik ze in de eerste plaats bespreken als toponiemen, waarbij ik tevens historische bijzonderheden vermeld, maar ook met meer namen, met nieuwe aanvullende toponymische informatie, o.a. uitvoeriger verklaringen en meer oude vormen van de namen. Zoals in de genoemde boeken deel ik ook hier de toponiemen in een aantal rubrieken in en plaats ik de namen in een systematisch verband bij elkaar.

1. — BEKNOPTE HISTORISCHE SCHETS

Voor het burgerlijk bestuur hebben Schaffen en Molenstede van in de vroege middeleeuwen samengehoord tot Molenstede in 1900 een zelfstandige gemeente werd. Kerkelijk hebben ze in de loop der tijden onder verschillende parochies gehoord.

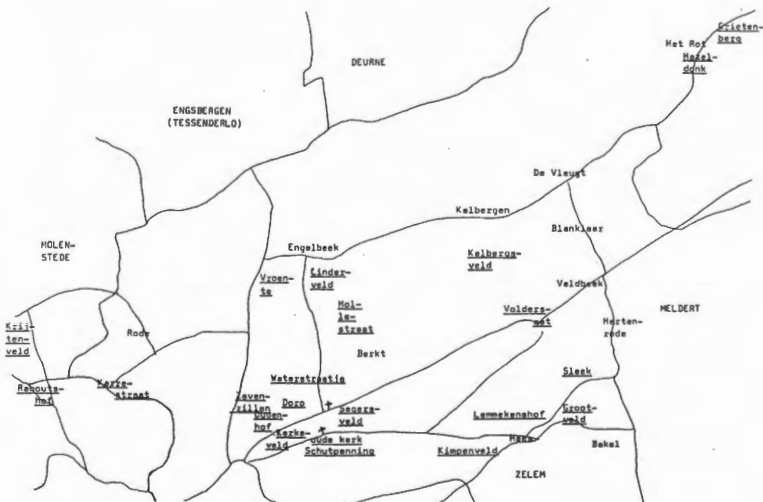
1.1. — *De oudste bewoning in Schaffen*

Bij de aanleg van de stadswallen van Diest in het midden van de 19de eeuw werden zowel op het grondgebied van Schaffen als op dat van Molenstede bij de grens met Diest grafurnen uit de voorhistorische tijd gevonden. De belangrijkste vondsten werden gedaan ten oosten van de nog bestaande Schaffensepoort, waar een grafveld op een langdurig verblijf van een volksstam zou wijzen, van de late bronstijd (ca. 100-700 v.C.) tot de vroege ijzertijd (ca. 700-450 v.C.). In dezelfde omgeving werd ook een Merovingische begraafplaats opgegraven, met urnen, wapens, dekpannen en ook munten uit de Karolingische tijd. Het is mogelijk dat die plaats, niet ver van het latere Schaffense gehucht Schoonaarde, al van in de

voorhistorische tijd (bijna) continu bewoond werd (Claes 1989 : 12-13).

1.2. De oudste vermeldingen van Schaffen en Molenstede

De oudste vermeldingen van Schaffen en van Molenstede staan in verband met de abdij van Sint-Truiden. In 741 of 742 schenkt graaf Robertus enige villa's in de 'pagus Hasbaniensis et Mansuarensis' aan de abdij van Sint-Truiden : Donk (nu gemeente Herk-de-Stad), met de kerk die hij er zelf opgericht heeft, Halen, Schaffen, Velpen (onder Halen) en Mareolt (waarschijnlijk onder Donk) (Piot 1870 : I, 1-4). Bijzonderheden over deze villa's worden daarbij niet gegeven, ook niet over de uitgestrektheid of onderhorigheden ervan.

De parochie Schaffen tot 1652. De onderstreepte plaatsen hoorden tot het tiendengebied van de abdij van Sint-Truiden

In het midden van de 13de eeuw vinden we meer bijzonderheden over Schaffen en Molenstede in het register van abt Willem van Rijkel met een beschrijving van de goederen en met rekeningen van de abdij van Sint-Truiden. Daarin beschrijft deze abt in 1253 het 'allodium' of eigen, vrij erfgoed van Schaffen en geeft hij de grenzen ervan aan, in het westen tot bij Zichem, bij de Worp en de monding van de Ulpe in de Demer, in het noorden van de Ulpe tot bij het allodium van Sint-Willibrord bij Meldert en in het oosten tot het allodium van Zelem. Dat allodium moest volgens het recht voor de helft van de abdij en voor de helft van de heer van Diest zijn. Zo was het ook voor een villa aldaar, *Mulstede*, die de heer van Diest ten onrechte voor zich alleen in bezit had genomen (Pirenne 1896 : 207).

Verder schrijft de abt nog dat de heer van Diest ook voor het allodium van Schaffen zijn abdij onrecht aandoeft en dat deze een vergoeding moet geven voor het allodium dat de abdij aan zijn vader had geschonken. Uit deze tekst kunnen we opmaken dat het hele allodium van Schaffen, waartoe blijkbaar ook Molenstede behoorde, oorspronkelijk eigendom van de abdij van Sint-Truiden was. Arnold III, heer van Diest van 1202 tot 1230, vader van Arnold IV (1230-1258), zou van de abdij de helft van dit allodium gekregen hebben. Vermoedelijk maakte Molenstede deel uit van de in de 8ste eeuw aan de abdij geschonken villa van Schaffen (Pirenne 1896 : 215 ; Claes 1989a : 22 ; 1993 : 10).

De kerk van Schaffen wordt in de tweede helft van de 11de eeuw voor het eerst vermeld, wanneer ze een van de kerken is die door abt Adalardus van Sint-Truiden (1055-1082) gebouwd of hersteld worden (de Borman 1877 : I, 20). In 1107 staat deze kerk echter niet op de lijst van

de parochiekerken op het domein van de abdij, omdat ze een van de 'onderhorigheden' van de parochie Webbekom was (Piot 1870 : I, 29-33). Ook in 1264 hadden Webbekom, Assent en Schaffen dezelfde pastoor (Pirenne 1896 : 72). Later werd Schaffen dikwijls een dochterparochie van Webbekom genoemd en had de pastoor van Webbekom nog recht op tienden aldaar. Omstreeks 1400 was het echter een zelfstandige parochie geworden, waarvan het begeavingsrecht tot 1652 aan de abt van Sint-Truiden toekwam. De abdij van Sint-Truiden bezat er nog leengoed en had er recht op cijnzen en tienden tot het einde van de 18de eeuw (Claes 1989a : 24 en 27-29).

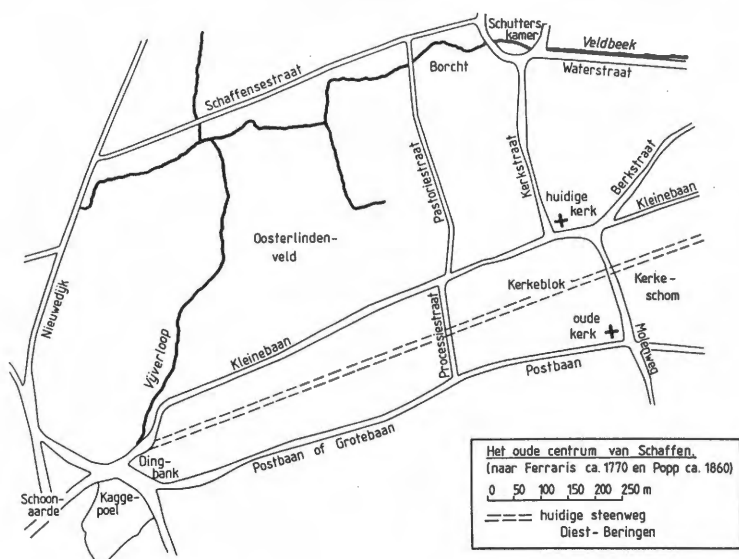
Van 1400 (misschien al sinds de 13de eeuw) tot 1652 was de parochie Schaffen echter veel kleiner dan de latere gemeente. Een groot deel hiervan, met het belangrijkste gehucht Schoonaarde en met verder zeer grillige grenzen, hing af van de Onze-Lieve-Vrouweparochie van Diest, die bediend werd door de norbertijnen van Tongerlo. In 1652 werden deze delen samengevoegd tot één parochie Schaffen, waarvan de abdij van Tongerlo het begeavingsrecht kreeg. Molenstede hoorde al van oudsher (ook sinds de 13de eeuw ?) onder de Sint-Sulpitiuskerk van Diest, die eveneens door de norbertijnen van Tongerlo werd bediend. Deze geestelijke afhankelijkheid van parochies van Diest hangt ongetwijfeld samen met de burgerlijke onderhorigheid aan de heer van Diest (Claes 1989a : 24-25 en 27-31 ; 1993a : 89).

1.3. *Het oudste centrum, de oudste kerk en de burcht van Schaffen*

Er zijn sterke aanwijzingen voor dat het oudste centrum van Schaffen bij de plaats geweest is van de vroegere vijver die nu nog de Kakkepoel heet. Op die plaats

komen alle oude verkeerswegen samen, de wegen naar Diest, Zelem en Tessenderlo, terwijl de weg naar Beringen zich er splitst in de Kleinebaan of Lagebaan en de Grotebaan of Hogebaan. Tot in de 16de eeuw stond daar de dingbank, waar de schepenen samenkwamen om recht te spreken en tot het begin van de 18de eeuw was er een driehoekig plein, waarschijnlijk het oude dorpsplein (Claes 1989a : 17).

De vraag werd vroeger al gesteld of ook de oudste kerk van Schaffen niet in de onmiddellijke buurt hiervan gestaan zou hebben. Aan de Kleinebaan, op 300 meter van de Kakkepoel staat een kapelletje, dat in 1903 werd gebouwd om een veel ouder kapelletje te vervangen, waarbij alle processies halt hielden. Het wordt overschadwd door een eeuwenoude linde, waarnaar de plaats *Oosterlinden* wordt genoemd. Een tiental meters vandaar

stond tot omstreeks 1950 een zeer rijke waterput waaruit de mensen van de plaats overvloedig water konden putten. Deze put zou de bron kunnen zijn waarover A. Wichmans in 1632 schrijft dat ze volgens een oude legende op voorspraak van Onze-Lieve-Vrouw spontaan ontstaan zou zijn (Van de Poel 1956 : 56-57).

Ook wegens de nabijheid van het water van de Kaggepoel en van de beek die erin uitkomt, was deze plaats beter geschikt voor een Frankische nederzetting dan de ons bekende plaatsen van de kerk van Schaffen. Deze plaatsen waren te ver van water verwijderd, zowel de plaats aan de Grotebaan, nu Postbaan, waar de kerk van in de 13de of 14de eeuw tot in de 17de eeuw stond, als de plaats van de huidige kerk.

Het is heel goed mogelijk dat de abdij van Sint-Truiden de kerk van Schaffen na de geschillen met de heer van Diest in de 13de eeuw opnieuw opgebouwd heeft op een andere plaats, die na die geschillen nog aan haar toebehoorde. Deze plaats was veel minder bevolkt dan het gehucht Schoonaarde, dat sinds de 13de eeuw helemaal onder de heer van Diest hoorde (Claes 1989a : 23).

Zeker al in 1279 bezat de heer van Diest in Schaffen een burcht, die men toen in een goederenregister « turrin de Scaffene », de toren van Schaffen, noemde (BH 2772bis, f. 2r° ; D1, f. 3r°) en in 1337 bij een erfdeling « de woninghe van Scaffene » (*Ibid.*, f. 8v° ; D2, f. 50v°). In 1439 werd ze niet meer vermeld bij de bezittingen van de heer van Diest (BH 3244) en in 1501 was er alleen nog een « beempt geheeten de *Borch* van Schaffen » (BH 110, 13). Deze plaats, in de volksmond nog altijd de *Borch* genoemd, ligt een 300-tal meters voorbij de huidige kerk in een gebied met vroeger vooral weiland en bos. Wellicht was deze burcht alleen maar een soort

jachttoren, met erbij een buitenverblijf van de heer (Claes 1989a : 33-34). De naam de *Plaetse*, ca. 1560 (BS 2264/3, f. 115v°), die tot 1668 (BS 6360, f. 132r°) enige keren vlak bij die vroegere burcht voorkomt, en de aanwezigheid van een linde en de Schutterskamer daar (in 1635, HST 241, 395) kunnen erop wijzen dat zich ook daar een (klein) centrum had gevormd.

Verder in deze studie, bij de bespreking van de gehuchten van Schaffen, zal opvallen dat verscheidene gehuchten gedeeltelijk onder Schaffen en onder Zelem horen. Zou dit ook geen gevolg kunnen zijn van vroegere betwistingen tussen de abt van Sint-Truiden en de heer van Diest ? Het is overigens eigenaardig dat Schaffen, althans kerkelijk, veel langer onder de abt van Sint-Truiden heeft gehoord, maar deel uitmaakte van Brabant, terwijl Zelem, dat al vroeg onder de heer van Diest is gekomen, deel uitmaakte van het prinsbisdom Luik en nu van Limburg.

1.4. *Het Land van Diest buiten of de heerlijkheid Kaggevinne*

Nadat de stad Diest in 1229 een vrijheidskeure gekregen had, werd het gebied buiten de stad dat ook van de heer van Diest afhing, het Land van Diest buiten (de vrijheid) genoemd. Deze benaming heb ik voor het eerst in 1301 gevonden : « scepenen buten int sheren lande van Dyst » (BKe 4497, f. 3r°). In 1312 is er sprake van « de lande van Dyest binnen ende buten » (D 1, f. 53r°). In de 15de eeuw wordt dit « Land buiten Diest » ook *Kaggevinne* genoemd, naar de plaats waar de schepenbank stond : in 1440 « meyer ende scepenen van Caggevenne » (BS 335, f. 2r°) en in 1445 « den lande van buyten Dyest, onder die banck van Caggevinne » (Piot 1870 : II, 282).

Deze meierij of heerlijkheid, waarin de meier de heer van Diest vertegenwoordigde, omvatte de latere gemeenten Schaffen en Molenstede ten noorden van de Demer, de latere gemeente Kaggevinne en delen van Webbekom en Assent ten zuiden van de Demer. Vanaf het midden van de 16de eeuw worden de twee delen van deze meierij aan beide kanten van de Demer geregeld onderscheiden. Zo is er in 1552 « de bancke van Caggeuinne op de Kempensche zyde » tegenover « die bancke voirs. op die Beylaersche zyde » (BS 339, f. 226r°). Beilaar, later Ballaar, was een gehucht ongeveer in het centrum van het huidige dorp Kaggevinne. Gewoonlijk wordt het zuidelijke deel echter met een verwijzing naar Leuven aangeduid, zoals in 1565 « de sijde vander Deemeren ter Kempene waert » tegenover « dander sijde vander Deemeren nae Louen waert » (BS 340, f. 43r°). Deze benamingen werden samengetrokken tot *Caggeuen Louens* (ca. 1550 : BKe 13868/3, 1) en *Caggeuinne Kempens* (in 1571 : BH 2517, f. 1r°), de namen die sindsdien het meest gebruikt werden. In 1666 wordt nog duidelijk gesteld dat deze twee delen « één jurisdictie » vormen, « gesepareert mette reuiere die door de stadt Diest is loopende genaempt den Demer » (BS 350, 38f°). Schaffen en Molenstede hoorden waarschijnlijk sinds de 13de en zeker sinds de 14de eeuw volledig tot dit « Land van Diest » en vormden sinds de 16de eeuw Kaggevinne-Kempens.

Het « Land van Diest buiten » werd beschouwd als ouder dan de Vrijheid Diest. Deze laatste dateerde immers, met de vrijheidskeure, pas van 1229, terwijl sommige delen van het « Land buiten » al van omstreeks 1100 onder de heer van Diest hoorden. In 1482 wordt gezegd dat de heerlijkheid Kaggevinne of « het land buiten de Vrijheid van Diest » een leen en « baanderije » van

Brabant is, wat de stad Diest zelf niet is, want deze is een allodium of vrij bezit. Dat de heer van Diest baanderheer is, steunt daarom niet op het bezit van de stad, maar op dat van de heerlijkheid Kaggevinne, die ouder genoemd wordt. De burcht van de heer in Diest zelf werd toen ook onder Kaggevinne gerekend, omdat daaraan geen keure werd gegeven. Ze hoorde dus bij het oudere gebied zonder keure (BS 7007, 1 ; vgl. DdK I, 5).

De schepensbank van Kaggevinne was geheel onafhankelijk van die van Diest, maar hing af van die van Aarschot en van Leuven voor zaken van hoger beroep. De bank vergaderde in de dingbank bij de Kaggepoel in Schoonaarde tot in 1532, toen ze op bevel van de heer van Diest in de stad zelf zitting moest houden. Vooral voor de vertegenwoordigers uit de verderaf gelegen zuidelijker dorpen was de reis naar de andere kant van Diest in tijden van oorlog te gevaarlijk (Claes 1989a : 35 ; 1993a : 15).

1.5. *Verdere hoofdpunten van de geschiedenis van Schaffen en Molenstede*

De kerk van Schaffen, die in de beeldenstorm verwoest werd, bleef een tijd in puin liggen, maar werd in 1617 nog gedeeltelijk gerestaureerd. In 1635 werd een nieuwe kerk gebouwd op de plaats van de huidige kerk (Van de Poel 1956 : 23-24). Rond die plaats, veel centraler in de parochie gelegen, groeide geleidelijk een nieuw dorpscentrum. Zoals boven al gezegd, werden in 1652 de parochiegrenzen gewijzigd en omvatte de parochie Schaffen toen, bediend door de abdij van Tongerlo, ongeveer het hele grondgebied van de latere gemeente.

Het vroeger kleine en afgelegen gehucht Molenstede nam vooral in de 18de eeuw in belang toe door ontgin-

ning van heidegronden ten noorden van het centrum. In of kort voor 1760 richtten de inwoners er zelf een kapel op, die eerst door franciscanen uit Diest werd bediend. In 1803 werd het een zelfstandige parochie (Claes 1993a : 91).

In 1795 werd de oude heerlijkheid Kaggevinne door de Franse overheid wegens haar uitgestrektheid en de grote onderlinge afstanden tussen de verschillende woonkernen als vrijwel onbestuurbaar beschouwd. Daarom werd ze verdeeld in de gemeenten Schaffen, het vroegere Kaggevinne-Kempens, en Kaggevinne-Leuvens, dat later Kaggevinne-Assent werd. In 1900 werd Molenstede als zelfstandige gemeente afgescheiden van Schaffen (Van der Eycken 1993 : 103-104).

Toen de Duitse troepen in het begin van de Eerste Wereldoorlog ons land binnenvielen, meenden ze dat ze in Schaffen en Molenstede door burgers beschoten werden. Daarom staken ze in Schaffen meer dan 170 en in Molenstede 32 huizen in brand en vermoordden ze in Schaffen 23 en in Molenstede 11 burgers. Tijdens diezelfde Wereldoorlog, in september 1915, begonnen de Duitsers met de aanleg van een militair vliegveld op het gehucht Schoonaarde in Schaffen. In februari 1917 werd het in gebruik genomen. Sinds 1919 wordt het gebruikt door de Belgische luchtmacht, die er in 1947 het opleidingscentrum van de valschermspringers heeft ondergebracht.

Wegens de toenemende bevolking en de grote afstand van het centrum werd in 1924 een kerk gebouwd in het Schaffense gehucht De Vleugt. Hier werd in 1948 een kapelanie opgericht, die in 1964 een zelfstandige parochie werd. Ook in Molenstede kwam een tweede parochie, die ook de wijk bij het station van Diest omvatte. Hier werd

in 1956 een kapelanie opgericht, die eerst een noodkerk gebruikte en in 1960 een eigen kerk kreeg. Begin 1977 eindigde de geschiedenis van Schaffen en Molenstede als zelfstandige gemeenten en werden ze bij Diest ingelijfd.

2. DE NAMEN SCHAFFEN, MOLENSTEDE EN KAGGEVINNE

2.1. *Schaffen*

De oude vormen van de naam Schaffen zijn :

Scafnis, 741, kop. begin 11de eeuw (Gysseling 1960 : 893); *Scaphnon*, begin 11de eeuw (*Ibid.*); *Scafe*, 1114, kop. midden 12de eeuw (*Ibid.*); *Scafne*, 1253 (Pirenne 1896 : 207); *Scaffene*, 1279 (BH 2772bis, f. 2r°); *Scafene* 1286 (Piot 1870 : I 382); *Scaffene*, 1290 (*Ibid.* : 387-388); *Schaffen*, 1337 (D 2, f. 50v°); tot *Scaffenen*, 1454 (Piot 1870 : II, 310-311); opt *Schaffensche velt*, 1522 (BH 68, f. 27v°); *Tschaffen*, ca. 1560 (BS 2264/3, f. 111r°); tot *Schaffen*, 1565 (BS 340, f. 32v°).

Sindsdien kwam vrijwel altijd de vorm *Schaffen* voor, al staat daarnaast tot 1634 ook nog de vorm *Scaffen* (BKe 3909).

Vroeger zijn voor de naam *Schaffen* allerlei onbevredigende verklaringen gegeven. Ik vermeld hier de voor naamste ervan :

- een afleiding van het werkwoord *schaven*, ofwel als de naam van een plaats waar huiden geschaafd of kuilen gegraven werden (Mansion 1935 : 142), ofwel als de naam van een gerooide en ontgonnen plaats in een bos (Carnoy 1940 : 518);
- een afleiding van *scaf*, een oude vorm van het woord *schaap*, met een collectief achtervoegsel *-in*, *-ina*,

-inis, met de betekenis 'schaapstal' (Buvé 1915 : 204);

- een afleiding van het Latijnse 'mons *Scaphenus*' (van het substantief *scapha*, boot(je), sloep?), een vertaling van de naam *Emerberg* (met *emer* als gewestelijke uitspraak van 'emmer'), een hoogte dicht bij het huidige centrum van Schaffen (Timmermans 1957 : 112).

Een recentere verklaring plaatst de naam *Schaffen* in een groep Voorgermaanse waternamen. We zouden moeten uitgaan van een grondvorm *Skapanos*, met als eerste element een afleiding van een Indo-Europees woord *kap*, uitbuigend, schitterend, en met het achtervoegsel *-ana*, waarmee waternamen gevormd worden. De naam wijst hier dan op de ligging aan een bocht van een waterloop (Gysseling 1982 : 45-46).

Deze laatste verklaring is veel aannemelijker dan de vroegere veronderstellingen. Ze steunt op de hoge ouderdom van veel namen van waterlopen in onze streken. Als ze juist is, bevestigt ze ook mijn hierboven beschreven hypothese dat het oorspronkelijke centrum van Schaffen bij de Kaggepoel gelegen zou hebben. De naam zou dan later met de verplaatsing van de kerk mee verhuisd zijn naar andere delen van het dorp. Het is dan ook mogelijk dat deze naam, althans als waternaam, nog komt van de prehistorische volksstam, waarvan heel wat sporen gevonden zijn in de buurt van het gehucht Schoonaarde.

2.2. *Molenstede*

De oude vormen van de naam Molenstede zijn :

Mulstede, 1253 (Pirenne 1896 : 207); Beatrix van *Molstede*, 1277 (BKe 13700/7); Johannes de Dumo de *Moelstede*, 1290, kop. 1410 (HRt 5, 53); tote *Muelstede*, 1321 (Claes 1986B : 19); aen Liisbeten huus van *Moelste*,

ca. 1345 (DLC 3); *Moilstede*, 1363 (D 1, f. 5r°); int *Moelsteetsche* broec, 1440 (BS 335, f. 5r°); *Mulstee*, 1490 (DHG 1823, f. 1v°); *Moelstee*, 1497 (BRk 12622, f. 25v°); *Molstee*, 1519 (BS 338, f. 33v°); *Molste*, 1520 (*Ibid.*, f. 61v°); *Muylstede*, 1525 (*Ibid.*, f. 193bis); *Molenstede*, 1560 (BS 334ter, f. 19r°); *Molestede*, 1605 (*Ibid.*, f. 208v°); *Meulestedewaerts*, ca. 1610 (BS 6633, f. 1r°); *Meulenstede*, ca. 1610 (*Ibid.*, 38r°); *Moolstede*, 1621 (BS 345, f. 151 v°); *Meulstede*, 1641 (BS 347, f. 18r°); *Moelenstede*, 1661 (BS 349, f. 85v°); *Molenstee*, 1651 (DN 532, 25-9-51); *Meulstede*, 1661 (DdK I, 3); *Meulste*, 1670 (BS 350, f. 156r°); *Molenste*, 1733 (BS 365, f. 6v°).

Het eerste element van de naam *Molenstede* werd vroeger soms, zoals het in het dialect klinkt, met *u*, *ue* of *eu* geschreven, soms, zoals het woord *molen* in de schrijftaal, met *o*, *oe* of *oo*. De huidige plaatselijke uitspraak is met een korte *eu*-klank. De oude vorm met korte *o* wijst op een samenstelling met *molne*, een Middelnederlandse bijvorm van *molen*. Dat de *d* tussen twee klinkers wegvalt, zoals in het tweede element *stede*, is een algemeen verschijnsel, al in het Middelnederlands. De huidige schrijftaalvorm *Molenstede* komt voor het eerst in 1560 voor, de huidige spreektaalvorm *Meulstee* heb ik in deze schrijfwijze niet voor 1800 aangetroffen. De vormen *Mulstee* (1490) en *Meulste* (1670) geven echter waarschijnlijk dezelfde uitspraak weer.

De naam *Molenstede* is duidelijk gevormd van het woord *molen* met het oude woord *stede*, plaats. Zo is *Molenstede* de 'plaats bij de molen'. Ik merk op dat er onder Opvelp een gehucht *Molensteen* is, dat vroeger ook *Molenstede*, *Mu(e)lstede*, *Muylstede* en *Muelestede* heette. Ten noorden van Gent is er een wijk *Meulestede*, die haar

naam in de oude vorm heeft bewaard. Deze drie namen hebben dezelfde oorsprong.

2.3. *Kaggevinne en Kaggepoel*

In Schaffen werd de naam *Kaggevinne* in drie verschillende betekenissen gebruikt. De oudste betekenis, volgens de etymologie van het woord, was die van een ven, vijver of poel. In deze betekenis was *Kaggevinne* een synoniem van *Kaggepoel*. In de tweede betekenis was *Kaggevinne* de naam van een plaats bij de hierboven genoemde poel. Ten slotte werd de naam uitgebreid tot de heerlijkheid of meierij waarvan Schaffen deel uitmaakte.

2.3.1. *De Kaggepoel of het Kaggevin*

De oude vormen van deze naam met betrekking tot de poel zijn :

den *Caggepoel*, 1521 (DHG 1919, f. 94v°); te Caggevenne byden *Caggevennepoel*, 1522 (BH 66, f. 35v°); den *Caggevinssche wouwere*, 1527 (DKAKe 4, f. 86v°); den *Caggevenschen poel*, 1549 (BS 339, f. 168r°); *Cakenpoel*, 1564 (BRk 45730, f. 4v°); den *Cakkenpoel*, 1651 (DHG 1526, f. 21v°); den *Caggepoelvijver*, 1775 (BS 373, f. 59r°); den *Kakkepoel*, 1876 (BN 34553, 201). De plaats van deze vroegere vijver heet in de volksmond nog altijd *Kakkepoel*.

Al dateert de eerste vermelding van de naam *Kaggepoel* pas van 1521 en al heb ik *Kaggevin* of *Kaggevinne* als zodanig helemaal niet met deze betekenis gevonden, toch moet deze betekenis veel ouder zijn. De hier volgende betekenis is er immers van afgeleid.

2.3.2. *Kaggevinne als nederzetting*

Sinds 1300 komt de naam Kaggevinne geregeld voor als woonplaats- of herkomstnaam, die duidelijk betrekking heeft op een nederzetting bij de hierboven vermelde Kaggepoel. Als nederzettingsnaam luidt de naam altijd *Kaggevinne*, in verschillende vormen :

Jan van *Cagghenvinna*, 1301 (BKe 13700, 16) ; Johannes van *Kaeghenvinne*, 1317 (*Ibid.*, 50) ; Wouter de *Kackeuinne*, ca. 1321 (Claes 1986B : 15) ; bouen *Cagghewinne*, 1366 (BKe 13703, 178) ; Heylwidis de *Cacghewinne*, 1366 (DLC 1) ; Jan van *Cackeven*, ca. 1370 (DLC 7) ; Heilwige van *Kaggeuinne*, 1379 (DHG 1889, f. 27r°) ; den poel te *Kakeuenne*, 1393 (D 792/2, f. 22r° los bl.) ; Johannes de *Kagghewinne*, 1396 (*Ibid.*, f. 62v°) ; op *Kacheuine*, (*Ibid.*, f. 92r°) ; Wouter van *Kaggewynne*, 1403 (D 793, f. 39r°) ; *Caggeuin*, 1409, kop. 16de eeuw (BKe 13868/2, 1) ; te *Caggeuenne*, 1416 (DKAKa 10) ; den poel te *Cagghewenne*, 1446 (BS 335, f. 43v°) ; *Cakeuin*, 1452 (HST 241, 528) ; te *Caggeuen* aent ueken daermen van Tschoonaerde Tschaffen waert gaet, 1566 (BS 340, f. 78r°).

Na de 16de eeuw komt de naam *Kaggevinne* bij de Kaggepoel niet meer als nederzettingsnaam voor en wordt de plaats beschouwd als een deel van het gehucht Schoonaarde.

2.3.3. *Kaggevinne als naam van de heerlijkheid en de naam Kaggevinne-Kempens*

Sinds de 15de eeuw komt Kaggevinne als benaming van de heerlijkheid en van Kaggevinne-Kempens voor in de volgende vormen :

meyer ende schepenen van *Caggeuenne* ... *Kakeuenne*, 1440 (BS 335, f 3r° en 3v°) ; Scabinorum de *Cackeuenne*

... der banck van buyten geheyten van *Kacghenuenne*, 1454 (HST 24, f. 23r° en v°); meyer ende schepenen van *Kackeuin*, 1493 (DKAKe 14, 192, los blad); Scepenen van *Caggeuinne* inden buyten lande des heeren van Diest, 1505 (DKAKa 10); in den lande van buten Diest geheeten *Kakeuenne*, 1540 (HST 650, f. 45r°); tbuyten lant van Diest, dwelc men gemeenlyc heet *Cacghevynne*, 1546 (DdK I, 2); de bancke van *Caggeuynne* op de Kempensche zyde, 1552 (BS 339, f. 226r°); opde Kempensche sijde van *Caggeuinne* ... onder tbuyten landt van Diest, genoempt d'lant van *Caggeuinne*, 1560 (BS 334ter, f. 19r°); *Caggeuinne* inden buijtenlande van Diest ... op de sijde vander Demeren ter *Kempenen* waert, ... op dander sijde vander Demere naer Louenwaert, 1569, Ibid., f. 1r°); *Caggeuinne-Kempensch*, 1571 (BH 2517, f. 1r°).

Tot 1795 werd Kaggevinne gebruikt als naam van de heerlijkheid en waren Kaggevinne-Kempens en Kaggevinne-Leuvens de namen van de twee delen ervan. Zoals boven al gezegd, werd Kaggevinne-Kempens in 1795 de gemeente Schaffen, terwijl Kaggevinne-Leuvens een zelfstandige gemeente werd die in 1825 de naam Kaggevinne-Assent kreeg. Deze laatste gemeente werd in 1922 gesplitst in de gemeenten Kaggevinne en Assent. De naam Kaggevinne ging toen over naar het deel van de oude heerlijkheid dat als zodanig tot dan toe nog geen eigen naam had. Het centrum van die gemeente Kaggevinne heette tot de 16de eeuw, zoals boven al gezegd, Beilaar en daarna, nu nog in de volksmond, *Halfweg*, d.i. oorspronkelijk halfweg Diest en Zichem, vanaf de 17de eeuw opgevat als halfweg Scherpenheuvel. Ook nu die vroegere gemeente weer verdeeld is onder Diest en Scherpenheuvel, blijft de naam Kaggevinne daar nog bewaard, dus wel eind verwijderd van de oude Kaggepoel, het oorspronke-

lijke 'Kaggeven' in Schaffen. Het dorp Kaggevinne, sinds 1977 verdeeld onder de gemeenten Diest en Scherpenheuvel, wordt nu in de streek *Kakkevin* genoemd.

2.3.4. Verklaring van de naam Kaggevinne

Het tweede lid van de naam Kaggevinne is wel duidelijk *vin*, de gewestelijke Oostbrabantse vorm van *ven*, vijver of poel in de heide. Bij de oude vormen van de naam wisselen deze synoniemen elkaar overigens dikwijls af. Het eerste lid van de naam wordt op verschillende manieren verklaard. Volgens oudere verklaringen zou het, zoals in *Kachtem*, een patronymicum zijn. Mansion (1935^r: 79) noemt hiervoor het patronymicum *Kaking* (of *Kaching*), misschien ook de genitief van de mansnaam *Kaka, en volgens De Vries (1962 : 89) is het een patronymicum van de persoonsnaam *Kako*, « misschien als spotnaam op te vatten (bij *kaak*, 'lichaamsdeel' of *kaak*, 'schandpaal') ».

Een fantasierijke verklaring ziet in de namen *Kaggevinne* en *Kakenburg* of *Kapenborch*, een oude vestingstoren in Diest, een teken van de Frankische oorsprong van deze plaatsen. Met *Kaggen* zouden de Franken een koninklijk gebied hebben aangeduid en *vinne* zou gelijkstaan met vonnissen. Zo zou met *Kaggevinne* een koninklijk rechtsgebied bedoeld zijn (Van der Linden 1965 : 126-127).

Zelf heb ik verondersteld dat *Kaggevinne* verklaard moet worden als *ven* of *poel* bij de *kaak*, d.i. de schandpaal. Een schandpaal stond gewoonlijk in het centrum van een dorp of heerlijkheid. Zoals boven reeds gezegd, stond de dingbank van de heerlijkheid Kaggevinne bij de Kaggepoel en daar vergaderde de schepenbank tot in 1532. Het is normaal dat de schandpaal daar ook stond. Omdat de oudste vormen van *Kaggevinne* een *g* hebben heb ik vroeger als andere mogelijkheid gedacht aan een

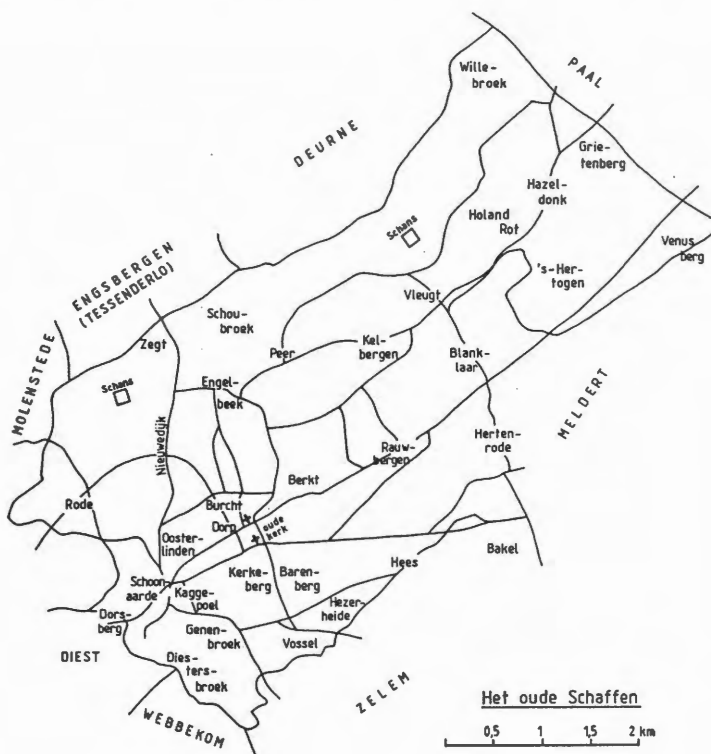
afleiding van het Germaanse *kag(e)*, stronk, met de betekenis 'staak', overdrachtelijk voor de kaak gebruikt (1992 : 132). Dit woord is echter Zwabisch en Beiers (Gysseling 1960 : 547) en in het Middelnederlands niet geattesteerd. J. Goossens heeft me echter op een mogelijke verklaring gewezen, die veel aannemelijker is. De oudste spellingen van Kaggevinne wijzen op en occlusieve geminaat *gg* in deze naam (Van Loon 1987 : 153). Een Belgisch-Limburgs dialectwoord *Kwag* of *Kag*, 'kaal en nog niet stevig, gezegd van een vogeljong', heeft zich in andere streken ontwikkeld tot *kwak*, week, slap, flauw, zwak (Goossens 1977 ; *kwak* X in het *WNT* en 5 in de Grote Van Dale). Dit woord is in Oost-Brabant bekend. Tuerlinckx (1886 : 353) omschrijft *kwak*, *wak* als 'week, log, lilachtig' met als voorbeelden « kwak vliës (vlees), kwak broeëd (brood), kwakke grond ». Dit laatste kan wel opgaan voor kaggevinne. In 1670 was de vijver er helemaal verzand door verval van de dijken (zie beneden, 6.2.1), wat wijst op natuurlijke zwakte en kunstmatige instandhouding ervan.

3. NAMEN VAN GEHUCHTEN EN KLEINERE NEDERZETTINGEN

Ik bespreek de namen van de gehuchten en kleinere nederzettingen, eerst in Schaffen, daarna in Molenstede, in de chronologische volgorde van de oudste vermelding ervan. Als zulke nederzettingenamen beschouw ik hier niet alleen de namen van de traditionele gehuchten, maar alle namen waarvan woonplaats- of herkomstnamen zijn afgeleid.

3.1. Oude gehuchten en nederzettingen in Schaffen

Schaffen, dat vrij uitgestrekt was (van 1900 tot 1976 omvatte het 2270 ha), heeft altijd een vrij groot aantal grotere en kleinere gehuchten gehad. Tot de 18de eeuw werd Schaffen zelf (het centrum) dikwijls ook als een gehucht beschouwd. Zo worden in het goederenregister voor de tiende penning in 1569 b.v. huizen gesitueerd op de volgende plaatsen : *Ten Aerde 50, Schaffen 25, Kelbergen 16, Ingelveken 10, Rode 9, Vleugt 7, Blanklaar 6, Grie-*

tenberg 6, Hees 6, Peer 6, Hazeldonk, 5, Berkt 4, Roubergen 4, Hertenrode 2, Genenbroek 1, Varenschoek 1 (BS 2279, passim).

3.1.1. *Hazeldonk*

Hazeldonk was de vroegere naam van het huidige gehucht Het Rot, meer bepaald bij het kruispunt van de Rotstraat en de Hooilandseberg. In 1108 wordt ene Rainerus van *Haseldunc* (Piot 1870 : I, 33) er reeds naar genoemd en omstreeks 1370 een schepen van Diest, Henric van *Haseldonc* (DHG 1915, f. 16v°). Als echte plaatsbepaling heb ik de naam voor het eerst omstreeks 1370 gevonden : « bi *Haseldonck* » (*Ibid.*, f. 1r°, 3v°). In 1442 is er sprake van « de wynninge van *Haseldonc* » (BS 335, f. 27r°), wat erop wijst dat er maar één 'winning', grote pachthoeve, was. De naam Hazeldonk komt ook voor met het voorgevoegde *neder* of *neer*, b.v. te *Neder Haseldonc*, 1442 (BS 335, f. 21v°) en *Neerhaseldonck*, 1558 (BH 3246, f. 12v°). Hiermee worden de ten noorden van het gehucht gelegen weiden, het Willebroek en omgeving, aangeduid.

De naam *Hazeldonk* is blijkbaar gevormd van *hasel*, de Middelnederlandse vorm van *hazelaar*, en *donk*. Dit laatste woord werd vroeger verklaard als 'hoger gelegen plaats in of bij een moerassig terrein' (Gysseling 1981 : 76). Waarschijnlijker is echter de recentere verklaring 'licht afhellend terrein bij een beek of moeras' (Van Osta 1992 : 99-100 en 110-111). Op de hierboven voor Hazeldonk aangegeven plaats is er inderdaad geen merkbare hoogte te bespeuren. Deze plaats was wel dicht bij een beek gelegen.

Vanaf 1520 komt ook de vorm *Hasendonck* voor (BS 338, f. 59r^o), een latere vervorming van *Hazeldonk* onder invloed van de naam van de *haas*.

3.1.2. *Rode*

Rode is een gehucht in het westen van Schaffen bij de grens met Molenstede, nu voor een groot deel in beslag genomen door het militaire vliegveld. Tot het einde van de 18de eeuw werd echter nog een oostelijk deel van het huidige Molenstede, tot aan de Diesterestraat, erbij gerekend.

De naam Rode wordt voor het eerst vermeld in 1253 in verband met een « mansus » bij de grens van Schaffen, « in loco qui dicitur *Rode* », die door de heer van Diest aan de abt van Sint-Truiden werd overgedragen in ruil voor grond waarop de Sint-Jansparochie in Diest werd opgericht (Piot 1870 : I, 262). Vermoedelijk gaat het hier over de hoeve met cijnshof, vanaf 1420 bekend als *Rijboutshoeve* of *Raboutshoeve* en leengoed van de abdij van Sint-Truiden.

Later komt de naam ook in andere vormen voor : Gielis van *Roede*, 1380 (DLS 5, 25-6-80), te *Roe*, 1506 (BS 336, f. 117v^o), te *Roye*, 1516 (BS 338, f. 2r^o), Willem Claes alias van *Roy*, 1526 (*Ibid.*, f. 209v^o), te *Royde*, 1546 (DdK I, 2), *Roeye*, 1595 (BH 73, 121), tot *Roeij*, 1754 (BS 2270, 201). Deze vormen sluiten min of meer aan bij de gewestelijke uitspraak 'Rowe'. De naam Rode komt ook voor met de voorvoegingen *genen*, *ginds*, in *te Ghenen Roede*, 1424 (D 797, 137), *groot*, in *Grootroije*, 1729 (BS 364, f. 67r^o), en *neder* of *neer*, in *te Neder Rode*, 1442 (BS 335, f. 26v^o) en « gelegen *neer Roode* », 1502 (BS 336, f. 28v^o). Met deze laatste voorvoeging worden de weiden

ten noorden van het gehucht, bij de Grotebeek en de Kleinebeek aangeduid.

Rode is een veel voorkomende benaming van 'gerooid bos', vooral wanneer dit voor bouwland geschikt werd gemaakt. Waarschijnlijk staat het grootste aantal *rode*-namen in verband met de grote ontginningsbeweging in de 11de en 12de eeuw (Molemans 1973 : 296-298).

3.1.3. *Berkt*

Het vroegere gehucht *Berkt* was gelegen vlak ten noordoosten van de huidige kerk van Schaffen, bij de *Berkstraat*, die ernaar genoemd is. De naam van dit gehucht heb ik in 1253 voor het eerst gevonden in de persoonsnaam *Wellinus van Bercht* (Pirenne 1896 : 208) en in 1302 in *Wouter van Berct* (DLS 1, 50), wellicht dezelfde persoon (cf. Claes 1985a). De oudste echte plaatsaanduidingen met deze naam zijn in 1409 *ter Beerct* (BKE 13706, 417) en in 1441 *ter Berct* (BS 335, f. 16r°). Naast de gewone vorm *Berkt* komt vanaf 1526 ook een vorm zonder *t*, *Berck*, voor (Cuvelier 1912 : 357). *Berkt* is gevormd van de naam van de boom *berk*, met het achtervoegsel *-ithja*, later *-t*, dat verzamelnamen vormt, vooral met plantnamen (Molemans 1976 : 36). De betekenis is dus 'plaats waar berken groeien'.

3.1.4. *Vossel*

Vossel, nu een plaatsnaam bij de grens van Schaffen met Zelem, waarnaar de huidige *Vossellaan* is genoemd, strekte zich vroeger ook onder Zelem uit. De naam komt het eerst voor in 1279, in de vorm *Voshoele*, bij de begrenzing van weiden die door de stad Diest als gemeenschappelijk weiland gebruikt mochten worden

(BH 2772bis, f. 2r°). Wat later worden personen ernaar genoemd, in 1315 Ide van Voshole (BKe 13700, 46) en omstreeks 1360 Aert van Vossele (Claes 1986B : 32 en 37). In 1337 wordt de windmolen, die altijd onder Zelem bestaan heeft, « te Voshole » gesitueerd (D 2, f. 51v°). De naam van dit gehucht komt ook voor in verbindingen met *groot* en *klein*, het eerst in 1439, Aent *groet Voshol*, Aent *cleyn Voshol* (BH 3244, 52).

De vrij veel voorkomende naam Vossel betekent waarschijnlijk 'vossenhol'. Minder waarschijnlijk zijn verklaringen van het eerste lid als *vors*, stekende brem, gaspeldoorn, of als (*kik*)*vors*, kikker (Van Osta 1995 : 1042-1043).

3.1.5. *Ulpe* of *Ulpelaar*

De oude naam Ulpelaar komt in 1279, in de vormen *Vlpelare* en *Vlpelaer*, voor in dezelfde tekst als de naam Vossel, maar dan bij weiden tussen Molenstede en Schaffen (BH 2772bis, f. 2r°). Later komt de naam, vaak in de kortere vorm Ulp en of Ulpe, altijd samen met Rode voor, b.v. in 1470 « int gehuchte van Rode en *Vlpen* » (DLS 10) en in 1636 « die van Rode ende *Vlpe* » (BH 118, f. 81v°). In 1713 is er in rekeningen van de heer van Diest voor het laatst sprake van « die van Rode en *Vlpe-laer* » (BH 121, 125).

Ulpe of Ulpelaar is blijkbaar een oude naam voor een deel van gehucht Rode waar weiden waren, bij de beek die vroeger de Ulp(e) of Dulp(e) heette, later het Zwartwater en nu de Grotebeek. Van die beek heeft deze oude nederzetting, misschien maar enkele huizen, haar naam gekregen. De vorm *Ulpelaar* werd verlengd met het element *laer*, gewoonlijk verklaard als 'open plek in een bos' (Van Osta 1995 : 670-672). Het hier genoemd topo-

niem bevindt zich bij een beek, wat zeker niet voor alle namen met *laar* het geval is. In de streek van Diest slaat zo'n naam wel dikwijls op een kleine nederzetting.

3.1.6. *Engelbeek*

De naam van het gehucht Engelbeek komt in 1290 voor het eerst voor in de persoonsnaam Johannes van *Engelvueke* (HRt 5, 53). Dit was misschien al de meier van het Land van Diest buiten in de jaren 1303-1310 Jan *Engheluekene* of van *Inghelueken* (DKAKa 10). Als plaatsaanduiding heb ik de naam het eerst in 1393 gevonden : toen bezat Gerardus de *Inghelueken* grond tussen Schaffen en *Inghelueken* (DKAKa 9). Omstreeks 1415 komt voor het eerst een vorm met *b* voor : Kers-tiaen van *Ingelbeken* (DLC 8). De huidige vorm Engelbeek, die we in 1449 voor het eerst vinden in de naam Margr. van *Engelbeken* (D 54, f. 49v°), is sinds de 17de eeuw de enige geworden. Van deze plaatsnaam komen ook vormen met het voorgevoegde *neder* voor, b.v. te *Neder Enghelueken*, 1442 (BS 335, f. 21v°). Hiermee worden de natte weiden ten noorden van het gehucht bedoeld, o.a. het Schoubroek.

De oudste vormen van deze gehuchtnaam tonen duidelijk dat hij oorspronkelijk een samenstelling was van het oude gewestelijke woord *veken*, hek, sluitboom, vooral van een wei, met de mansnaam *Engel* of *Ingel*, de verkorting van een naam als *Engelbert*, *Ingelbert* of *Ingelram*. Sinds de 15de eeuw is het tweede lid van de naam gewijzigd onder invloed van het woord *beek*.

3.1.7. *Peer*

Het is mogelijk dat de naam van het oude gehucht Peer, bij de Peerstraat, al voorkomt in de Latijnse her-

komstnaam van de Diesterse bakker Wilhelmus *de Piro* in 1291 (DLS 1, 23). Duidelijker is deze herkomst in de naam van zijn stadsgenoot Johannes *de Pere*, dictus Coman, in 1293 (*Ibid.* 29). Als echte plaatsaanduiding heb ik de naam het eerst in 1440 gevonden : te *Peere* (BS 335, f. 2r°). Van 1507 af komt de kortere vorm *Peer* voor (BS 336, f. 131v°). Van deze naam komen ook vormen met het voorgevoegde *neder* of *neer* voor, b.v. te *Neder Peer*, 1507 (BS 336, f. 129v°), te *Neer Peer*, ca. 1740 (BS 2269, 275). Hiermee worden de weiden ten noorden van het gehucht bedoeld, in de buurt van de Middelbeek en de Kleinebeek.

In het Middelnederlands is er een woord *perre* opgetekend dat een bijvorm kan zijn van *parre*, omheinde plaats, afgesloten terrein, ofwel een afleiding van *perek*, perk, met verlies van de diminutieve afleiding op *k* (Mansion 1935 : 127). Op de vorm *Peer* zal de naam van de vrucht invloed uitgeoefend hebben, zoals trouwens ook op de mogelijk oudste vorm van de naam in 1291.

3.1.8. *Hees*

De naam van het gehucht Hees, dat gedeeltelijk onder Schaffen en onder Zelem ligt, komt in 1305 als plaatsaanduiding voor in de vorm *Hese* (DLS 1, 59). In 1321 is er een Petrus *van Hese* (DKAKe 1, 9) in Diest en sindsdien komt ook deze herkomstnaam geregeld voor. In plaatsnamen heeft *hees*, waarvan *heester* is afgeleid, de betekenis 'beukenbosje' of 'struikgewas' (Gysseling 1981 : 76).

3.1.9. *Gennep*

Gennep wordt als plaatsnaam hoofdzakelijk gebruikt voor het aan Schaffen grenzende deel van Zelem ten

noorden van de Demer en vooral voor de omgeving van een belangrijke hoeve daar, het Geesthuis, ook het Goed van Gennep genoemd (Claes 1994b : 113-115). Daar is de Gennepstraat er nu naar genoemd. Toch wordt de naam soms ook op het aanpalende deel van Schaffen toegepast.

De naam Gennep heb ik voor het eerst in Diest in 1309 gevonden in de herkomstnaam van Wellen *van Gheenipe* (Claes 1993b : 33), wel dezelfde als « Wouteren diemen heitet Wellen van *Gaenpe* » in 1311 (DLC 4 ; cf. Claes 1985a), Wellen van *Ghenpe* in 1312 (DKAKa 8) en Wellen van *Ghenepe* in 1321 (Claes 1986B : 14). In de 14de eeuw heb ik de plaatsnaam nog in andere persoonsnamen gevonden in de vormen *Gheempe*, ca. 1340 (DLC 4), *Gheenpe*, 1352 (DKASp 103, f. 20v°) en *Ghenp*, 1393 (*Ibid.*, f. 13r°). Daarna komt de naam ook als plaatsaanduiding in verscheidene vormen voor : *Ghenpe*, 1412 (D 795, f. 186v°), *Gempte*, 1424 (D 797, f. 130r°), *Gempe*, 1490 (BS 336, f. 4r°), *Gennep*, 1569 (BS 2279, f. 328v°), *Gemp*, 1585 (BH 111, 71), *Gennip*, 1620 (BS 2267, f. 12v°), *Gempt*, 1636 (BH 117, 82), *Gennipe*, 1677 (DKAKa 4), *Genippe*, 1713 (BH 121, 125) en *Genipe*, ca. 1740 (BS 2269, 63). In de oudste vormen heeft het eerste lid meestal een lange *e*, een enkele keer een lange *a* en een korte *e*. Van de 14de tot de 17de eeuw worden veel vormen met een *m* voor de *p* geschreven, meestal na een korte *e*, in de 18de eeuw zijn er weer enige vormen met lange *e*, maar daarna komt de huidige vorm *Gennep*.

Voor het eerste lid van in onze gewesten vrij veel voorkomende namen als *Gennep*, *Gempe*, *Gent* en *Jemappes* heeft men allerlei verklaringen voorgesteld : een Keltisch woord *gena*, mond (De Vries 1962 : 63), een Voorgermaans *gan*, monding (Gysseling 1978 : 5) en een Germaans *gan*, bocht, kromming (Kempeneers 1983 : 10).

Een recentere verklaring vind ik nog de waarschijnlijkste. Omdat alle namen waar het over gaat, plaatsnamen zijn en geen waternamen, moet *Gennep* gesplitst worden in Germaanse elementen : *gan*, verwant met het Latijnse *con(cum)*, dat ook collectieven en plaatsnamen vormt, *apa*, water, en het achtervoegsel *-ja*. Dit zo gevormde *gan-ap-ja* heeft de betekenis 'collectief der wateren', d.i. plaats aan de samenvloeiing van waterlopen (Huisman 1984 : 179-180). Het hier besproken *Gennep* ligt inderdaad vlak bij de monding van de Zwartebeek in de Demer, onder Zelem op een honderdtal meters van de grens met Schaffen.

3.1.10. *Kelbergen*

De naam van het gehucht *Kelbergen* heb ik sinds 1315 gevonden, eerst als herkomstnaam van de Diestenaar *Wouter van Keelberghe* (BKe 13700, 46) en sinds ca. 1330 als plaatsaanduiding, te *Kelberghe* (DLC 7). Van deze naam komen ook vormen met *neder* of *neer* voor, b.v. gelegen *neder Kelberghe*, 1444 (BS 335, f. 34v°), te *Nederkelberge*, 1505 (BS 336, f. 104v°), te *Neer Kelberghen*, ca. 1740 (BS 2269, 183). Hiermee worden de weiden ten noordwesten van het gehucht bedoeld, bij de Middelbeek en de Kleinebeek.

Uit de oudste vorm van deze plaatsnaam, *Keelberghe*, kunnen we opmaken dat het eerste lid van de samenstelling het woord *keel* is, waarin de *ee* later verkort is, net zoals de *ee* in *beeld*, ook voor *l*-medeklinker, in het Brabantse dialect verkort is tot *e* in *beld*. Het woord *keel* had in het Middelnederlands dikwijls de betekenis 'nauwe doorgang, vooral bergpas', In Diest en omgeving heb ik *keel* en ook *Wolfskeel* dikwijls aangetroffen met de betekenis 'smalle, hellende weg' (Claes 1987 : 53 en 85). Deze

betekenis past goed bij het tweede lid *berg* en bij de hellingen in dit gehucht.

3.1.11. *Rouwbergen*

De naam van het vroegere gehucht Rouwbergen, bij de huidige ernaar genoemde Rauwbergstraat, komt het eerst in 1315 voor in de naam *Jan van Rouberghe* (DKAKa 9). Louter plaatsaanduiding is de plaatsnaam in 1442, in de vorm *Roberg*, waar toen Willem van *Roberge* woonde (BS 335, f. 19r^o). Deze laatste werd in 1444 Willem van *Roebergen* genoemd (DHG 1093, f. 15v^o). Herhaaldelijk wordt ook de hoogte aldaar 'de Rouwberg' genoemd, o.a. in 1514 « aenden *Ruberch* » (BS 337, f. 64v^o).

Het eerste lid van de naam *Rouwbergen* is *rouw*, een oude en gewestelijke bijvorm van *ruw*, o.a. met de betekenis 'ruig, stoppelig, met ruige begroeiing', in de toponymie dikwijls een synoniem van 'wild, woest', in het bijzonder 'onbebouwd liggende grond' (Claes 1991 : 198-199 ; cf. Helsen 1938 : 17, Schönfeld 1950 : 63-64, Moerman 1956 : 193).

3.1.12. *Varent of Varenshoek*

De Varent of Varenshoek was vroeger een kleine nederzetting, wellicht slechts één enkele hoeve, niet ver van Rouwbergen tussen de Grote en de Kleine Baan. Vermoedelijk gaat hierop de Diesterse herkomstnaam *Van der Varent* of *Van der Vaernt* terug, die sinds 1334 bekend is. In dat jaar was er een Lambertus *de Vaerent* (Crt.D. 496) en omstreeks 1360 een Heinric *vander Vaernt* (Claes 1986B : 29). Ook de familienaam *Vaerns* of *Varents* kan ervan afgeleid zijn, met o.a. in 1503 Jan

Vaerns, in 1545 Jan *Varns* (BS 339, f. 83v°) en in 1578 Jan *Vaerents* (BN 17599, 22-3-78 ; cf. Claes 1983a : 139). Als plaatsaanduiding heb ik Varent sinds 1507 in verschillende vormen gevonden : in 1507 ter *Varent* (BS 336, f. 142r°), in 1520 ter *Varnt* (BS 338, f. 59r°) en in 1578 ter *Vaernt* (BH 71, 40)

De naam Varent is op dezelfde wijze gevormd als het boven (3.1.3) besproken toponiem Berkt, nl. als een afleiding van een plantnaam, in dit geval *varen*, met het achtervoegsel *-t*, met de betekenis 'plaats waar varens groeien'. Bij de Varent wordt in de 16de eeuw ook de naam Varenshoek vermeld : in 1569 inden *Vaernshoeck* (BS 2279, f. 466v°) en in 1571 inden *Vaerntshoeck* (BS 340, f. 271v°). Vermoedelijk slaat de benaming *hoek* in deze laatste naam op de ligging in een hoek waar de Wittehoefstraat bij de Kleinebaan komt. Vroeger kwamen in deze buurt nog verscheidene andere samenstellingen met Varent voor : in 1501 *Vaerntervelt* (BS 336, f. 22v°) en *Vaernterhoff* (*Ibid.*, f. 24v°), in 1504 *Vaerntblock* (*Ibid.*, f. 80r°), in 1525 *Varentbos* (BS 338, f. 187r°) en misschien ook *Vaenderenberch* (BS 2279/2, 5/2).

3.1.13. *Shertogen*

Het vroegere kleine gehucht Shertogen ligt in het noordoosten van Schaffen, tussen het Rot en de grens met Meldert. Als plaatsaanduiding is de naam er bekend sinds 1449, *Tshertogen* (Vangassen 1954 : 337), in 1501 *Tsertogen* (BS 336, f. 10r°) en in 1519 *Tsartogen* (BS 338, f. 49r°). Bij een vermelding in 1517 lijkt er een verband te zijn met een persoonsnaam, want *Tshertogen* wonen de kinderen 'Arts *Shertogen*' (BS 337, f. 138r°). Een 'Aert *Shertogen*' woonde daar al in 1443 (BS 335, f. 30v°). Heel wat later, in 1739, is daar een bos, genoemd 'den *Her-*

togh' (BS 366, f. 108r^o). Welk verband is er nu tussen de familienaam en de plaatsnaam Shertogen? Meestal wordt deze familienaam, net zoals *De(n) Hertog(e)* van het woord *hertog* afgeleid (Debrabandere 1993 : 679). De plaatsnaam in Schaffen kan echter evengoed afgeleid zijn van het woord *hertog* als van de familienaam *Shertogen* (Claes 1983a : 143). De plaats in Schaffen vormde vroeger immers een scherpe inham van het *hertogdom* Brabant in het prinsbisdom Luik. Dit lijkt me voor de naamgeving relevanter dan dat daar een zekere Shertogen woonde.

De familienaam Shertogen kwam al eerder voor : Claes *Tsertoghen*, 1335 (BH 2772bis, f. 17r^o), Jan *Shertoghen*, ca. 1340 (Claes 1993b : 46) en Katheline *Tshertogen*, 1379 (DHG 1889, f. 40r^o). De aanvangs *-ts* in twee van deze namen kan komen van *des*, genitief van het lidwoord, maar ook van het verzwakte voorzetsel *te*, zodat ook deze vormen geen afdoende bewijs geven voor de oorsprong ervan.

3.1.14. *Bakel*

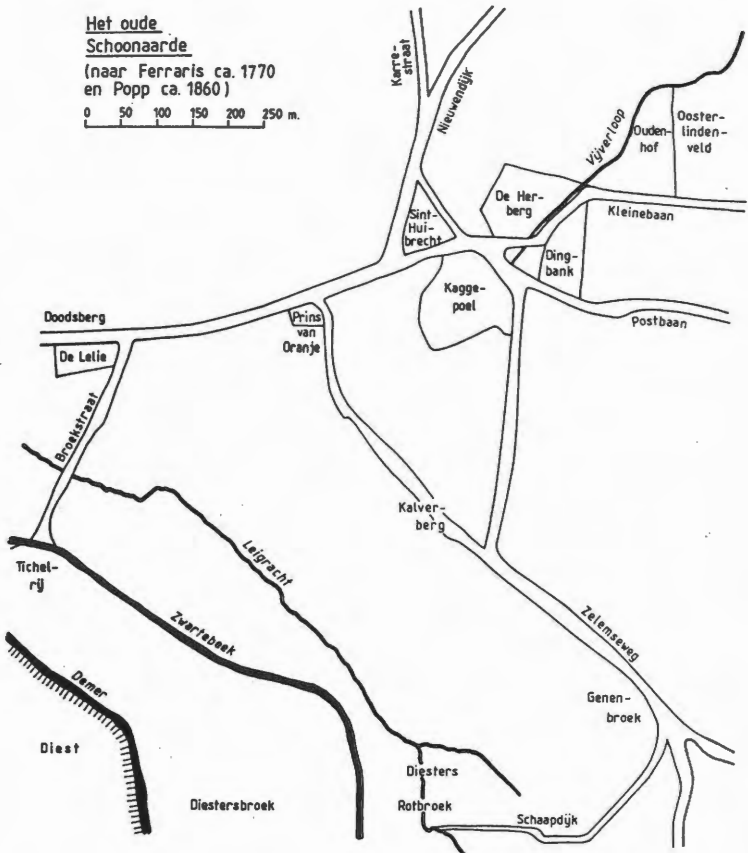
Het gehucht Bakel ligt nu helemaal onder Zelem, maar strekte zich vroeger ook nog tot onder Schaffen uit. De naam ervan heb ik het eerst aangetroffen in de persoonsnaam Arnoldus de *Bakele* in 1335 (Coenen 1942 : IV 3579). In rekeningen van de pastoor van Webbekom heb de naam van zijn tienden in *Bakel* onder Schaffen voor het eerst in 1599 gevonden (BKe 4495, f. 7v^o). Het eerste lid van deze plaatsnaam is niet duidelijk, maar zou volgens Gysseling (1960 : 95) het Germaanse *bagna*, das, kunnen zijn. De Vries (1962 : 24) vindt dit weinig waarschijnlijk, maar stelt geen andere verklaring voor. Het

tweede lid *le* is waarschijnlijk een verzwakte vorm van *lo*, open plek in een bos (Van Osta 1995 : 664).

3.1.15. Schoonaarde

De oudste vorm van de naam Schoonaarde is Ten Aarde, een vorm die we omstreeks 1360 aantreffen in de herkomstnaam van de Diestenaar Lauwereis *vanden*

Aerde (Claes 1986B : 33) en omstreeks 1380 als plaatsaanduiding : *ten Aerde* (*Ibid.* 65). Naast deze vorm van de plaatsnaam verschijnt sinds de 15de eeuw ook een vorm met het aanwijzende *gene*, gindse, verder afgelegen (Claes 1983b : 180-181 en 188) : *Tghenen arde*, 1416 (D 796, f. 34r°) en te *Ghenen Arde*, 1519 (B 338, f. 40v°). Deze vorm wordt op allerlei manieren samengetrokken : wellicht al in de persoonsnaam Jan *Ghenaerts*, 1448 (D 54, f. 2v°), en zeker in *Genaerde*, 1560 (BS 334ter, f. 19r°), *Schenaerde*, 1566 (BRk 45730, 13), *Tschenaer*, 1566 (*Ibid.*, 14), *Tschonarde*, 1566 (BS 340, f. 78r°), *Schoonaerde*, 1569 (BS 2279, 537), *Tshenarde*, 1592 (BS 343, f. 63v°), *Tgenaerde*, 1609 (T Sect. II 874, 18), *te Schenart*, 1619 (DN 317), *ten Schanaede*, 1619 (DN 45), *Schenaer*, 1634 (DN 391), *tot Schenaerte*, 1636 (BS 346, f. 103v°), *Schanaerde*, 1648 (DN 322, 13-2), *tot Schanaer*, 1664 (DN 392), *Tsgenard*, 1672 (DN 372), *tot Schoonaert*, 1676 (BKe 13966, 2), *aent Schenaert*, 1722 (BS 362, f. 183r°), *het Schenaet*, 1722 (*Ibid.*, f. 184v°), *Schonaert* oft *Genen Aerde*, 1729 (BS 364, f. 82r°), op 't *Scheenaet*, 1740 (DN 19, 2) en *het Schoonaerde*, 1768 (BS 370, f. 129v°). In de plaatselijke volkstaal luidt de uitspraak nu *het Sjenaar* of *het Sjenaar*, met een doffe *e* in de eerste lettergreep en met de klemtoon op de tweede lettergreep.

In deze plaatsnaam is in de 16de eeuw blijkbaar palatalisering van de *g* opgetreden na de *t* van het verzwakte voorzetsel *t(e)*, zodat uit *te genen* een vorm met *tsjen* ontstond. Door de aanvangs-*t*, die in andere gevallen van het lidwoord *het* kan komen, wordt de naam nu als onzijdig aangevoeld en voorafgegaan door het voorzetsel *op*. De overgang van *t(e)gen* naar *tsjen* is te vergelijken met die van *-ken* naar *tje(n)* in de verkleinvorm (Pauwels 1938 : 37-70, en 1958 : 303-305) en met die van *t(e)gen*

naar (*t*)*jegen(s)* (Roelandts 1990). De huidige officiële vorm *Schoonaarde*, die ook sinds de 16de eeuw voorkomt, is vermoedelijk alleen maar een schrijftaalgewoonte, een vorm van volksetymologie, waarbij men aan *schoon*, mooi, dacht. Deze vorm steunde echter niet op een echte etymologie, want er is geen reden waarom men juist in de periode van de 16de-eeuwse oorlogen het gehucht zo 'mooi' gevonden zou hebben.

Het tweede lid van deze plaatsnaam, *aard(e)*, in de oudste vormen het enige lid, kan hier goed de betekenis 'gemeenschappelijke grond', in het bijzonder 'gemeenschappelijke weide', hebben. Heel waarschijnlijk lag bij Schoonaarde immers een terrein van 100 bunder (ca. 130 ha) dat de mensen van Diest in 1253 tegen de wil van de abdij van Sint-Truiden in beslag hadden genomen om er hun kudde te weiden. Vermoedelijk is dit het latere Diestersbroek, gelegen tussen Schoonaarde, de grens met Zelem en de Demer. De naam *Ten Aarde* kan oorspronkelijk aan dit terrein gegeven zijn eer hij een gehuchtnaam werd. Zoals op veel andere plaatsen (Van Osta 1995 : 263-264) heeft ook deze *aard* dan aan een waterloop gelegen. Ook de toevoeging *Gene*, gindse, verder afgelegen, bij *Aarde*, kan wel vanuit Diest gekomen zijn (Claes 1989a : 21).

3.1.16. *Blanklaar*

Het gehucht Blanklaar is van oudsher verdeeld onder Schaffen en Meldert en wordt soms ook nog onder het aanpalende deel van Zelem vermeld. De naam ervan komt omstreeks 1360 voor als plaatsaanduiding, *Blancaer* (Claes 1986B : 32 en 39) en als herkomstnaam van de Diestenaar Heinric van *Blanclaer* (*Ibid.* : 23). Later wordt de naam ook wel eens *Blanckeler* geschreven, b.v.

in 1439 (BH 3244, 80), of *Blanckelaer*, b.v. in 1506 (BS 336, f. 125r°). Van deze naam komt ook een vorm met het voorgevoegde *neer* voor : te *Neerblanckelaer*, 1519 (BS 338, f. 24r°). Hiermee worden weiden in de omgeving van de Kleinebeek en de Middelbeek bedoeld, waarschijnlijk dicht bij de schans van Kelbergen.

Het eerste lid van deze naam, *blank*, kan wel op de witte kleur van het zand wijzen (Schönfeld 1950a : 61), terwijl *laar*, zoals bij *Ulpelaar* (3.1.5), waarschijnlijk een open plek in een bos aangeeft.

3.1.17. *Genenbroek*

Genenbroek was tot de 18de eeuw de naam van een kleine nederzetting aan de Zelemseweg, misschien maar één boerderij, bij een wegje naar het Diestersbroek en het Rotbroek. Bij de eerste vermelding van deze naam, in 1411, te *Genen Broeke*, woonde er ene Dierc *vanden Broeke* (D 795, 131). In 1424 wordt voor deze plaats het eerst de benaming *Ten Broeke* gebruikt (D 797, 120), in 1439 is er sprake van « *dien vanden Broeck* » (BH 3244, 80) en in 1470 van « *Int gehuchte vanden Broecke* » (DLS 10). In de meest voorkomende benaming *Te Genenbroek* had een mouillering van de *g* na de *t* plaats, op dezelfde wijze als ik hierboven al vermeld heb bij *Schoonaarde* (3.1.15). Dit blijkt uit de volgende vormen : gelegen *Scheenenbroecke*, 1526 (BH 67, 114), *ten Ghenenbroecke*, 1546 (DdK I 2), bij *Tgenebroeck*, 1569 (BS 2279, 661), *Tghenenbroecke*, 1611 (BS 343, f. 319 v°), *Tschenenbroecke*, 1611 (*Ibid.*, f. 327r°), *Tschenenbrouck*, 1640 (BS 347, f. 6r°). De naam *Genebroeck* heb ik voor het laatst in 1785 gevonden (BS 376, f. 30r°). Blijkbaar was de betekenis ervan : kleine, afgelegen nederzetting bij het Broek.

3.1.18. *Ter Heerstrate*

De naam *Heerstraat* heb ik sinds de 14de eeuw gevonden als benaming van de voornaamste verkeersweg in Schaffen, de weg van Diest naar Beringen. In de omgeving van Shertogen wordt aan die weg van de 15de tot de 18de eeuw ook een gehucht met de naam *De* of *Ter Heerstrate* vermeld. In 1439 is er sprake van « dien van *der Heerstraten* » (BS 3244, 80) en in 1470 van « Int gehuchte vander *Herstraten* » (DLS 10). Verder wordt het gehucht Heerstraat nog in de cijnsboeken van de Heer van Diest vermeld, altijd samen met het gehucht Shertogen, tot omstreeks 1740 : 's Hertogen ende *Ter Heers-traete* (BS 2269, f. 83v°). Als wegnaam verklaar ik het woord *Heerstraat* nader in het hoofdstuk over wegnamen.

3.1.19. *Het Rot*

Van Het Rot, nu een gehucht op de plaats van het vroegere Hazendonk, heb ik de naam voor het eerst gevonden in 1443, wanneer er sprake is van 'eusels' gelegen « aent *Rot* » (BS 335, f. 30v°). In 1470 is er bos « int *Rot* » (HZ 14, f. 206v°), maar in de 16de eeuw wordt er een belangrijke pachthoeve vermeld : tgoet int *Rot*, 1527 (BS 338, f. 222r°), deylinghe eenen hoefs gelegen tot Hazendonck geheyten *Roet*, 1557 (BH 70, f. 111v°). De pachter werd toen naar die hoeve genoemd : Marck *Int Rot*, ca. 1560 (BS 2279, f. 511v°), Merck van Eerdtweghe alias *int Rot* heeft ghehuert van Jr. Peeter vanden Kerchoue huijs ende hoff metten landen ende weyden daertoe behoorende ghelegghen tot Haseldonck gheheeten *Trot*, 1569 (*Ibid.*, f. 216r°), seeckere hoeue (...) geheeten (de winninge van Haesendonck of) *het Rot*, 1609 DN 266). In 1696 is er nog de aanduiding « int *Rot* tot Hasen-

donck », maar later wordt het, b.v. in 1862, « in het *Roth* onder Schaffen » (BN 35054, nr. 11/2).

De naam *Het Rot* is oorspronkelijk vermoedelijk alleen maar een veldnaam geweest en daarna de naam van een pachthoeve. Pas op het einde van de 18de eeuw is het een gehuchtnaam geworden, die het vroegere Hazeldonk verdrongen heeft. *Rot* is een kortere vorm van het meer voorkomende *Rode*, dat ik hierboven (3.1.2) al besproken heb. De meeste namen (met) *rode* zijn nederzettingsnamen, die veel vroeger opgetekend zijn dan namen (met) *rot*, die, zoals in Schaffen, vaak later opgetekende veldnamen zijn. We kunnen aannemen dat die nederzettingsnamen op een datiefvorm teruggaan en dat *Rot* de oude nominatiefvorm is, dus eigenlijk de oudste vorm (Van Osta 1995 : 923-925). Zoals de naam *Rode* slaat dus ook *Rot* op door het rooien van bos voor bewerking geschikt gemaakt land.

3.1.20. *Hertenrode*

Het kleine gehucht Hertenrode ligt voor het grootste deel onder Meldert, maar wordt bij de grens ervan ook nog dikwijls onder Schaffen vermeld. Omstreeks 1415 wordt de nu nog goed bekende Hertenrodeberg, vlak bij de grens van Schaffen, al vermeld : opten *Hertenrodeberch* (DLC 8). Daarna volgt echter een hele reeks vermeldingen met de vorm *Attenrode* of *Attenrodeberg* : zo is er in 1446 ter plaatse zelf een op het gehucht teruggaande persoonsnaam : Rutten van *Attenrode* (...) opten *Attenrodeberch* (BS 335, f. 44°). De plaatsnaam komt in de oudere periode in verschillende vormen voor : *Hattenrode*, 1471 (BS 335bis, f. 4v°), *Attenrode*, 1472 (*Ibid.*, f. 15v°), *Attenroe*, 1504 (BS 336, f. 87r°), *Herttenroe*, 1505 (*Ibid.*, f. 114r°), *Harttenroy*, 1526 (BS 338, f. 211r°), *Hatten Roy*,

1544 (BS 339, f. 64r°), *Hattenroe*, 1546 (DdK I 2), *Hertenroye* (...) *Hertenrode*, 1569 (BS 2279, f. 212 r° en 216r°).

Volgens de oudste vorm is Hertenrode een samenstelling van *hert*, het dier, met *berg*. Die vorm zou echter al een vervorming kunnen zijn van *Attenrode*, zodat het oorspronkelijk een samenstelling zou zijn met de persoonsnaam *Atto*. Voor het tweede lid *rode* verwijs ik naar het gehucht met die naam (3.1.2).

3.1.21. *Grietenberg*

In het goederenregister voor de tiende penning in 1569 worden verscheidene huizen op de Grietenberg gesitueerd, ten oosten van het Rot, al komt die naam verder niet als gehuchtnaam voor. De oudste vermelding ervan dateert van 1505, den *Grietenberch* (BH 71/2, f. 2v°). In 1514 komt de naam ook in een persoonsnaam voor : Henric Weuers alias vanden *Grietenberge* (BS 337, f. 70v°). Na het einde van de 18de eeuw heb ik de naam Grietenberg niet meer gevonden. Blijkbaar is hij nu verdrongen door de namen Busselenberg en Mazelberg.

De naam Grietenberg komt waarschijnlijk van de vrouwennaam *Griet*, verkorting van *Margriet*, ofwel van de ervan gevormde familienaam *Grieten* en zal zo naar de eigenaar of eigenares van grond aldaar genoemd zijn.

3.1.22. *De Vleugt*

De Vleugt is nu een gehucht en parochie in Schaffen, maar daarnaast heb ik de oude naam *Vloge*, *Vlucht* of *Vleug(e)* op nog twee andere plaatsen in Schaffen gevonden. De oudste van deze drie plaatsen ligt nu wel voor het overgrote deel op het grondgebied van Molenstede,

bij het huidige Fort Leopold, maar voor de samenhang zal ik ze ook hier behandelen.

Op het einde van de 14de eeuw is er voor het eerst sprake van de Vleug bij de huidige grens van Diest, Schaffen en Molenstede : in 1384 is er akkerland « opten *Vloghe* » (BKe 13704, 266). Van in die periode tot het midden van de 18de eeuw worden daar vooral veel wijngaarden vermeld, o.a. aenden *Vloeghe*, 1393 (D 792/2, f. 12r°), beneden den *Vloghe*, 1399 (*Ibid.*, f. 121v°). Andere vormen van deze plaatsnaam zijn : bouen den *Vloeght*, 1443 (BS 335, f. 29r°), *opten Vloech*, 1504 (BS 336, f. 96r°), *opten Vlueghe*, 1569 (BS 2279, f. 275v°), *opten Vleuch*, 1618 (DN 270, 13-6), *opde Vlucht*, 1620 (BS 2267, f. 31r°), beneden die *Vleught* ... op de *Vleuge*, ca. 1740 (BS 2269, 59 en 634). Deze naam komt ook voor met het voorgevoegde *gene*, *gindse*, verder afgelegen : op *Ghenen Vloeghe*, 1443 (BS 335, f. 29r°).

Het huidige gehucht De Vleugt heb ik in 1524 voor het eerst vermeld gevonden als : de *Vlueghe*, bij de Holandseberg (BS 338, f. 148v°). Latere vormen van de naam zijn : *Opden Vleuge*, als gehuchtnaam, 1546 (DdK I, 2), gelegen *Neervloege*, 1552 (BS 339, f. 231r°), op de *Vluegh*, 1619 (DN 46), te *Neervloghe*, 1620 (BS 2267/4, 102), op de *Vleuch*, 1642 (DN 390), boven de *Vlucht*, ca. 1700 (HST 739, f. 27v°, 279), op de *Vleugt*, 1720 (BS 362, f. 83r°), op de *Vluijght*, 1762 (BS 369, f. 241v°). Van deze naam komt ook een vorm met het voorgevoegde *neer* voor, b.v. gelegen *Neervloege*, 1552 (BS 339, f. 231r°), te *Neervlueghe*, 1569 (BS 2279, f. 200v°). Hiermee worden weiden ten noordwesten van het gehucht bedoeld. Vroeger werd overigens óók nog grondgebied van Meldert onder dit gehucht gerekend.

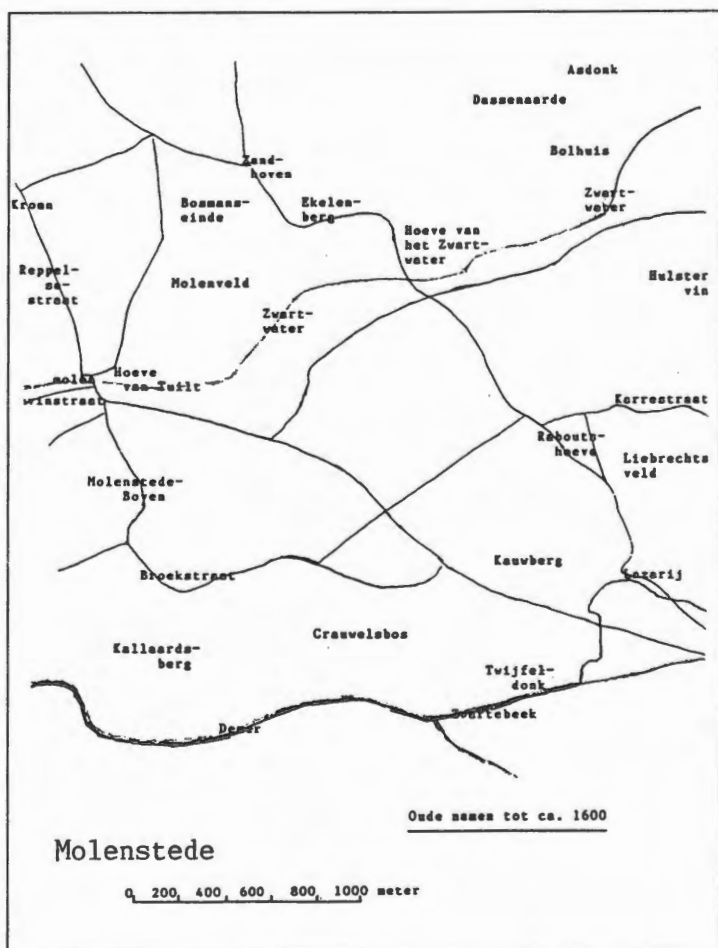
Dicht bij het huidige centrum van Schaffen wordt omstreeks 1700 de Emerberg gesitueerd « opde *Vlucht* nae Ingelbeeken » (HST 739, 435). Deze 'Vlucht' heb ik verder niet meer aangetroffen.

Vroeger heb ik de naam *Vleugt* verklaard als 'vlucht-weg', al twijfelde ik omdat ik me o.a. afvroeg waarheen de vluchtweg in het kerkdorp De Vleugt zou kunnen leiden (Claes 1987 : 86 ; 1989a : 50). Een betere verklaring is echter 'vogelkooi, in het bijzonder van valken voor de valkenjacht', soms als naam van een boerderij (Kempeners 1989 : 30 ; cf. Claes 1990b). Zowel voor het gehucht De Vleugt als voor de plaats bij de grens van Schaffen met Molenstede en Diest is de betekenis 'vogelkooi' het waarschijnlijkst. Bij het gehucht waren grote boerderijen en bij de genoemde grens heette een perceel vroeger het *Duijhuis* (Claes 1993a : 83). Voor de derde plaats, bij de Emerberg, hebben we niet genoeg gegevens om de naam te verklaren.

3.2. Oude gehuchten en nederzettingen in Molenstede

Molenstede had niet veel meer dan de helft van de oppervlakte van Schaffen (van 1900 tot 1976 omvatte het 1193 ha) en was tot de 18de eeuw ook nog veel minder dicht bevolkt. Toen stonden ten noorden van het Zwartwater slechts een klein aantal verspreide huizen. Terwijl ook Molenstede zelf toen gewoonlijk als een gehucht beschouwd werd, waren er wel enige andere nederzettingen, de meeste met echter slechts enige huizen. Zo werden er onder de 23 gehuchten van het Buitenland van Diest of Kaggevinne in 1546 slechts drie op het grondgebied van Molenstede genoemd : *Muylstede*, *Repele*, *Swerten Watere* (DdK I, 2). In 1569 worden 26 hui-

zen en de molen in *Moelste* gesitueerd, maar daarnaast slechts één huis telkens op Twijfeldonk, in Reppel, bij het Zwartwater, bij het Bosmanseinde en de Lazarij op de Lazarijberg (BS 2279, passim).

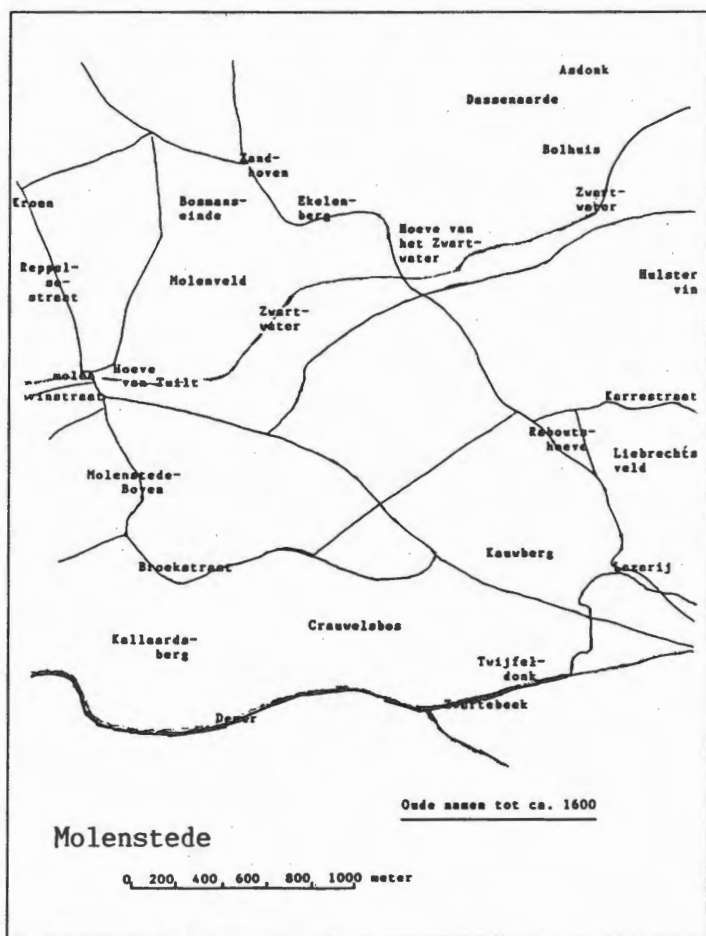
3.2.1. *Twijfeldonk*

De plaats met de oudste overgeleverde naam in Molenstede, Twijfeldonk, is vlak bij de grens met Diest, aan de Zwartebeek, gelegen. De naam ervan komt in 1160 voor in de herkomstnaam Baldricus de *Tuiueldonc* (Wolters 1849 : 90, met de verkeerde lezing 'Tuinel-donc') en in 1253 in de naam Walterus de *Tuiueldonc* (CrtD 464). Sinds de 14de eeuw heb ik de naam ook als plaatsaanduiding gevonden : te *Twiueldonc*, 1343 (DLS 3, 250), in *Twyueldonc*, 1404 (D 794, 7), int gehuchte van *Twiueldonc*, 1470 (DLS 10), huys ende hoff ... geheyten *Twyffeldonc*, 1509 (BH 65, f. 78v^o). In het begin van de 16de eeuw moeten er in Twijfeldonk minstens drie huizen gestaan hebben, daarna worden er geen meer vermeld. Sinds het einde van de 19de eeuw is deze plaatsnaam verloren gegaan.

De naam *Twijfeldonk* is niet op het eerste gezicht duidelijk. Het eerste lid ervan kan wel het woord *twijfel* zijn, vroeger in de oude vorm *twivel*, misschien in de betekenis 'betwijfeld, onzeker gebied'. Deze plaats lag heel waarschijnlijk tussen het oude domein van de abdij van Sint-Truiden in Molenstede en het oorspronkelijke gebied van de heer van Diest. De naam zou kunnen wijzen op onzekerheid over het recht op deze plaats. Het tweede lid *donk* is hier goed toepasselijk in de betekenis van 'licht afhellend terrein bij een waterloop of moeras'. (Van Osta 1992 : 99-100 en 110-111).

3.2.2. *Eikelenberg*

De nog altijd goed bekende naam Eikelenberg is het eerst opgetekend in 1285 bij een grensgeschil tussen hertog Jan I van Brabant en Lotharingen en de graaf van

Loon, met betrekking tot bezittingen in Tessenderlo en *Eykelberghe* (Coenen 1937 : III 2313). Een herkomstnaam is hij in de naam van de Diestenaar Jan van *Ekenberghe* in 1361 (DLS 4, 24-9-61). Als plaatsaanduiding komt hij in de volgende vormen voor : in *Ekenberch*, 1352 (DKASp 103, f. 19r^o), aenden *Eekelberch* ... byden *Ickel-*

berch, 1525 (BS 338, f. 169r° en 174r°), den *Eckelberch*, 1541 (BS 339, 16v°), den *Eeckelenberch*, 1569 (BS 2279, f. 677v°). Van deze naam komen ook vormen met *neder* of *neer* voor, b.v. *Neder Eeckenberch*, ca. 1560 (BS 2264/3, 77), tot *Neereeckelbergh*, 1715 (BH 3252, f. 62v°). Hiermee wordt de heide met de vennen ten noorden van deze hoogte bedoeld.

Als herkomstnaam sloeg deze naam heel waarschijnlijk op een dicht bij de heuvel gelegen boerderij. Op de heuvel zelf heb geen spoor van bewoning gevonden. Als eerste lid van deze naam wisselden aanvankelijk de vormen *ekel*, *eikel*, *ikel* en het woord *eek*, *eik*, elkaar af. Daarna kreeg de vorm *ekel*, nu eikel, de overhand. De betekenis is dus 'heuvel met eikels of eiken'.

3.2.3. *Kauwberg*

De naam *Kauwberg* komt het eerst voor in de herkomstnaam van Katheline Willems Wedeghen dochter van *Coudenbergh* omstreeks 1340 (Claes 1993b : 40). Later heb ik de naam ook als plaatsaanduiding, ten westen van de Lazarijberg, gevonden in de volgende vormen : opten *Couden Berch*, 1379, (DHG 1889, f. 49v°), *Coudeberch*, 1436 (BH 63, f. 90r°), opden *Cauwenberch*, 1541 (BS 339, f. 13r°), opden *Couwenberghe*, 1569 (BS 2279, f. 276r°), den *Kaubergh*, 1650 (DN 462, 9-12-50), den *Cauwberg*, 1859 (BN 35051, 196/19). Er komt ook een vorm met het voorgevoegde *gene*, *gindse*, voor : op *Ghenen Couden berch*, 1442 (BS 335, f. 23v°). Nu is de naam nog bewaard in de straatnaam *Cauwberg*, wel een heel eind ten noordoosten van de heuvel gelegen.

Volgens de oudste vormen is het eerste lid van deze plaatsnaam duidelijk het adjectief *koud*, later samgetrokken tot *kou(we)* en vervormd tot *kauw*. Hier bete-

kent dit woord heel waarschijnlijk 'slecht beschut tegen de koude noorden- of oostenwind'. Een andere mogelijke verklaring ervan, 'afgelegen, verlaten', is hier minder waarschijnlijk (cf. Van Passen 1962 : 367). Deze hoogte ligt immers dicht bij de Diesterestraat, vroeger de voorname verkeersweg van Molenstede naar Diest.

3.2.4. *Blaasberg*

Ook de nu nog bekende naam Blaasberg komt het eerst als herkomstnaam voor, nl. van de Diestenaar Reynerus van *Blaesenberghe* in 1352 (DKASp 103, f. 19r°). Een laathof of cijnshof waarvan leden van zijn familie leenman waren, werd in 1571 Hof van *Blaesberghe* genoemd (BS 2279, f. 731r°). Intussen was in Molenstede in 1521 ene Machgiel vanden *Blaessenberghe* overleden (DKASp 103, f. 19r°). Als plaatsaanduiding heb ik de naam voor het eerst in 1533 aangetroffen : opten *Blazenberch* (BH 67, 159). Daarna komt meestal de kortere vorm Blaasberg voor. Waarschijnlijk komt deze naam van *blaas*, bobbel, en wijst hij op de bobbelige of hobbelige vorm van de heuvel.

3.2.5. *Reppel*

De naam Reppel, die nu alleen nog voortleeft in de straatnaam *Reppelsebaan*, is een oude gehuchtnaam. Omstreeks 1360 is het de herkomstnaam van de Diestenaar Heinric van *Reppele* (Claes 1986B : 24 en 41). Daarna heb ik de naam ook als plaatsaanduiding gevonden, *Reppele*, 1395 (D 792/2, f. 25v°), en in verbindingen als *int Reppels velt*, 1722 (BS 362, f. 175r°), *den Reppelsche bosch*, ca. 1740 (BS 2269, 697), en *het Reppelshofken*, 1760 (BS 2270, 125). Onder Reppel werd het hele deel van Molenstede ten noorden van het centrum van het

dorp gerekend met de heide tot bij de huidige Bosmansstraat en de Prinsendreef. Het eigenlijke gehucht strekte zich uit langs de huidige Reppelsebaan. De naam is waarschijnlijk gevormd van *reep*, langwerpige strook, en *lo*, open plek in een bos (Van Osta 1995 : 664).

3.2.6. *Zwartwater*

De naam van de beek het Zwartwater wordt sinds de 15de eeuw ook als gehuchtnaam gebruikt. Al in 1379 heeft deze naam de betekenis 'in de omgeving van die waterloop' in de verbinding « iij zillen vins *opt Swert Water* » (DHG 1889, f. 40r°). In 1439 heb ik de naam voor het eerst als gehuchtnaam gevonden, wanneer de heer van Diest cijns heft « van *dien van ... Swert Water* » (BH 3244, 82). Als plaatsaanduiding wordt gewoonlijk, zoals al in 1379, gezegd « *opt Zwert Water* », maar ook b.v. *ten Zwartten Watere*, 1470 (DLS 10). In 1490 is er ook sprake van « de kinderen vanden *Swartten Watere* » (DHG 1823, f. 1v°) en in 1516 van een Marie vanden *Swartten Water* (BS 337, f. 97r°). Het is mogelijk dat deze laatste persoonsnamen meer bepaald op de Hoeve van het Zwartwater slaan, de huidige Mot, die ik verder bespreek, maar in de 16de eeuw hebben er toch minstens twee boerderijen gestaan.

3.2.7. *Molenstede Boven*

In de 15de eeuw werd de term *Molenstede Boven* geregeld gebruikt om de ligging ten opzichte van de watermolen aan te geven, b.v. te *Moelstede bouen aende molen*, 1440 (BS 335, f. 2°), te *Moelste bouen de molen*, 1490 (BS 336, f. 2v°). In tegenstelling daarmee werd de term *Molenstede Beneden* soms gebruikt om de omgeving van de watermolen aan te duiden, b.v. de Hoeve van Tuilt

« tot *Molenstede beneden* ontrent den molen aldaer », 1609 (BS 343, f. 275r°).

In de 16de eeuw komt Molenstede Boven ook in een ander verband voor en slaat het zeker al op het huidige gehucht met die naam, b.v. te *Moelstede boeuen* opten Steenberch, 1569 (BH 71, f. 7v°). In 1570 is de het ook al een zelfstandige plaatsaanduiding voor akkerland « gelegen te *Moelstede Bouen* » in tegenstelling met bij de beek gelegen weilanden (BS 340, f. 218r°). In 1617 is het de benaming van een eigendom, waarschijnlijk een hoeve, die we echter niet kunnen lokaliseren : « tgoet genaempt tot *Moelstede Bouen* » (DN 269, 2-9-17). Pas in 1770 heb ik het als een echte gehuchtnaam gevonden : « in Caggevinne Kempens tot *Molestede Boven* » (BS 371, f. 28v°).

3.2.8. *Bosmanseinde*

Van de 16de tot de 19de eeuw werd de omgeving van de huidige Bosmansstraat het Bosmanseinde genoemd. Deze benaming komt sinds het begin de 16de eeuw voor. Zo was er in 1512 een weide *opt Boschmans eynde* (BS 337, f. 36r°). In 1518 bezaten de erfgenamen van een Joannes *Boschmans* er grond, in 1519 stonden er twee huizen, waarvan er één paalde aan grond van een Jan *Boschmans* en van een Joest *Boschmans* (BH 66, 20) en in 1523 was er eigendom dat vroeger had toebehoord aan Dierick *Boschmans* (BH 67, f. 89v°). Al weten we niet met zekerheid of die personen er gewoond hebben, toch is het Bosmanseinde duidelijk naar hen en hun bezittingen genoemd. Het woord *einde* heeft hier wel de betekenis 'uiteinde, uithoek' van het dorp, althans van het bewoonde deel ervan (cf. Kempeneers 1989 : 12).

Op de kaart van Popp (ca. 1860) heet de huidige Bosmansstraat nog *Boschmanseyndestraet*. Het Bosmanseinde strekte zich vroeger echter nog veel verder naar het noorden uit, tot de grens van Zichem bij Katsenberg, dat in 1618 «*opt Boschmanseynde*» gesitueerd wordt, palend aan de heide (BS 345, f. 78r°).

3.2.9. *Eiland*

Bij het Bosmanseinde en het huidige gehucht Eiland, ten westen van de Reppelse heide en en de weg naar Veerle, is er omstreeks 1740 sprake van «*de Meulstede Deel*» (BS 2269, 719), op het eerste gezicht een raadselachtige aanduiding. In dezelfde buurt wordt in 1766 akkerland vermeld «*ontrent het deel-landeken*» (BS 370, f. 91r°) en in 1773 «*onder het eel-landeken*» (BS 372, f. 72v°). In 1780 spreekt men over het *Heijlandeken* (BS 375, f. 3v°), in 1783 over het *Eelandeken* (*Ibid.*, f. 160r°) en in 1834 over het *Eylandeken* (BN 35024, 23). In 1863 wordt een perceel *Eylande* genoemd (BN 35103, 315/5) en in 1873 «*op het Eilanden*» (BN 34550, 230/6). Nu is *Eiland* de naam van het gehucht dat daar sinds het einde van de 18de eeuw gevormd is.

De betekenis van het 'deel-land' of 'deel-landje' in de 18de eeuw kunnen we wellicht op-maken uit de kaarten van Ferraris (ca. 1770) en Popp (ca. 1860). Daar vallen aan de huidige Bosmansstraat enige huizen en kleine percelen op, blijkbaar verdelingen van vroegere grotere percelen. Daarom meen ik 'deel-land' te mogen verklaren als 'verdeeld', verkaveld land. Als we er rekening mee houden dat *delen* ter plaatse, met de gewestelijke vorm van de *eik*klank, als 'dè:le' wordt uitgesproken, begrijpen we de verschillende vormen met *ey* of *ei*. De aanvangs-*d* van 'het *Deellandeke*' viel samen met het voorafgaande

lidwoord, zodat in 1773 de vorm 'Eellandeken', wellicht met è, ontstond, die later als 'eiland' werd begrepen.

4. OUDE HUISNAMEN

Vooraf vanaf de 16de eeuw kregen huizen, in de eerste plaats boerderijen en herbergen, een naam. Ik bespreek hier de namen, te beginnen met die van boerderijen, dan die van andere huizen, telkens eerst in Schaffen en daarna in Molenstede, in de chronologische volgorde. Het onderscheid tussen boerderijen, herbergen en andere huizen is wel niet altijd duidelijk en soms was een boerderij ook tegelijk herberg. In totaal heb ik een vijftigtal huisnamen gevonden, waarvan er vijftien van voor 1600 dateren. Daarna volgen nog enige andere gebouwen met een bijzondere sociale functie.

4.1. *Oude boerderijen in Schaffen*

4.1.1. *Winhof van Raetshoven of Hoeve ter Linden*

Tussen Schoonaarde en het huidige centrum van Schaffen, in de onmiddellijke buurt van het vermoedelijke oudste centrum, heeft wellicht de oudste hoeve van het dorp gestaan. In 1472 is daar ten noorden van de Kagepoel sprake van den *Oudenhof* (BS 335bis, f. 12v°), een naam die nog tot 1763 in gebruik blijft (BKe 3911, 32). Ten oosten van die plaats stond in de 16de en 17de eeuw een pachthoeve, die verscheidene namen gehad heeft.

In 1513 is Johannes vanden Broeke eigenaar van « de wynninge geheyt den *Winhoff van Raetshouen* » (BS 337, f. 41r°) en in 1569 is Peter vanden Broecke het

van « een pachthoff oft winninghe ghelegghen onder Schoonaerde ter Wuester Linden genaempt het *Goedt van Raetshouen* » (BS 2279, f. 190r°). Blijkbaar gaat het over dezelfde hoeve, waarschijnlijk genoemd naar een vroegere eigenaar uit de familie *van Raetshoven*, die al vroeg in Diest woonde. In 1311 was er een Matthijs en omstreeks 1340 een Wouter met die naam (Claes 1993B : 28 en 32). Het woord *winhof* had vroeger dezelfde betekenis als het nu nog in de streek van Diest bekende woord *winning*, grote pachthoeve.

Het is blijkbaar dezelfde pachthoeve die in 1567 eigendom is van Jan vanden Broecke, zoon van Pieter, en dan de *Hoeve ter Linden* heet (BS 340, f. 102v°) en die in 1608 vroeger bezit van Peter vanden Broeck genoemd wordt met de naam *Wuesterlinden* (T Sect. II 874, 14). Later wordt daar alleen nog maar akkerland vermeld, waarbij de naam op verschillende manieren vervormd wordt : in 1615 tot *Weesterlindenvelt* (DN 45) en in in 1653 tot *Oosterlindenvelt* (DN 320, 25-8-1653). In 1672 blijkt dat daar vroeger « huijs ende hoff placht op te staen geheeten de *Hoeue ter Wuesterlinden* » (BS 2355, f. 61r°). Met deze naam wordt verwezen naar de opvallende linde waarover ik in verband met het oude centrum van Schaffen al gesproken heb (boven, 1.3). De toevoeging *wuest*, volgens de tekst in de vorige alinea al in 1569, wijst er wellicht op dat de omgeving toen 'woest', onbewerkt, was ten gevolge van de godsdienstoorlogen. In de vorm *Oosterlinden* is de naam nu ter plaatse nog bekend.

4.1.2. *Prelshoeve*

Aan de Engelbeekstraat, recht tegenover de huidige Kerkstraat, stond omstreeks 1560 een grote hoeve, die aan ene Peter Prels toebehoorde en daarna aan Jan Prels

(BS 2264, f. 45r°). Pas in 1836 heb ik een naam van deze hoeve gevonden, en wel *Prelshoeve* (BVZ 5, 193), naar de eigenaars bijna drie eeuwen vroeger.

4.1.3. *Drossaardswinning of Hulstervinnehof*

Omstreeks 1610 is er in de omgeving van het gehucht Rode een perceeltje broek tussen de twee beken achter de *Drossaertswinninge* (BKe 4497, 147). Deze hoeve wordt in 1617 het *Hulstervinnehoff* genoemd (BS 345, f. 61v°). Ze was in die jaren in het bezit van Hugo de Croeser, van 1604 tot 1626 drossaard van Diest (van den Hove d'Ertsenryck 1982 : 62, met een zetfout voor het beginjaar). In 1630 luidt de naam *Hulstervenhoeve* (Raymaekers 1870 : 510-511), later ook met de verkorte naam, « hoffstede, genaempt het *Hulstervenne* », 1686 (BS 353, f. 147v°) en *Hulstervinne*, 1713 (BS 360, f. 39r°). Op de kaart van Vandermaelen (ca. 1850) vinden we een andere verkorting : « Fme dite de *Hoeven* ». Ook op de stafkaart van 1951 staat de naam *De Hoeven*.

In de onmiddellijke buurt van deze oude hoeve is de *Terhoevenstraat* ernaar vernoemd. De nabije *Vennestraat*, op het grondgebied van de vroegere gemeente Molenstede, is dan weer vernoemd naar het *Hulstervin*, waarvan het Hulstervinnehof zijn naam had gekregen. Dit ven, dat al in de 15de eeuw vermeld wordt, bespreek ik verder bij de vijvers onder Molenstede. Een vergissing is het wel wanneer de huidige eigenaars van deze tot restaurant omgevormde hoeve, met de naam 'Hof te Rhode', de hoeve voorstellen als de voortzetting van het vroegere laathof of cijnshof het Hof Van der Ponten of Pontenhof. In feite had dit Pontenhof zijn zetel in de stad Diest, oorspronkelijk bij een brug (in het Latijn pons) over de Demer (Claes 1993c).

4.1.4. *Vereyckenhoeve of Walehoef*

Ten noordoosten van de Prelshoeve, aan de andere kant van de Engelbeekstraat en dicht bij de Peerstraat, stond een hoeve die in 1637 verkocht werd aan Jonker Peter Vereycken, kapitein-commandant en landdrossaard van Twente. Ze werd toen 'de Hoeve tot Peer' genoemd naar het gehucht waar ze stond (BS 346, f. 126r^o). Later werd ze, volgens een mondelinge mededeling van L. Van de Poel, naar eigenaar Peter Vereycken de *Vereyckenhoeve* genoemd.

In 1696, toen deze hoeve aan Cornelis de Wael toebehoorde, werd ze *d'heer Cornelis de Wael hoeve* genoemd (BS 2355, 83). Toen was er ook sprake van akkerland met « het oudt gelege aldaar ». Het jaartal 1696, dat nog in een bovenbalk van de schuur gekerfd staat, geeft blijkbaar aan dat de nu nog bestaande hoeve in dat jaar gebouwd werd. De nu vervuilde waterplas rond de hoeve is een overblijfsel van de vroegere gracht eromheen (Reynders 1989 : 179). Na Cornelis de Wael waren zijn zoon Joannes Franciscus in 1724 en zijn kleinzoon Joannes van 1761 tot 1763 eigenaars van de hoeve (BS 2356, 10). De familie de Wael woonde in Antwerpen. In 1790 vinden we als naam van de hoeve voor het eerst zonder meer *de Waele Hoeve* (BS 377, f. 79r^o) en in 1875 de nu nog gebruikelijke verkorte vorm *de Walehoef* (BN 34552, 203 A).

4.1.5. *Withuis of Wittehoef*

In het gehucht Rouwbergen wordt in 1646 een pacht-hoeve vermeld van een Jonker Mocquel, zonder dat er een naam van genoemd wordt. Enige jaren later, in 1655, blijkt deze hoeve het *Withuijs* te heten (DN 391). In

1713 komt naast de naam het Withuis ook *de Witte Hoeve* voor (BN 1657/1, 2-1-13). In 1760 horen we nog dat deze hoeve « zoo binnen als buiten zijne watergrachten is gelegen tot Raubergen » (BS 2270, 335). Net zals de Walehoef was dus ook deze grote hoeve met een gracht omgeven. De nu nog gebruikte vorm *De Witte Hoef* heb ik voor het eerst in 1876 aangetroffen (BN 34553, 56). Deze hoeve staat nog aan de ernaar genoemde *Wittehoefstraat*, bij de plaats waar deze straat vroeger in de Kleinebaan uitkwam, niet ver van de huidige Wezelbaan. De naam zal gegeven zijn naar de *witte* kleur van het gebouw.

4.1.6. *Koddershoek*

In 1713 wordt in het gehucht Engelbeek een pacht-hoeve vermeld, gelegen « in den *Coddershoeck* » (BVZ 7). Deze hoeve stond dicht bij de Engelbeekstraat, aan de huidige Driesstraat. In 1786 wordt deze hoeve zelf « den *Coddershoeck* » genoemd (*Ibid.* 8). In de 19de eeuw werd deze naam op verschillende manieren vervormd : de *Katershoek*, 1822 (BKa) ; *Koters Hoek*, ca. 1850 (Kaart Vandermaelen) ; den *Coddeshoek*, (BN 35048, 219/3) ; den *Kottershoek*, 1871 (GvD 22-7-1871).

De laatste vervormingen doen denken aan het gewestelijke woord *kot*, hok of armoedig huis, maar de oorspronkelijke betekenis moet een andere geweest zijn. Misschien kan het een afleiding geweest zijn van het gewestelijke woord *kudde* of *kurre*, jong varken, dat in het Middelnederlands ook in de vormen *kode*, *kodeken* en *koddeken* voorkwam (Claes 1980). Het woord kan wijzen op een varkenskwekerij, verbonden met het woord *hoek*, omdat de Driesstraat op die plaats een vrij scherpe bocht maakt. Dezelfde verklaring stel ik voor de straat *Kau-*

tershoek in Diest voor, volgens Degeling (1927 : 225 en 230) een recente naam, ter plaatse altijd 'Kottershoek' uitgesproken.

4.1.7. *Celzusterswinning*

In 1780 horen we dat ene Joannes Moons in Schaffen woonde « op de *Cellesusters Winninge* » ((BS 375, f. 22r°). Deze pachthoeve wordt ook in 1785 vermeld, als « de *Cel-lesustere Winninge* in t Vaerens Veldt » (BS 376, f. 59°). Deze boerderij stond tussen Berkt en Rouwbergen ten noorden van de Kleinebaan en dicht bij de Vaarnt. Ze werd vernoemd naar de eigenaars, de *celzusters* of grauwezusters van het klooster Sint-Annendaal in Diest (Van der Eycken 1979 : 54-58).

4.2. *Oude boerderijen in Molenstede*

Het valt op dat ik in Molenstede, al was het veel minder bevolkt, toch meer grote oude boerderijen heb gevonden dan in Schaffen. Misschien komt dit doordat de grond er tot in de 18de eeuw minder verkaveld was en er veel minder kleine landbouwbedrijven waren.

4.2.1. *Zandhoven, Keizershof of Backsenswinning*

In 1440 is er ten noorden van de Eikelenberg sprake van « de goede Dierix van *Zanthouen* ... Dierix goet van *Zanthouen* » (BS 335, f. 2v°). Het gaat hier blijkbaar over de pachthoeve die in 1506 genoemd wordt « een wijninghe met huere toebehoorten geheyten *Santhouen* gelegen achter den Eyckenberch » (BH 65, 17). Heel waarschijnlijk was deze hoeve nog ouder dan 1440, want in 1429 bezat Dieric van Zanthoven al bos op de Eikelenberg (D 798, 169).

In 1518 wordt de naam Zandhoven ook uitgebreid tot de plaats waar de hoeve staat : « een wyninghe ... gelegen *Tzanthouen* », terwijl hij tevens nog de naam van de hoeve blijft : « eender winninghen ... geheyten *Santhouen* » (BH 67, f. 27r^o en 32v^o). In 1537 heet de hoeve « *het Santhoeuen Goet* » (*Ibid.*, 183v^o) en omstreeks 1560 opnieuw *Tgoet van Santhouen* (BS 2264/3, 63). In 1598 is de plaats van deze hoeve een « volleen », genoemd *den Hoff van Santhouen* « met die plaetse daer die winninghe placht te staen » (BH 73, 152). In 1695 is de hoeve weer opgebouwd, is ze eigendom van Jacob Bacx en heet ze weer zonder meer *Santhouen* (BS 335, f. 27r^o). Een jaar later wordt *de hoeve van Santhouen* met gronden en vijvers gesitueerd tot *Santhouen* (BS 2355, 8). Deze naam heb ik het laatst gevonden omstreeks 1740 als plaatsbepaling van een huis gelegen *te Santhoven* en in 1760 als naam van het huis *Santhoven oft Keijzersshof* (BS 2270, 138).

De naam van de eerste bekende eigenaar, Dieric van Zandhoven, is dus meer dan drie eeuwen lang bewaard gebleven in de naam van het huis, dat in de hierboven staande teksten uit de 18de eeuw geen pachthoeve meer genoemd wordt. Toch zal verder blijken dat er in dezelfde periode nog sprake is van een pachthoeve, die intussen nog twee nieuwe benamingen gekregen heeft. De naam Keizersshof, hierboven in 1760 als synoniem van Zandhoven vermeld, komt afzonderlijk ook al in 1750 voor, « bij t' *Keijzers hoff* tot Molenstede » (BS 368, f. 31 v°), en later nog in 1783, « huis en hof *het Keyzersshoff* » (DdK II, 4). In 1756 is er ook nog de naam Backsenswinning bijgekomen : « seker pachthoff ... genaemt 't *Keijzers Hof* ofte *Backsens Winninghe* » (BS 369, f. 60°). De naam *keizer* in *Keizersshof* zal wel slaan op een titel in een

schuttersgilde, terwijl *Bacskens* een genitief is van *Bacx*, de familienaam van de eigenaar in 1695.

4.2.2. *Hoeve van Tuylt of Mesthof*

In 1503 wordt in Molenstede op het Molenveld *Tgoed van Reppelle* vermeld (BS 336, f. 56r^o), waarvan een jaar later gezegd wordt dat het toebehoord had aan wijlen Lambrecht van Tuylt (*Ibid.*, f. 75v^o). Enige jaren tevoren, in 1497, werd al bezit vermeld van deze Lambrecht « achter die molen te Moelstee » (BRk 12622, f. 25v^o). In 1504 erfde diens zoon, die ook Lambrecht heette, alle goederen van zijn vader te Reppel « onder de bancke van Kakeuin », terwijl zijn zus Alitte, gehuwd met Quinten Matsijs, de bekende schilder, alle bezittingen in Wiekevorst erfde (BS 336, f. 87r^o).

Dat Lambrecht van Tuylt de jongere en zijn echtgenote in Molenstede woonden, kunnen we opmaken uit de registers van de Sint-Sulpitiusparochie in Diest, waar hun overlijden in 1523 respectievelijk 1525 werd opgetekend (Claes 1990a). Hun erfgenaam was een derde Lambrecht van Tuylt, want omstreeks 1560 bezat diens weduwe een perceel van twee bunder waarop huis en hof stonden, palend aan de Molenvloed (BS 2264/2, 15). Hier is voor het eerst sprake van een huis, dat er ongetwijfeld tevoren al stond, omdat de eigenaars ter plaatse woonden, en dat ook aangegeven moet zijn met de benaming « het Goed van Reppel ».

In 1590 wordt dit « lanthuys ofte pachthoeffue » het « *Riddersgoet* » genoemd en wordt als eigenaar na Lambrecht van Tuylt Jan Massijs genoemd. Deze zoon van Quinten Matsijs uit zijn tweede huwelijk, zelf ook een bekend schilder, was getrouwd met Ida van Tuylt, dochter van Lambrecht de jongere. De naam 'Riddersgoed'

werd blijkbaar gegeven wegens de hoge stand van de eigenaars van de hoeve, al is het niet bekend dat een van hen echt ridder was. In het bovengenoemde jaar 1590 was de hoeve in het bezit van Quinten Matsijs de jongere, zoon van Jan. In 1601 werd nog een andere Quinten eigenaar, de twaalfjarige zoon van François Matsijs, goudsmid in Antwerpen, en in 1608 zijn zus Margriet. In dat laatste jaar werd ze de *Hoeve van Tuylt* genoemd (BS 343, f. 251r^o) en in 1609 de *Hoeve van Reppelle* (*Ibid.*, f. 275v^o).

De naam *Hoeve van Tuijlt* komt nog voor tot in 1779 (BH 81, 224), maar in de Atlas van de Waterwegen (ca. 1840) en op de kaart van Vandermaelen (ca. 1850) staat de naam *Metshoeve*. Ik heb verondersteld dat *Mets* in deze naam een verkorting kan zijn van de naam *Metsijs*, een bijvorm van *Matsijs*. Het is misschien eigenaardig dat deze naam pas voorkomt meer dan tweehonderd jaar nadat de familie Matsijs eigenaar is geweest van de hoeve. De naam *Hoeve van Tuilt* heeft echter langer dan tweehonderd jaar na het overlijden van de derde Lambrecht van Tuylt standgehouden. De naam *Metshoeve* kan lang in de volksmond in gebruik geweest zijn, waar de huidige vorm *Mesthof* er nu misschien een vervorming van is. Een naam met 'mest' voor zo'n belangrijke hoeve ligt immers niet voor de hand.

4.2.3. *Bolhuis*

De naam *Bolhuis* is voor het eerst omstreeks 1360 opgetekend in de vorm *Bollaes*, een plaats waar beemden waren (Claes 1986B : 26). In 1443 waren er twee vijvers en twee « euselkens » gelegen bij « den *Bollarts wuwer* » (BS 335, f. 31v^o), later de *Bolhuisvijver*, en in 1444 twee vijvers bij het *Bollaerts bosch* (*Ibid.*, f. 36r^o), in 1569 het

Bolhuysbosch (BS 2279, f. 686v°). In 1505 vinden we de eerste vermelding van een hoeve bij het Bollos (BS 336, f. 119bis) en in 1513 heb ik voor het eerst de vorm *Bolhuys* aangetroffen (BS 337, f. 49r°). De aanwezigheid van een hoeve kan aanleiding geweest zijn tot de vervorming van het oorspronkelijke *Bolla(ert)s* tot *Bolhuys*. Pas in 1569 is *Bolhuijs* voor het eerst duidelijk de naam van de hoeve (BS 340, f. 184v°), maar sindsdien is het de gewone naam ervan geworden.

Intussen komen nog vormen voor als « aen gheenen *Bollaes* », 1540 (BH 69, 5), het *Bollensbroeck*, 1552 (BS 339, f. 226v°), « int *Bolles Broeck* », 1568 (BS 340, f. 150v°), « int *Bollus* », 1569 (BS 2279, f. 577v°), « opt *Bollois* », 1571 (BH 71, f. 16v°), « *Dbollaer* », 1574 (DH 1, 2), de *Boelaertsbosch*, 1617 (DN 491, 22-4-1617), « den *Bollaers bosch* », 1620 (BS 2267/4, f. 67v°), te *Bollis*, 1654 (DN 532, 28-6-1654), « den *Bollenschen bosch* » en *Bollenbosch*, 1696 (BS 2355, 7 en 270) en het *Boller Broeck*, 1761 (BS 2356, 270). Sindsdien is de vorm *Bolhuis* de enige geworden, met in spreektaal nog wel vervormingen ervan.

De oudste vormen van de naam wijzen wel op een afleiding van de persoonsnaam *Bollaerts*, wellicht de naam van een eigenaar.

4.2.4. Hoeve van het Zwartwater of Mot

De eerste bekende eigenaar van « *de wyninghe opt Tzwert Water met zynen laethoff* », in 1522, is Zeger Amours, plaatsvervangend drossaard van Brabant (BH 66, f. 43v°). Er was een laathof of cijnshof, het *Amourshof* of *Hof van Amours*, aan verbonden, waarvan de ene helft, onder Webbekom, leen was van de abt van Sint-Truiden, en de andere helft, onder Kaggevinne, leen

van de heer van Diest (BS 6090bis/B, f. 1r°; Claes 1994a : 29). In 1569 was er, naast de *Hoeve op het Swartwater*, in het bezit van Aerdt Amours, zoon van Zeger (BS 2279, f. 220r° -v°), ook « *thuys van Tswert Water* », een « speelhuysken » of buitengoed, eigendom van Willem Amours, een andere zoon van Zeger, « omgraven ende omwatert synde onverhuert ende ter pachte niet wtgegeven synde » (*Ibid.*, f. 678r° en 696r°).

In 1622 is er sprake van « de hoeue .off pachthoff genaemt het *Swert Water* » (DN 45). Met deze naam, « *Zwart Waeter* », staat de hoeve nog omstreeks 1850 op de kaart van Vandermaelen. In 1877 vinden we echter voor het eerst de naam *De Mot* ervoor (BN 34554, 11), de naam die ze nu in de volksmond heeft. Zou het kunnen dat deze naam toch heel oud is en van het Franse woord *motte* komt, in het Middelnederlands *mote*, een kunstmatige hoogte met een versterkt torengedouw? Een andere verklaring vind ik niet voor deze naam.

4.2.5. *Remaxhoeve*

Op de plaats van de huidige Remaxhoeve heb ik voor het eerst omstreeks 1610 een hoeve vermeld gevonden van ene Jan Traetz, gesitueerd aan de toenmalige Molenweg. Volgens een aantekening bij de tekst hoorde deze hoeve later toe aan de erfgenamen van Frans van Oosthoven (BS 6633, f. 19v°). In 1619 wordt de hoeve, toen eigendom van Jan van Laer, gesitueerd op het Bosmans-einde (BS 345, f. 97v°). In 1765 verkochten de erfgenamen Van Oosthoven deze hoeve aan Martinus Ramacx uit Diest (BS 370, f. 75v°). In de Atlas van de Buurtwegen (ca. 1840) heb ik er voor het eerst de naam *Remaxhoev* voor aangetroffen, de naam waaronder ze nu nog in de volksmond bekend is. Een andere naam ervoor is

Ramaxwinning, die ik in 1868 (BN 35060, 77) en 1880 (GvD 7-2-1880) gevonden heb.

4.2.6. *Tiendehoeve of Hoeve van Tongerlo*

Omstreeks 1610 wordt ten westen van de Broekstraat en ten noorden van de huidige Vijverstraat, die toen ook Broekstraat heette, een hoeve vermeld van ene Jan Kenens (BS 6633, f. 44v^o). In 1728 verkocht Ambrosius Egidii uit Antwerpen deze hoeve aan de abdij van Tongerlo (BS 364, f. 24r^o; T Sect IV 278/1 A). In 1783 was deze *Hoeve van Tongerlo* nog eigendom van de abdij (DdK II, 4). Later kreeg deze hoeve de naam *Tiendehoeve*, wel niet « omdat in vroegere tijden de huurder een tiende van de opbrengst aan de eigenaar moest afstaan » (Sciot 1973 : 2), maar veeleer omdat de abdij van Tongerlo daar de aan haar verschuldigde tienden van Molenstede verzamelde. Deze abdij bediende vanaf de twaalfde eeuw de Sint-Sulpitiusparochie in Diest, waarvan Molenstede afhing. Dat ze in Kaggevinne-Kempens tienden inde, wordt onder andere in 1752 en in 1792 vermeld (BS 2369 en DdM).

4.2.7. *Het Zand*

Sinds 1646 heb ik een hoeve vermeld gevonden op de plaats van het huidige kasteel het Zand (BS 2279bis, f. 4r^o). In 1714 wordt deze hoeve *het Sant* genoemd (BS 360, f. 89v^o) en in 1743 is het een « pachthoeve ... genampt *het Sandt* » (BS 367, f. 21r^o). In 1859 wordt de plaats zelf zo genoemd : dan is er dennenbos « ter plaetse genaemd *Zand* » (BN 35051, 196/39), in 1862 wordt een perceel akkerland « *de Zand* » genoemd en in 1865 is er « het Kasteel, op *het Zand* » (BN 35057/134, 2). Dit kasteel heet nu zonder meer *het Zand*. Deze naam werd

gegeven wegens de zandige bodem. De straat waaraan de hoeve staat, heette vroeger overigens ook *Zandstraat*, een naam nu alleen bewaard is voor het deel ervan ten westen van de Turnhoutsebaan.

4.2.8. *Kruiwagen*

In 1683 is er een huis *den Craeijwaeghen* bij de plaats waar de Diesterestraat, die daar nu Asdonkstraat heet, over het Zwartwater gaat (BS 353, f. 15r°). In 1686 wordt dit huis een pachthoeve genoemd, *den Cruijwaeghen* (BS 354, f. 4v° -6v°), maar in 1772 is het een herberg (BS 334ter, f. 51v°). Volgens de Atlas van de Buurwegen (ca. 1840) is het weer een boerderij en in 1890 « de winning *Den Kruiwagen* ». Sindsdien is de hoeve verdwenen, maar de plaats wordt nog zo genoemd. De naam is gegeven naar een kruiwagen, een op een boerderij veel gebruikt vervoermiddel.

4.2.9. *Asdonk*

De naam van het Asdonk, bij de grens van Molenstede en Engsbergen onder Tessenderlo, is al oud. Het eerst is hij overgeleverd in Tessenderlo, waar in 1461 « een stuck bemps op *Gheen Asdonck* » vermeld wordt (Molemans 1977 : 44). Andere vormen van deze naam die ik in Molenstede gevonden heb, zijn : *Dansdonck*, 1505 (BS 336, f. 102v°), *Daesdonck*, 1524 (BS 338, f. 147v°), het *Eijsdonck*, 1765 (BS 370, f. 54r°).

Het eerste lid van deze naam wijst op begroeiing met essen (*as* is een oude bijvorm van *es*), terwijl *donk* een plaats in moerassig gebied, in de Kempen meestal hooiland, aanduidt tussen beemden in een vallei en de heide (Molemans 1977 : 44). Deze omschrijving gaat goed op

voor de plaats van het Asdonk. De toevoeging *gheen* bij de eerste vermelding wijst wel op de grote afstand van de plaats tot een centrum (Claes 1983b : 186).

Tot het midden van de 18de eeuw was het grootste deel van Asdonk gemeentegrond, zowel het deel onder de heerlijkheid Kaggevinne als dat onder Engsbergen-Tessengerlo. Arnold Cox, oud-drossaard van Diest, kocht in 1753 het deel ervan onder Kaggevinne. Het deel onder Engsbergen, met de naam *Luikse Heide* (onder het prinsbisdom *Luik*), werd op het einde van de 18de eeuw gekocht van de gemeente Tessenderlo (Vanderwaeren 1973 : 44).

In 1760 heb ik in het Asdonk voor het eerst een hoeve vermeld gevonden, de nieuwe *Asdoncksche Hoeve* (BS 2270, 275) in 1783 *D'Asdoncksche Winninge* genoemd (DdK II 4). Wanneer er in 1827 een tweede hoeve gebouwd is, krijgt de eerste de naam *Groote Asdoncksche Hoeve* (BN 35017, 184/1). De nieuwe hoeve heet dan, met de erbij horende gronden, het *Klein Asdonck* (*Ibid.*, 184/6), in tegenstelling met, een jaar later, « de goederen genaemt het *Groot Asdonck* » (BN 35018, 50). De naam *Groot Asdonk* is nu nog in gebruik, ook verkort tot Asdonk. De naam *Klein Asdonk* is echter verdwenen. Naar de ligging bij Dassenaarde wordt die hoeve nu *Hoeve van Dassenaarde* genoemd.

4.2.10. *De Hoek*

In 1771 wordt een pachthoeve met de naam *Den Hoeck* vermeld ten zuiden van de Wevinnestraat en ten noorden van de huidige Hoekweg (BS 371, f. 39v°). Volgens de beschrijving zou deze hoeve ongeveer het hele terrein tussen deze twee straten hebben omvat, daarbij aan de zuidkant en de westkant begrensd door de Hoek-

weg, die er een scherpe hoek maakt, vroeger nog scherper dan nu. Vandaar zal dan ook de naam *De Hoek* komen. Als plaatsaanduiding komt « in *den Hoeck* » al in 1694 voor, waar toen « een quaedt huijs » stond (cf. beneden, 4.4.2), maar we weten niet of dit huis op de plaats van de hier genoemde hoeve stond. De hoeve en de huidige Hoekweg hebben hun naam aan de hoek van de weg te danken.

4.3. *Andere oude huisnamen in Schaffen*

Hier bespreek ik de andere oude namen van huizen in Schaffen, meestal herbergen, per gehucht.

4.3.1. *Oude huisnamen in Schoonaarde*

In de 16de eeuw worden in het gehucht Schoonaarde al verscheidene herbergnamen vermeld. De oudst bekende, in 1540 zonder meer *De Herberg* genoemd, stond ten noorden van de Kagepoel en ten westen van de dingbank, bij de splitsing van de Grotebaan en de Kleinebaan (BH 67, f. 198v°).

Drie andere 16de-eeuwse herbergen in Schoonaarde werden vernoemd naar een uithangbord : *De Engel*, van 1565 tot 1577 vermeld (BS 340, f. 14v° ; BS 341, f. 85v°), *De Valk*, van 1569 tot 1609 (BS 2279, f. 177r° ; BS 343, f. 269v°), en *Het Lelieke*, van 1569 tot 1624 (*Ibid.*, f. 174r° ; DHG 1489, f. 16r°). Alleen deze laatste herberg kan ik nauwkeurig lokaliseren, nl. heel dicht bij de grens met Diest, op de hoek voor een oude Broekstraat die rechts afslaat naar de weiden, die daar nu achter de huidige spoorweg liggen. De veel voorkomende huisnaam *de Engel* zinspeelt waarschijnlijk op de beschermengel Rafaël, die volgens de bijbel Tobias op zijn reis verge-

zelde. Minder waarschijnlijk is verwantschap met het Latijnse *angulus*, hoek. Het zal wel toeval zijn dat herbergen met die naam op een hoek staan, want daar staan herbergen nogal vaak (cf. Gysseling 1950 : 132 ; Van Passen 1962 : 631 ; Molemans 1982a : 442). *De Valk* als huisnaam staat wel in verband met de jacht en *De Lelie* met de bloem als symbool van reine liefde.

Van 1680 tot 1760 wordt de herberg *De Prins van Oranje* vermeld op de hoek ten zuiden van de hoofdweg in Schoonaarde en ten westen van de huidige Wijerstraat (BS 351, f. 6v°-7r°). Deze naam werd gegeven naar de prinsen van Oranje, sinds 1544 heren van Diest. In 1715 werd wat verder aan dezelfde hoofdweg, maar aan de andere kant ervan en ten oosten van de weg naar Tessenderlo, de Nieuwedijk, de herberg *Sint-Huibrecht* gebouwd (BS 360, f. 135r°). Deze herberg werd vernoemd naar Sint-Hubertus, die sinds de 17de eeuw in Schaffen wordt vereerd en op het einde van die eeuw patroon van de parochie werd.

4.3.2. Oude huisnamen in het centrum van Schaffen

Tegenover de vroegere kerk van Schaffen, op de plaats van het huidige kerkhof, bij het kruispunt van de Postbaan, de vroegere Grotebaan, en de Molenstraat, stond in 1569 een huis met de naam *Den Schutpenninck* (BS 340, f. 206v° ; BS 2279, f. 181v°). Dit huis heb ik later niet meer vermeld gevonden, maar nog in 1785 werd het perceel akkerland op die plaats *De Schutpenning* genoemd (BS 376, f. 43v°). Een *schutpenning* of *schutgeld* was geld dat iemand moest betalen voor het schutten van vee, d.i. het achter een schutting zetten en bewaken ervan.

In de tweede helft van de 18de eeuw stonden bij de huidige kerk van Schaffen, waar toen het dorpscentrum was, drie herbergen : van 1747 tot 1876 wordt *De Engel* vermeld tegenover de kerk, op de hoek van de Kleinebaan en de Molenstraat (BS 367, f. 217r° ; BN 34553, 224), in 1751 *De Kroon* op de hoek tussen de kerk en de Berkstraat (BS 368, f. 82v°) en van 1752 tot 1791 *Sint-Huibrecht* op de hoek tussen de huidige Kleinbergstraat en de Molenstraat (*Ibid.*, f. 99v°). De veel verspreide huisnaam *De Kroon* verwijst naar een krans, in de vorm van een *kroon*, als uithangteken (Molemans 1976 : 901).

4.3.3. *De Drie Kronen in Hees*

Van 1668 (BS 6360, f. 53r°) tot 1783 (DdK II 4) wordt in Hees onder Schaffen het huis *De Drie Kronen* vermeld, ten zuiden van de weg naar Meldert, de huidige Hezestraat, waarschijnlijk vlak bij de grens met Zelem. Al wordt het niet uitdrukkelijk gezegd, toch is het vermoedelijk een herberg geweest. De naam herinnert aan de hierboven genoemde naam *De Kroon*, met misschien nog een zinspeling op de *Driekoningen*.

4.3.4. *In de Kromme Elleboog in Rouwbergen*

De plaatsnaam *Kromme Elleboog* wordt sinds 1713 vermeld voor de scherpe bocht van de Grotebaan, nu de Postbaan, waar ze bij Rouwbergen in de huidige Blanklaarsstraat uitkomt (BVZ 1 B). In 1904 was er ook een herberg die *In den Krommen Elleboog* heette (GvD 21-12-1904).

4.3.5. *Oude huisnamen in Blanklaar en omgeving*

Het *Baanhuis*, voor het eerst in 1739 vermeld (BS 366, los blad), stond op de hoek van de huidige Blanklaar-

straat en Baanhuisstraat, vlak voor de grens van Schaffen met Meldert. In 1783 wordt gezegd dat er 'neringe', in toenmalige bevolkingsregisters het gewone woord voor herberg, was (DdK II, 4). In de Atlas van de Buurtwegen (ca. 1840) en op de kaart van Vandermaelen (ca. 1850) wordt dit Baanhuis *Het Groot Baenhuis* genoemd. In 1860 is het echter een pachthoeve (BN 35100, 158/1). Vandermaelen vermeldt daarnaast *Het Kleyn Baen Huys*, ongeveer 250 meter dichter bij Diest aan de noordwestkant van de huidige Blanklaarstraat. In 1877 hield ene Henricus op Heyde daar herberg (BN 34554, 23). De naam *Baanhuis* is duidelijk gegeven wegens de ligging van deze herbergen aan een grote baan, d.i. hoofdweg.

In 1709 stond het huis *Het Wit Paard* in het gehucht De Vleugt, op de hoek ten westen van de Baanhuisstraat en ten zuiden van de Vleugtstraat (BS 358, f. 110v°). Vermoedelijk werd ook hier herberg gehouden. In 1759 en 1760 vinden we deze naam met een verkleinvorm, *Het Wit Peerdeke* (BS 2270, 595). Deze naam is gegeven naar een uithangbord met een wit paard (Molemans 1982a : 1964).

4.3.6. Oude huisnamen in Het Rot en omgeving

In 1569 wordt een « cleyn huysken » vermeld met de naam *den Creeckelenbosch*, « staende op eenen quaeijen bosch » bij het oude gehucht Hazeldonk op een kruispunt, vermoedelijk van de huidige Beringenbaan en de Kriekelswarande (BS 2279, f. 469v°). In 1576 is daar « een stuck erffs », genoemd *den Kriekelenbosch* (BS 341, f. 27v°-28r°), in 1622 is er een 'eussel', slechte weide (BS 345, f. 160r°-v°), en in 1623 « huys ende hoff geheeten *den Crieckelerenbosch* », ten noorden van de straat

(BS 345, f. 192r°). Als bosnaam is deze naam sindsdien vervangen door *Kriekelswarande*, nu nog de naam van een straat op die plaats, dicht bij de grens met Paal. De oudste vormen van deze naam, met *krek*el en *kriek*el, wijzen op een samenstelling van de naam van de *krek*el met *warande*, dierenpark of jachtterrein. De latere vormen met '*kriekeleren*' staan waarschijnlijk onder invloed van de naam van de boom *kriekelaar*.

Op dezelfde plaats als het huis Kriekelerenbos wordt van ca. 1770 (BS 2271, 233) tot 1779 (BS 374, f. 142 v°) een huis *De Heibloem* vermeld. Deze naam werd waarschijnlijk gegeven naar de aan de overkant van de Beringse weg gelegen *Langeheide*.

4.3.7. Oude huisnamen in Engelbeek en omgeving

Aan de noordkant van de Engelbeekstraat, ten noordwesten van de hierboven al vermelde Walehoeve, wordt in 1760 een huis *het Paenhuijs* alias *de Helle* genoemd. Daarbij lag ook een perceel met de naam *Paenhuijshoff* (BS 369, f. 162v° -163r°), die nog tot in 1831 wordt vermeld (BN 35021, 18). *Paanhuis* was vroeger een gewestelijk woord voor brouwerij (Claes 1982b : 155-156), zodat we wel mogen veronderstellen dat er op die plaats een brouwerij geweest is, waarschijnlijk tevens herberg, zoals gewoonlijk het geval was. De tweede naam, *Helle*, zou als herbergnaam de ongunstige betekenis 'plaats van verdoemden' kunnen betekenen, maar, zoals op veel plaatsen, kan hij ook de oude betekenis 'hellend, naar een moeras aflopend terrein' hebben (Van Osta 1995 : 556-558). Het terrein helt bij het Paanhuis inderdaad licht af naar het erachter gelegen Schoubroek.

In 1770 (BS 371, f. 30r°) en 1773 (BS 372, f. 31r°) wordt in Engelbeek aan de oostkant van de weg naar

Tessengerlo een huis vermeld met de naam *de Heijbloem*. In 1786 komt deze naam in de verkleinvorm voor, *het Heijbloemken* (BS 376, f. 101r^o). De naamgeving staat hier, zoals ook dezelfde naam bij Het Rot (4.3.6), in verband met de naam *Heide*, die in deze buurt als plaatsaanduiding nog tot in de 19de eeuw voorkomt

Aan dezelfde kant van dezelfde weg, maar al dicht bij de grens met Tessenderlo, staat op de kaart van Vandermaelen (ca. 1850) de herberg *het Zwaentje*. In 1857 (BN 34531, 8) en 1875 (BN 34552, 108/ 94) wordt deze herberg *Het Groot Zwaentje* genoemd, in tegenstelling met de nieuwe herberg *het Klein Zwaentje*, in 1857 ook vermeld (BN 34531, 8). Deze laatste naam vond geen genade bij de Schaffense taalkundige Constant H. Peeters (1880-1951), zelf een bezoeker van deze herberg, omdat het begrip 'klein' er tweemaal in werd uitgedrukt : met het adjectief en met de verkleinvorm. Bij een vernieuwing van het uithangbord omstreeks 1900 stelde Peeters zelf een naam op schrift, *In den Kleinen Zwaan. Bierhuis*. Hiermee wilde hij tevens beklemtonen dat het woord *zwaan* mannelijk was en verkoos hij het woord *bierhuis* boven het vroeger gebruikte *herberg*, dat hij te alleedaags vond. In die periode stond er een nieuwe herberg *Het Groot Zwaentje* meer naar het noorden, op het grondgebied van Tessenderlo (Van Gelder 1978 : 125 en 127).

De veel voorkomende herbergnaam *De Zwaan* dankt zijn verspreiding waarschijnlijk aan vijvers met zwanen, waarbij ook andere elementen, b.v. heraldische, meegepeeld kunnen hebben. Uiteindelijk is hij toch vooral een modenaam geworden (Van Passen 1962 : 652 ; Van Osta 1995 : 1124-1125).

4.4. *Andere oude huisnamen in Molenstede*

De andere oude namen van huizen in Molenstede bespreek ik hier ook per gehucht, zoals ik het voor Schaffen gedaan heb.

4.4.1. *Oude huisnamen in Reppel*

In het gehucht Reppel werd in 1468 al een herberg vermeld, waarbij vier vennetjes gelegen waren (BH 3245/3, f. 1v^o). Wellicht is het dezelfde herberg die omstreeks 1560 te Reppel tegenover een vijver stond en *De Kroon* heette (BS 2264/3, 77). Deze herberg wordt nog omstreeks 1575 vermeld (BS 2265/4, 77), maar in 1601 was ze afgebroken (BS 343, f. 163r^o). Tot 1760 komt de naam ervan nog in registers voor (BS 2270, 143), misschien echter alleen maar als plaatsaanduiding.

Omstreeks 1770 wordt op de Reppelse Heide aan het Kraanrijk het *Kapellehuis* vermeld, ten westen van de Reppelsebaan en wat ten zuiden van een weg naar de weiden (BS 2271, 199). Dit huis, dat in 1904 nog zo heet (GvD 31-12-1904), moet ongeveer op dezelfde plaats bestaan hebben als de vroegere herberg De Kroon. Op die plaats bezat de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Diest in 1760 een stuk grond, dat in 1774 *het Capellelandt van Molenstede* werd genoemd (BS 372, f. 134v^o). Toen hoorde deze grond blijkbaar toe aan de niet lang tevoren opgerichte kapel van Molenstede, waaraan het Kapellehuis in 1783 ook toebehoorde (DdK II, 4) en waarnaar het genoemd werd.

4.4.2. Oude huisnamen in het dorpscentrum

Vlak bij de oude watermolen, ten noorden palend aan de Molenkolk, stond in 1688 een huis *het Molenhofke* (BS 354, f. 42v°), duidelijk naar de molen genoemd. Deze huisnaam heb ik tot in 1783 gevonden (DdK II 4). De naam *Molenhofke* werd van omstreeks 1560 af ook aan een perceeltje weide van dezelfde eigenaar gegeven, van het huis gescheiden door de weg naar Reppel.

In 1694 wordt « een quaedt huijs » vermeld in Molenstede « in den Hoeck » (BS 354, f. 229v°), d.i. bij de hierboven (4.2.10) vermelde hoeve De Hoek en aan de huidige Hoekweg. Aan de zuidkant van die weg draagt in 1730 een perceel akkerland de naam *de Quaede Huysen* (DdK I), in 1748 veranderd in *Tquaethuijs* (BS 367, f. 235v°). Deze naam heb ik als veldnaam gevonden tot in 1862 (BN 35102, 234/1, 3). Blijkbaar hebben daar voor 1730 een of meer 'kwade', d.i. bouwvallige, slechte of kleine huizen gestaan.

Ten noordoosten van het vorige huis, in de hoek tussen de Broekstraat en de huidige Dorpsstraat, stond omstreeks 1740 een huis met de naam *het Huisveld*. Er wordt eigenlijk gezegd dat er akkerland geweest was met die naam, « nu huys, hof, lande, ... » (BS 2269, 19), en pas in 1760 wordt het huis zonder meer *het Huijsveld* genoemd (BS 2270, 100). Daarna vinden we de naam Huisveld hier weer alleen maar als akkernaam. Tijdelijk werd de naam *huisveld*, eigenlijk een gewone benaming voor een perceel akkerland bij een huis, hier toegepast op een daarop gebouwd huis.

Ten noorden van de huidige Dorpsstraat en ten oosten van de toen pas gebouwde kapel stond in 1760 een huis met de naam *de Lindekens* (BS 2270, 73). Het perceel waar dit huis toen nog niet lang op stond, was in 1524

« een stuck eusels geheeten *de Lynde* » (BS 338, f. 160v^o) en in 1668 « weijde geheeten *de Lindekens* » (BS 6360, f. 15v^o). Ook hier werd de naam ven het perceel dus overgedragen op het er gebouwde huis. Het huis *de Lindekens* wordt hier nog tot in 1783 vermeld (DdK II, 4).

4.4.3. Oude huisnamen aan de Diesterestraat

Ten westen van de Diesterestraat en ten noorden van de Kruisstraat wordt in 1857 een herberg vermeld met dezelfde naam als het vorige huis, *de Lindekens* (BN 34531, 89). Volgens mondelinge inlichtingen heeft deze herberg ook de naam *de Drie Linden* of *de Drie Lindekens* geheten en heeft ze bestaan tot ze bij een bombardement in 1944 verwoest werd. De herbergierster, in de volksmond naar haar herberg « moe *Linnekes* » genoemd, overleefde deze ramp (Celis 1994 : 17). Als veldnaam staat *de Drie Linden* al in de Atlas van de Buurtwegen (ca. 1840) en *Achter de Linden* op de kaart van Popp (ca. 1860). Op de plaats waar deze herberg gestaan heeft, staat nu nog een lindeboom.

Aan de westkant van de Diesterestraat droeg in 1760 nog een ander huis dezelfde naam als de herberg in Roppel, *De Kroon*, en volgens een aantekening erbij stond het er al in 1716 (BS 2270, 68). In 1827 werden daar « zekere twee leemen huijsjes, genaemt *De Kroon* », verkocht (BN 35017, 63). Er wordt wel niet gezegd dat er herberg was, maar de naam kan er toch op wijzen.

Een hondertal meters meer ten noorden, bij het kruispunt van de Diesterestraat met de Klappijstraat, bezat Guiliam Verheyden in 1738 « een veerdel erffs uijtte vroente », d.i. ca. acht are uit de gemeentegrond, waarop hij een huis *den Clijnen Rasop* (BS 366, f. 62r^o) had gebouwd. Misschien heette dit huis *klein* in tegenstelling

tot de belangrijke *Rasop* in het huidige Kaggevinne, bij de grens met Diest aan de weg naar Leuven (Claes 1982a : 22). In 1766 heet ook het huis in Molenstede zonder meer *den Ras=op* (BS 370, f. 94v°). Nadat dit afgebrand was, plande men in 1778 er een nieuw « op te timmeren », ongeveer op dezelfde plaats, en daarom noemde men het nieuwe huis « den *Nieuwen Rasop* » (BS 374, f. 99r° en 155r°). In 1783 horen we voor het eerst over 'neringe', herberg, in *den Rasop*, maar waarschijnlijk was die er al veel eerder op dit belangrijke kruispunt. Volgens mondelinge inlichtingen droeg de herberg nog tot omstreeks 1950 de naam *Rasop*. De meer voorkomende herbergnaam *Rasop* zou verklaard kunnen worden als 'herberg waar het bier *ras op* is' (Kempeneers 1982 : 249-250), maar aannemelijker lijkt me nu toch de verklaring 'huis dat *ras opgebouwd* is' (Lefever 1984 : 115), omdat dit een opvallender kenmerk aangeeft. In 1738 was het huis in Molenstede op gemeentegrond, waarschijnlijk een deel van weg, gebouwd en ook in Kaggevinne is het in dezelfde jaren vermoedelijk zo gegaan. Er bestond toen een recht dat men dit mocht doen wanneer het huis in één nacht onder dak was.

4.4.4. *Oude huisnamen in en bij het Eiland*

Omstreeks 1770 bezat ene Marten Peeters een huis met de naam *den Boerendansch*, ten oosten van de weg naar Veerle en ten noorden van Zandhoven (BS 2357, f. 3v°). In 1780 wordt er gesproken over de « herberge *den Boerendans* » (BS 375, f. 27r°). In 1790 heb ik dit huis voor het laatste nog vermeld gevonden (BS 377, f. 69r°), maar de naam ervan was nog in 1904 die van een perceel akkerland aldaar (GvD 15-6-1904). De naam *Boerendans*,

die b.v. ook in Zelk-Halen voorkomt, kan op een landelijke dansgelegenheid wijzen.

Op de plaats waar de Boerendans stond, geeft de kaart van Vandermaelen (ca. 1850) een andere herberg aan, *de Zwaen*. In 1874 vinden we hier meer bijzonderheden over : « Eene winning, zijnde eene van ouds welgekalandeerde herberg, genaamd *de Zwaan* » (BN 34551, 116/1). Het is wel mogelijk dat deze herberg bij het kruispunt van de oude 'heerbaan', nu de Herrestraat, en de steenweg naar Turnhout werd gebouwd, toen deze laatste omstreeks 1845 werd aangelegd.

In 1618 wordt « den *Catsenberch* opt Bosmanseijnde » al vermeld, palend aan de heide (BS 345, f. 78r°). Op de kaarten van Vandermaelen (ca. 1850) en van Popp vinden we daar een huis vermeld, vlak bij de grens met Okselaar-Zichem. Katsenberg blijft dan echter de naam van weiden tussen de Herrestraat en de grens met Okselaar. In 1863 vinden we een raadselachtige aanduiding « aen den *Katsenberg* of Normandie » (BN 35103, 315/ 1). Kan dat 'Normandie' soms een huisnaam zijn ? In 1880 wordt op de plaats van het hierboven vermelde huis een kasteel vermeld, maar blijft *Katsenberg* de naam van weiden (GvD 18-12-1880), die gewoonlijk *de Katsers* genoemd worden. Beide namen hangen wel samen. De oudste vorm van de weidenaam is *de Catselt*, 1504 (BS 336, f. 83v°). Misschien is dit een afleiding van een oud woord *katse*, weg die rond bewoonde plaatsen en tuinen draait (Lindemans 1925 : 46). De naam *berg* wijst hier op een slechts geringe hoogte, die daar vroeger volgens mondelinge inlichtingen wel geweest is. Nu is *Katsenberg* de naam van een bekend restaurant op de plaats van het vroegere kasteel, vlak bij de grens met Okselaar, geworden.

4.4.5. *Het Bareelhuis bij de grens met Diest*

In 1873 verkochten de erfgenamen Daems « eene wel-gekalandeerde herberg, genaamd *Barreelhuis* », aan de steenweg van Diest naar Antwerpen en de spoorweg (BN 34550, 56/1). Op die plaats, aan de huidige Turnhoutsebaan vlak bij de grens met Diest, staat op de kaart van Vandermaelen (ca. 1850) het woord *Barrière*, maar nog geen huis. Dit staat al wel op de kaart van Popp (ca. 1860). De spoorweg werd pas in 1865 aangelegd, zodat de naam *Bareelhuis* niet op de overweg van de spoorweg vlak bij dit huis kan slaan. Hij heeft de betekenis 'tolhuis', hier blijkbaar gebouwd na de aanleg van de Turnhoutsebaan in 1841-1845, waar vrachtvoerders en reizigers toen nog tol moesten betalen voor het gebruik van de weg.

4.5. *Gebouwen met een sociale functie*

In deze paragraaf bespreek nog enige gebouwen met een sociale functie, nl. de Dingbank, de Schutterskamer en de Gildekamer, de schansen, de Lazarij en lazarus-huisjes.

4.5.1. *De Dingbank in Schaffen*

De Dingbank, waar de schepenen van de heerlijkheid Kaggevinne samenkwamen om recht te spreken, heb ik voor het eerst vermeld gevonden in 1464, in de schrijfwijze *Dincbanc*, samen met de « poel te *Caggevenne* » (BH 64, f. 73r^o). Het gebouw is ongetwijfeld merkkelijk ouder geweest. Tot ca. 1560 wordt het gesitueerd te Kaggevinne, d.i. in de vroegere nederzetting met die naam, maar vanaf 1569 « ten Aerde », een teken dat de plaats toen beschouwd werd als een deel van het gehucht

Schoonaarde. Hoelang het gebouw er gestaan heeft, weten we niet met zekerheid. Vermoedelijk is het verdwenen niet lang nadat de heer van Diest in 1532 de schepenen verboden had er nog te vergaderen. Als plaatsaanduiding heb ik de naam *Dinckbanc* nog aange troffen tot omstreeks 1740 (BS 2269, 612). Het woord *dingbank* is gevormd van het Middelnederlandse woord *dinc*, ding, gerecht, rechtspraak, met *bank*, zitbank, zetel.

4.5.2. *De Schutterskamer in Schaffen*

In de 16de eeuw werden in onze streken overal schuttersgilden opgericht als een soort burgerwacht, die in de eerste plaats nodig was voor de verdediging van de burgerbevolking in die onveilige tijd (Willems 1981 : 163-164).

De eerste bekende vermelding van een schuttersgilde in Schaffen dateert van omstreeks 1560, wanneer de « gulde van ons L. Vrouwe te Schaffene » grond bezit waarop de *Schutters camer* staat (BS 2264/3, f. 115v°). Dit gebouw wordt soms ook alleen de *Camer* genoemd, b.v. in 1690 (BH 3251, 81). Het stond aan de 'Plaetse', d.i. ten oosten van de oude burcht, tussen de Waterbosstraat en de Kerkstraat, bij het kruispunt met de Waterstraat, en bestond nog in 1783 (DdK II, 4, f. 71v°).

Bij de Schutterskamer stond ook de *vogelsgeerde*, 1738 (BS 366, f. 24v°), *vogels gaerde*, 1770 (BS 371, f. 14v°) of *vogelroede*, ca. 1770 (BS 2271, 91), de vogelmast of vogelstaak, waar de leden van de gilde naar de gaaien of mikvogels konden schieten, oorspronkelijk als oefening, later als ontspanning. *Geerde* is een gewestelijk woord met dezelfde betekenis als *roede*, lange rechte stok, en wordt plaatselijk nog gebruikt voor de stok van een dorsvlegel, vislijn of puthaak (H. Claes 1974 : 76, n. 5).

De naam *Vogelsgeerde* werd dikwijls als plaatsaanduiding gebruikt.

4.5.3. *De Gildekamer in Molenstede*

De oudste vermelding van een schuttersgilde in Molenstede dateert van 1630, het jaartal dat op de breuk van de Onze-Lieve-Vrouwegilde staat. De eerste bekende 'keizer' van deze gilde is Leonardus Wellens, die in 1660 de 'hoofdvogel' afschoot (Sciot 1973 : 58-59). Een eigen gebouw heeft deze gilde pas veel later gekregen. In 1760 stond de *Gilde-camer* op hetzelfde perceel als de kapel van Molenstede, die toen pas was opgericht op de plaats waar nu de kerk staat (BS 2270, 75). De *vogelroede* van deze gilde stond volgens gegevens uit ca. 1770 en uit 1780 echter ten noorden van de beek en ten oosten van de Reppelsebaan (BS 2271, 56 ; BS 375, f. 39r°).

4.5.4. *De schansen in Schaffen*

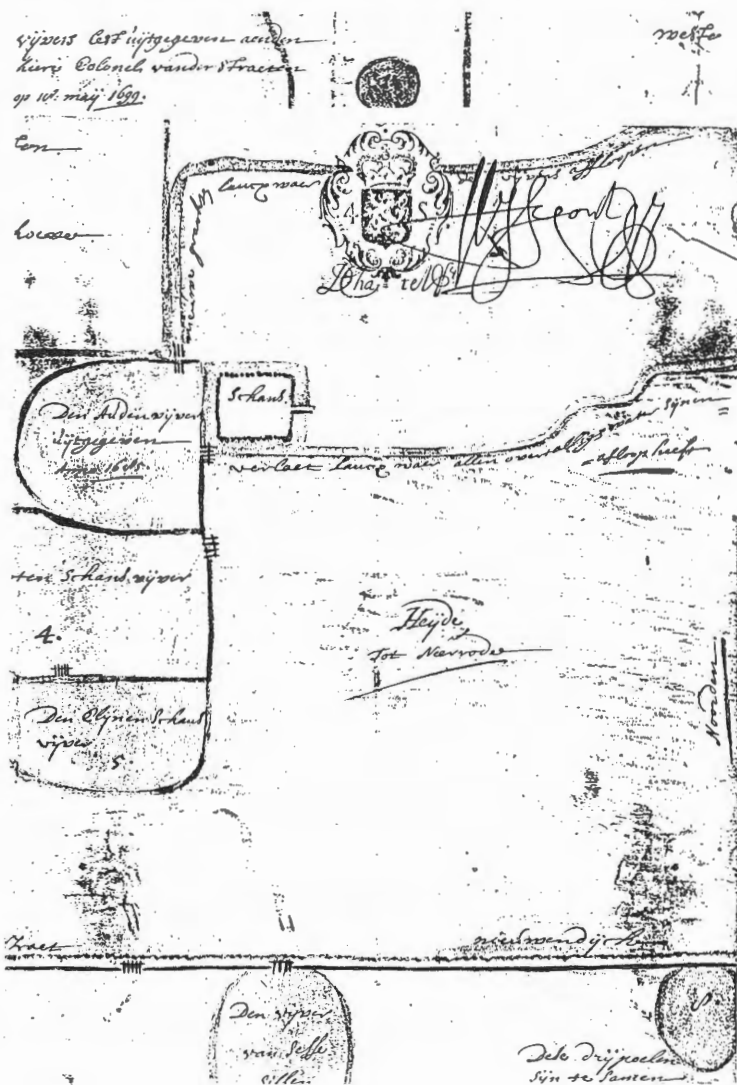
In Schaffen zijn twee schansen geweest, in de gehuchten Kelbergen en Rode. Een schans was in onze streken, vooral in de 17de eeuw, een verdedigingswerk met wallen en grachten op het platteland, waarheen de mensen van een dorp of gehucht konden vluchten in tijd van oorlog, vooral bij de doortocht van vijandelijke troepen. Deze schansen bevonden zich op enige afstand van de nederzettingen en van de grote wegen, meestal in waterrijk gebied. In de onmiddellijke buurt van een stad vinden we er geen, omdat de mensen vandaar gemakkelijk naar de stad konden vluchten. Schansen komen vooral voor in de Kempen en in de omgeving ervan, maar ook in het vroegere graafschap Vlaanderen en in Nederland, tot in

Friesland toe. De meeste schansen werden opgetrokken op het einde van de 16de eeuw en in het begin van de 17de eeuw. Naast de vorm *schans* komt ook *schrans* voor (Claes 1995 : 36-37 en 40-41).

De schans van Kelbergen werd opgericht op 6 juni 1629 volgens een akte op perkament, die in de vorige eeuw werd gedeponereerd bij notaris Bosmans in Diest en waarvan de nu nog bestaande schansgemeenschap een kopie bewaart. Deze schans stond bij de grens van de gehuchten Kelbergen en Blanklaar. In 1629 is er sprake van « een *schans* afgemaekt en opgebouwd » (Reynders 1989 : 228-229). Herhaaldelijk worden huizen van particulieren op de schans vermeld, b.v. « sijn huijs staende opte *schanse* », 1640 (DN 269, 8-2-40), « een *schansheuy*s op de *Schanse* », 1641 (BS 347, f. 21v^o). In 1748 wordt blijkbaar echter het vroegere hoofdgebouw aldaar bedoeld met « seker huijs, hof ... gemynelyck genaempt het *Schanshuijs* » (BS 367, f. 234r^o). Deze schans, dicht bij de Kleinebeek, staat nog aangegeven op de kaart van Vandermaelen (ca. 1850), ook al stond er toen geen gebouw meer. De plaats van de schans is nog altijd onverdeeld bezit van de schansgemeenschap, gevormd door de inwoners van de gehuchten Kelbergen, Peer en Blanklaar, van dit laatste gehucht zowel degenen die onder Meldert als die onder Schaffen wonen.

De oudste bekende vermelding van de schans van Rode dateert van 1635, wanneer er sprake is van een huis « op de *schansse* tot Neer Rode » (BS 346, f. 67r^o). Ook hier worden nog meer huizen van particulieren op de schans vermeld, zeker tot in 1655 (DN 391, 20-1-55). Hoelang de schans er gestaan heeft, weten we niet, maar in 1776 heet een perceel weide de *Schans* (BS 373,

f. 110v°). Op dat perceel werd omstreeks 1800 een jachthuis opgericht dat, omstreeks 1880 tot een kasteel omge-

bouwd, nu de naam de *Schans* draagt (Reynders 1989 : 225-228).

4.5.5. *De schans van Molenstede*

In 1650 vinden we de schans van Molenstede voor het eerst vermeld met een huis dat erop staat (BS 348, f. 82r°). Bij andere vermeldingen valt o.a. op dat er in 1650 sprake is van « de vesten » ervan (BS 353, f. 102v°) en in 1717 van « het *schanshuis* » (BS 361, f. 77v°). De plaats van deze schans is op de kaart van Ferraris (ca. 1770) te herkennen zonder dat er nog een gebouw aangegeven wordt. Ze stond ten oosten van de Herrestraat en ten zuiden van de huidige Stalstraat. In 1776 werd ze de *Gemeynteschans* genoemd (BS 373, f. 90v°) en in 1783 stond er opnieuw een gebouw, eigendom van de Gilde van Molenstede (DdK II, 4).

4.5.6. *De Lazarij van Diest en lazarushuisjes*

Tegen de verspreiding van melaatsheid, vroeger ook *lazerij* genoemd, had men in de Middeleeuwen maar één middel : verwijdering uit de samenleving. Terwijl de melaatsen in de steden in grotere instellingen werden ondergebracht, kregen ze in de dorpen een alleenstaand huisje of hutje toegewezen. Zo stond de Lazarij van Diest onder Molenstede bij de grens met Diest en worden er in Schaffen en Molenstede lazarus huisjes vermeld.

De Lazarij van Diest, die op de ernaar genoemde Lazarijberg tussen de Lazarijstraat (Molenstede), de Diesterestraat en de Groenstraat stond, wordt voor het eerst in 1281 vermeld als « *domus pauperum leprosorum* » (huis van de arme melaatsen ; Van der Eycken 1979 : 20), maar bestond toen vermoedelijk al ongeveer een eeuw

(Van der Eycken 1993 : 93-94). De oudste vermelding in het Nederlands dateert van 1309, « daermen gheet ter *Laserien* wert » (DLS 1, 12-8-09). Latere vormen van de naam zijn : by der *Lazaryen*, 1339 (Vangassen 1954 : 316), de *Lazarie*, 1351 (BKe 13702, 136). Er was ook een *Lasaryen capelle*, 1427 (DLS 10, 16B) of *Lazarien kerke*, 1497 (BS 336, f. 2v^o) en een *Lazarye wyngart*, 1595 (BH 3442, 15). In 1569 horen we dat « de Lazarye van Diest metter capelle in maniere van een cloistere ommuert ende gesloten » is (BS 2279, f. 696r^o). In 1578 werd de Lazarij geplunderd door beeldenstormers. In de jaren 1609-1613 probeerde men tevergeefs het gebouw opnieuw op te trekken, maar het bleef er bouwvallig staan tot het einde van de 17de eeuw (Van der Eycken 1993 : 96-97). In 1771 komt « de *Lazarijkerck* » (DHGK 136, 3) en in 1784 « boven de *Lazerije* » (BKe 10906, 45) nog voor, louter als plaatsbepaling.

In de jaren 1628-1650 stonden aan de voet van de Lazarijberg twee kleine huisjes waarin twee melaatsen uit Diest werden ondergebracht (Van der Eycken 1993 : 97). Volgens stukken van de heerlijkheid Kaggevinne stonden echter al eerder, niet ver van deze plaats, op of bij de Langeberg lazarushuisjes voor inwoners van Molenstede. In 1519 is er een plaatsaanduiding « opden Langenberch byd *Dlazarushuysken* » (BS 338, f. 34r^o). In 1550 had Vranck van Baekele « eenen plecxken wter heijden genomen onder den Langenberch opten wech nae Antwerpen aldaer hy een *Lazarije huysken* op gesat heeft » (BS 2264/3, f. 61v^o). In 1571 wordt gezegd dat Peter Jacobs *lazarus* van Dierick Coemans zo'n huisje gekocht had dat tevoren van Marten Coemans *lazarus* was geweest, « wter vroenten genomen onder den Langenberch bujten de Schaluijn poerte opten wech van Ant-

werpen » (BS 2264, f. 81v^o). Deze laatste twee huisjes stonden dus aan de Diesterse kant van de Langeberg. In 1700 is er nog sprake van « de *Lasarijehuijskens* » (BS 356, f. 44r^o), maar misschien alleen nog maar als plaatsaanduiding.

Al eerder dan in Molenstede was er in Schaffen een *Lasers huysken* in het gehucht Ten Aarde, later Schoonaarde, 1508 (BS 336, f. 147v^o). In 1573 is daar « een ydel plaetsken ... daer een *Lazarus huysken* op plach te staene » (BS 340, f. 346r^o). In 1595 is op een andere plaats in Schaffen, bij de Kerkeberg en de Molenstraat, sprake van « het *Lasarus huys* » (BH 3242, 14). In Schaffen zijn er dus twee verschillende Lazarushuisjes geweest, wellicht een voor het deel ervan onder de parochie Schaffen en een ander voor het deel onder de Onze-Lieve-Vrouweparochie van Diest.

5. STRAATNAMEN

In dit hoofdstuk bespreek ik de oude wegen en straten van Schaffen en Molenstede. Over de recentere namen spreek ik alleen als ze op oude namen berusten.

Een vroeger algemene naam voor een grotere verkeersweg was *heerstraat*, *heerweg* of *heerbaan*, oorspronkelijk een weg die de legers (*heer*, leger) konden gebruiken, maar later een gewone verbindingsweg naar een ander dorp, een stad of soms een gehucht. Hiervan moet de benaming *'s-Herenstraat* onderscheiden worden, gegeven aan alle openbare wegen, omdat ze beschouwd werden als eigendom van de plaatselijke *heer* en door hem ter beschikking van de gemeenschap gesteld.

5.1. Oude straten in Schaffen

5.1.1. De hoofdweg naar Beringen

De weg van Diest naar Beringen was van oudsher de voornaamste verkeersweg in Schaffen. Voor deze weg heb ik dan ook het woord *heerstraat* voor het eerst aangetroffen, in 1366, en wel in het meervoud, bij de vermelding van een perceel akkerland « bouen Caggevinne tuschen beyde de *heerstraten* » (BKe 13703, 178).

Deze twee heerstraten zijn :

- den *Ouersten Wech*, 1499 (T Sect. II 428, 1, f. 10v°), *Douerste Heerstrate*, 1518 (BH 66, f. 9v°), *Groote Heerstrate*, 1532 (DLS 10 Z), *Hoochbane*, 1599 (BKe 4495, f. 7v°), *Groote Baene ... Groote Heerbaene* naer Beringhen, 1614 (BS 344, f. 79v° en 98r°) ; hoog kan hier twee betekenissen hebben : deze weg was niet alleen hoger gelegen (*overste*), maar vroeger ook belangrijker (*grote*) dan de tweede weg naar Beringen, omdat hij voorbij de oude kerk van Schaffen kwam ;
- *Nederste Heirstrate*, ca. 1560 (BS 2264/3, 114), *Cleyne Bane* leydende na Beringen, 1590 (BS 343, f. 39r°), *Leege Baene*, 1668 (BS 350, f. 109r°) of *Cleyne Heerbaen*, 1696 (BS 2355, 37):

De splitsing van de weg naar Beringen in Schaffen in twee delen kan nog samenhangen met de verdeling van het dorp toen de heer van Diest de helft ervan in zijn bezit kreeg. Naar de toen nieuw opgerichte kerk zal ook een nieuwe weg zijn aangelegd.

In de gehuchten Schoonaarde en 's-Hertogen was de weg naar Beringen niet gesplitst. Daar heette hij zonder meer de *Heerstrate*, 1440 (BS 335, f. 4v°), *Gemeyn* (d.i. gemeenschappelijke) *Heerstrate*, 1444 (*Ibid.*, f. 35r°) of *Herbane*, ca. 1560 (BS 2264, f. 52r°), *Beringse Heerbane*, 1646

(BS 2279/2, 5/4) of *Berinsche baene*, 1724 (BS 363, f. 57r°). De naam *Steenwegh*, met stenen verharde weg, vinden we voor het eerst in 1738 in Schoonaarde (BS 366, f. 15r°).

5.1.2. *Andere oude verkeerswegen*

De naam *Herstrate* (1471, BS 335*bis*, f. 4r°) heb ik ook gevonden voor de weg van het centrum van Schaffen door Rode naar Molenstede, nu de Karrestraat, onderbroken door het vliegveld, en *Heerbaene* (1776, BS 374, f. 39r°) voor de weg van Engelbeek door Peer naar Kelbergen, Blanklaar en De Vleugt, nu de Kelbergenstraat.

Pas vrij laat heb ik in Schaffen wegen gevonden die genoemd zijn naar andere plaatsen in de omgeving : ca. 1700 de *Meldertsestraat* (HST 555, 311) en in 1890 de *Tessenderlooschen Steenweg* (GvD 13-12-90). Verder zijn er alleen nog den *Diesterschen voetpad*, 1651 (DN 320, 26-6-51) en 't *Zelhemsgat*, ca. 1610 (BKe 4497, 147), twee kleine wegen in Hees. Dit is wel een teken dat het verkeer in Schaffen hoofdzakelijk op Diest en Beringen gericht was.

5.1.3. *Wegen naar of in gehuchten*

Naar de meeste gehuchten werd al vroeg een weg genoemd. Zo zijn er :

- de *Heserstrate*, 1440 (BS 335, f. 1v°) of *Heeschestrade*, 1569 (BS 2279, f. 683r°), de weg van de Kaggepoel naar Hees ;
- de *Kelbersche wech*, 1444 (BS 335, f. 37r°), de weg van Blanklaar naar Kelbergen ;
- de *Berchstrate*, *Bercstrate*, 1470 (DLS 10) of *Bercstrate*, 1503 (BS 336, f. 52v), de weg van de vroegere burcht naar Berkt, d.i. de huidige Waterstraat ;

- de *Peerstrate*, 1504 (BS 336, f. 80r°) of *Peersche strate*, 1541 (BS 339, f. 13r°), de weg door Peer, nu gedeeltelijk Engelbeekstraat en Kelbergenstraat ;
- de *Roesche strate*, 1515 (BS 337, f. 89r°) of *Roytsche strate*, 1542 (BS 339, f. 34r°), de weg van bij de Schaffensepoort in Diest naar Rode, later ook die van de Nieuwedijk erheen ;
- de *Scaffensche strate*, 1522 (BS 338, f. 113r°), eerst de weg van de Kaggepoel naar de vroegere kerk, de Grotebaan, later ook die van Rode naar het centrum van Schaffen ;
- de *Ruberchsche strate*, 1569 (BS 340, f. 174v°), eerst de weg van Berkt naar Rouwbergen, later ook die van Kelbergen erheen ;
- de *Hertenroy strate*, ca. 1575 (BS 2265/4, f. 170r°), de weg van Hees naar Hertenrode ;
- de *Blanckelaertsestraete*, 1646 (BS 2279/2, 4/4), de weg van De Vleugt naar Blanklaar ;
- de *Vleuchstrate*, 1646 (*Ibid.*), de weg dwars door De Vleugt, nu gedeeltelijk Vleugtstraat en Rotstraat ;
- de *Rotschestraet*, 1723 (BS 363, f. 34v°), het deel van de Rotstraat tussen Het Rot en de grens met Paal ;
- de *Haesendonckstraete*, 1791 (BS 377, f. 123v°), de weg van het oude gehucht Hazeldonk (eigenaardig genoeg hier het laatst), nu Het Rot, naar de Kriekelswarande, nu een zijwegje van de Rotstraat.

5.1.4. Naar andere plaatsen of gebouwen genoemde wegen

Behalve de huidige Molenstraat, *Molewech*, 1427 (BKe 13708, 502), *Molenstrate*, 1511 (BS 337, f. 26v°) of *Molenstratien*, ca. 1770 (BS 2271, 209) naar de windmolen van Hees onder Zelem, was er nog een *Meulenwech*,

1668 (T Sect II 875, 78) of *Molenvoetweg*, 1822 (BKa 510) van bij de schans van Kelbergen naar de windmolen van Deurne. Deze tweede weg werd ook de *Specken*, 1759 (BS 369, f. 131r°) of *Molenspecken*, 1760 (*Ibid.*, f. 204r°) genoemd. In deze naam, die ook onder Deurne voorkomt (Mertens 1988 : 333), heeft *spek* of *spik* de betekenis 'bruggetje van ruwe stammen met plaggen of zoden bedekt' (Molemans 1982a : 1620).

Er waren verscheidene kerkwegen, *Kercken wech* geschreven in Hertenrode, ca. 1560 (BS 2264/3, f. 115°), waarschijnlijk naar de vroegere kerk van Schaffen, en van Hees naar die kerk, 1569 (BS 2279, f. 191r°). Voetpaden door het veld naar de kerk werden *Kerckenpat* genoemd, o.a. van Engelbeek uit, ca. 1700 (HST 739, 242) en van Kelbergen uit, 1782 (BS 375, f. 107r°). Naar de pastorie, die bij de kerk stond, ging het *Pastorye straetken*, 1657 (DN 321, 1-3-57), de *Pastorijestraet*, 1729 (BS 364, f. 82r°) of het *Pastorij-straetie*, 1760 (BS 2270, 291).

Wegen naar een broek of andere natte weide werden *Broecstrate* genoemd, b.v. in Peer in de richting van het Schoubroek, 1444 (BS 335, f. 34v°), in Schoonaarde naar de weiden bij de Zwartebeek en de Demer, 1509 (BS 336, f. 153v°), in Engelbeek langs de Rijt en het Waterbos, 1516 (BS 337, f. 116r°), op De Vleugt de huidige Langedijkstraat, 1518 (BH 67, f. 13r°) en in Rode bij het Hulstervin, op de huidige grens met Molenstede, 1569 (BS 2279, f. 192r°).

De naam Merelstraat is een verkorting van Merelbergstraat. Beide vormen heb ik voor het eerst in 1646 aangetroffen, *Meerleberchstraete* en *Meerlestrate* (BS 2279/2, 2, f. 2r°-v°), later ook in de verkleinvorm *Meirlestraetie*, 1775 (BS 373, f. 67v°). Het eerste lid van Merelberg, in

1569 *Meerleberch* (BS 2279, f. 589r°), komt wel van merel, in het Middelnederlands *meerle*. De Merelberg was een hoogte op het huidige grondgebied van Molenstede, vlak bij de grens met Schaffen.

De naam van de huidige Stappersestraat luidde in 1764 *Stappestrate* (BS 370, f. 35v°). Vroeger was er ook in Hees een straat met die naam, in 1525 *Stappaertstrate* (BS 338, f. 181r°), in 1600 *Stappestraete* (BS 2266, f. 7v°). Beide wegen leidden naar een plaats met de naam *de Stappe(n)*, de eerste naar een perceel boven Rouwbergen bij het kruispunt van de Wittehoefstraat en de Stappersestraat. Waarschijnlijk had *stappe* hier de betekenis van iets waarover men heen stapt, nl. een steen of een soort stoepje om over een omheining te komen zonder het hek te hoeven openmaken (Lindemans 1953 : 39-40).

5.1.5. *Enige kleinere wegen*

De naam van de Karrestraat, die van de Nieuwedijk over het huidige vliegveld naar Molenstede gaat, komt in verschillende vormen voor : *Kerwech*, 1379 (DHG 1889, f. 49v°), *Kerstrate*, 1505 (BS 336 ; f. 111r°), *Keerstrate*, 1527 (BS 338, f. 214v°), *Kerrewech*, 1568 (BS 340, f. 167v°) en *Karstrate*, 1766 (BS 370, f. 91v°). Deze naam wordt wel het best verklaard uit het woord *kar*, in de streek van Diest *kè:r* uitgesproken. Zo had ik ook het woord *Keerwei*, vroeger *Carweyde*, in Webbekom eerst verklaard (Claes 1994a : 104, verschenen in ESB 1986), maar ten onrechte heb ik er later *kaar*, *ker*, met de betekenis 'teenwilg', in willen zien (Claes 1987 : 87). Deze laatste betekenis berust op een verkeerde interpretatie (Van Osta 1995 : 650).

De naam Hollestraat, gegeven aan een weg op een uitgeholde helling van een heuvel, heb ik gevonden voor de

weg van Berkt naar Engelbeek, *de Hoelstrate*, 1441 (BS 335, f. 16r°), nu de Driesstraat, en voor een weg in Hees, *de Hoelstraet*, 1574 (DH 1, f. 2v°), vermoedelijk van Hees naar Hertenrode.

De huidige Wijnstraat in Kelbergen heette vroeger *Wystrate*, 1471 (BS 335bis, f. 3r°), *Wytstrate*, 1541 (BS 339, f. 13v°) en pas in 1646 *Wijnstraete* (BS 2279/2, f. 8v°). Het eerste lid van deze naam kan wel komen van het Middelnederlandse woord *wide*, *wyde*, teenwilg, dat waarschijnlijk ook in Bekkevoort in de naam *Wijndries*, in 1321 *Widendries*, schuilgaat (Claes 1987 : 70).

De Waterstraat, in het centrum van Schaffen, in 1517 *Waterstrate* (BS 337, f. 124v°), heeft haar naam gekregen omdat ze gedeeltelijk langs de Veldbeek liep. Vroeger was er ook een Waterstraatje in dezelfde buurt, in 1541 *Tcleyn Waterstraetken* (BH 67, 22), in 1541 *Dwaterstraetken* (BH 69, f. 19v°), de huidige Pastoriestraat, die vroeger naar dezelfde Veldbeek ging.

De naam Kweekstraat in Kelbergen heb ik in 1782 in de vorm *Queckstraet* gevonden (BS 375, f. 107r°). Deze naam komt van een perceel akkerland, vroeger een huis, in de buurt ervan, *den Queke*, 1609 (BKe 3909, f. 2r°), *den Grooten Queeck*, ... huys genaempt den Quaelfhof (HST 241, 405). Waarschijnlijk betekent *kweek* hier 'kwekerij, plaats waar iets gekweekt wordt'. Wat er gekweekt werd, weten we echter niet. Voor de hier ook vermelde naam *Quaelfhof*, elders ook « den *Maelhoff* ofte den *Queeck* », ca. 1700 (HST 739, f. 19v°, nr. 77), heb ik geen verklaring gevonden. Het kan wel een vervorming zijn van *Maalhof*, hoeve waar gemalen wordt.

5.1.6. *Straatnamen met dijk*

In Schaffen zijn er nu nog twee straatnamen met het woord *dijk*, dat in de streek van Diest vroeger veel gebruikt werd voor een iets hoger gelegen weg door of langs weiland (Claes 1987 : 87-88). Deze omschrijving past goed voor de Nieuwe Dijkstraat, die nu toch al oud is, in 1423 *Nuwen Dike* (D 797, f. 64v°), en de Lange-dijkstraat, in 1503 *Langen Dyck* (BS 336, f. 55r°). De eerste van deze twee namen is nu dus al lang niet 'nieuw' meer en de recente toevoeging van 'straat' is eigenlijk een pleonasme. Vroeger was er ook in Genenbroek zo'n *dijk*, de *Schapsdijck*, 1696 (BS 2355, 28), juister *Schaepsdyck*, ca. 1700 (HST 739, f. 22v°, nr. 174) naar het Rotbroek en het Diestersbroek, waarlangs men blijkbaar schapen dreef. Dezelfde naam komt ook ten westen van de Nieuwedijk voor bij de grens met Engsbergen-Tessen-derlo, *Schaepsdijck*, 1776 (BS 373, f. 100v°).

5.2. *Oude straten in Molenstede*

5.2.1. *Oude verkeerswegen*

De huidige Diesterestraat werd in de omgeving van het Zwartwater in 1445 de *Gemeyne Herstrate* genoemd (BS 335, f. 40v°), een benaming die wijst op het belang van deze oude verkeersweg van Diest naar Antwerpen over Veerle en Geel. Later vinden we bij dezelfde plaats de benamingen *Veerlsche bane*, ca. 1610 (BS 6633, f. 1r°) en *Hairbane* op Auerbode, 1776 (BS 373, f. 89v°). Het eerste stuk van deze verkeersweg, met ook een stuk van de huidige Groenstraat, heette vroeger Hollestraat, in 1397 « bi den Lazaribergh aen de *Hoelstrate* » (D 792/2, f. 109r°), en een deel ervan bij de Eikelenberg werd soms *Eekelberchstraete*, 1445 (BS 335, f. 38v°) genoemd.

Een vertakking van de genoemde hoofdweg bij het huidige gehucht Eiland naar Averbode heette in 1504 *Heerstrate* (BS 336, f. 83v°), in 1696 *Hairbane* (BS 355, f. 56r°). De huidige naam *Herrestraat* is duidelijk een verforming van het oude *Heerstraat*.

De huidige Reppelsebaan werd in 1472 « de *Gemeyne Herstraete* » genoemd (BS 335bis, f. 11v°) en in 1586, bij de plaats waar de Herrestraat erbij komt, « die *Herbaene van Diest nae Euerbode* » (BH 73, 53). De gewone naam van deze straat, die door het oude gehucht Reppel ging, was echter *Reppelstrate*, 1529 (BS 338, f. 267v°) of meer nog *Reppelsestraete*, 1646 (BS 2279bis, 2, f. 5r°).

In het centrum van het dorp heette de huidige Dorpsstraat gewoonlijk *Muelstedenstrate*, 1505 (BH 71/2, f. 2v°) of *Moelenstrate*, 1570 (BH 71, f. 12v°), soms ook *Molendijck*, 1503 (BS 336, f. 70r°), naar de watermolen. Soms werd ze ook Heerbaan genoemd, zoals in 1749 « de *Molenstrate ofte Heerbane* » (BS 368, f. 21r°). Vermoedelijk is het ook deze weg die in 1497 *Steenwech* heette (BRk 12622, f. 27v°), een teken dat er toen al een deel van, misschien alleen maar in het dorpscentrum, met stenen verhard was.

5.2.2. *Wegen naar andere plaatsen of gebouwen*

De naam Lazarijstraat, de toegangsweg tot de hierboven (4.5.6) genoemde Lazarij, komt in 1352 voor in de Latijnse vorm « *Platea leprosorium* » (DKSp 103, f. 19r°) en in 1384 in het Nederlands « *Tscaluyn buten poerten in de Lazaristrate* » (DKAKa 8 Jrgt). Het is de oudste nu nog bestaande straatnaam in Molenstede.

Behalve de hierboven al genoemde Dorpsstraat werden vroeger nog andere wegen die naar de watermolen leidden, Molenstraat of Molenweg genoemd. Welke straat de

oudste *Molestrate* in 1440 is (BS 335, f. 3r°), kunnen we niet uitmaken. In 1518 is er een *Molestrate* op het Bosmanseinde (BH 67, f. 26v°). Blijkbaar is dit niet de huidige Molenweg, maar een weg die van het Mestweg naar de Remaxhoeve gaat en even daarvoor ten zuiden van de Bosmansstraat afslaat in de richting van de Eikelenberg. Deze weg, die dwars over het Molenveld gaat, heet in 1570 *Molenveltstrate* (BS 340, f. 217v°) en omstreeks 1610 *Oude Molestrate* (BS 6633, f. 1r°). In tegenstelling hiermee wordt de huidige Dorpsstraat in 1762 *Nieuwe Molenstraete* genoemd (BS 369, f. 257r°). Deze laatste straat is zeker veel ouder, maar misschien heet ze 'nieuw' als Molenstraat, omdat ze zo dikwijls een andere naam kreeg.

De Schaluinstraat wordt in 1434 al onder Diest vermeld bij de wijk Schaluin en het huidige station van Diest (Degeling 1927 : 372). Onder Molenstede komt ze het eerst voor in 1449 in de vorm *Schaluyustraet*, met de vermelding van een wijngaard (D 804, 256v°). Deze weg ging van de Schaluinpoort of Antwerpsepoort in Diest naar Twijfeldonk en volgde ongeveer de huidige Fabrieksstraat. De naam Schaluin zelf vinden we al in 1277 in de de naam Margareta de *Scalun* (BKe 13700, 7), in 1309 te *Scaluin* (DLS 1, 81). De Latijnse vorm in 1304 Godefridus de *Cipella* (DKAKa 9), met de verkleinvorm van *cepa*, ui, wijst wel op afleiding van de naam Schaluin van het Middelnederlandse woord *schalonie*, sjalot (Claes 1992 : 120 en n. 20).

De naam *Broeckstrate* komt in Molenstede in 1517 voor (BH 66, f. 6v°), zonder dat we weten over welke straat het gaat. In 1527 is er een *Broockstrate* bij het Asdonkse Broek (BS 338, f. 149v°), omstreeks 1610 is de *Broeckstrate* (BS 6633, f. 39v°) de huidige Broekstraat ten

zuiden van het dorpscentrum naar het Molensteedse Broek, en in 1722 wordt ook het deel hiervan bij de huidige Bronweg *Brockstrate* genoemd (BS 363, f. 10v^o). In 1646 is er nog een andere *Broeckstraete*, de huidige Zandstraat met het deel van de Klappijstraat ten westen van de Diesterestraat (BS 2279bis, f. 4r^o-v^o). Deze laatste weg werd vermoedelijk genoemd naar het oude Oosterbroek, dat in deze omgeving bij het Zwartwater lag. De huidige Beemdenweg, in de richting van het vroegere Ruisbroek, heette de *Ruysbroeckstrate*, 1504 (BS 336, f. 75v^o), later ook *Broekweg*, ca. 1860 (kaart van Popp).

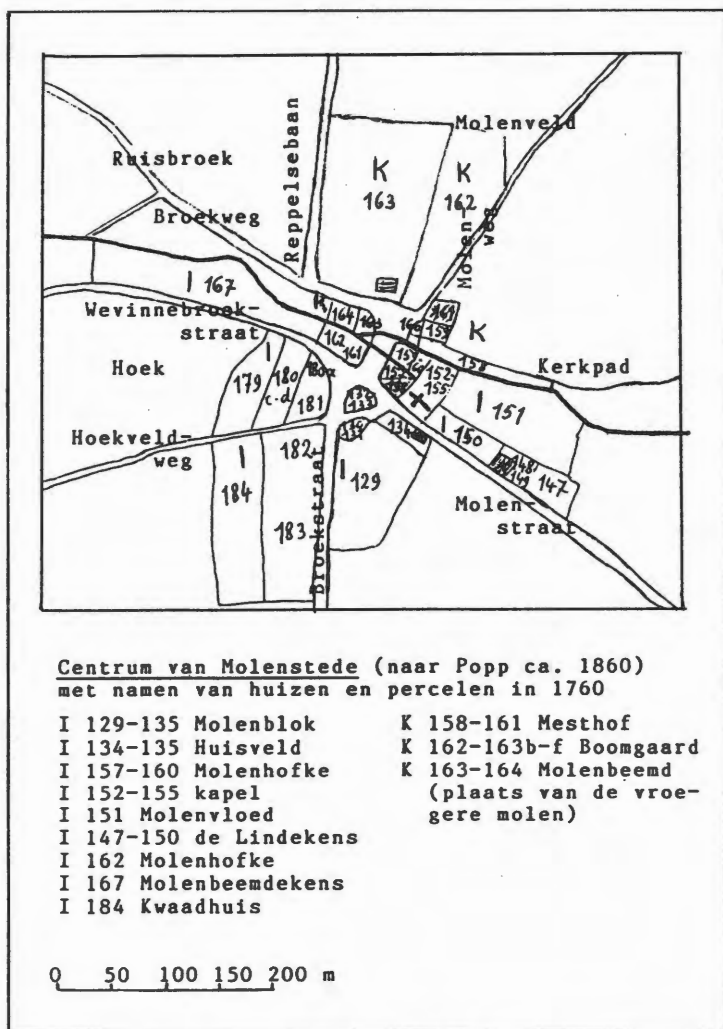
De Wevinnestraat wordt voor het eerst vermeld omstreeks 1560 in de vorm *Weuinstrate* (BS 2264/3, 55) als naam van de weg die naar het Wevin of Wevinne gaat. Deze laatste naam bespreek ik bij de namen van vijvers (6.2.2).

Boven (4.2.7) heb ik al gezegd dat de weg langs de vroegere hoeve, nu het kasteel Het Zand, Zandstraat heette, in 1765 *Sandtstrate* (BS 370, f. 77r^o). Het is mogelijk dat de straat genoemd is naar de hoeve, die al in 1714 het Zand heet. In elk geval hangen beide namen samen doordat ze naar de zandige bodem verwijzen.

Omdat Molenstede pas omstreeks 1760 een kapel kreeg, zijn er geen oude kerkwegen. Recenter is er wel een *Kerkpad*, ca. 1860 (kaart van Popp), de oude Molenweg ten noorden van de Grotebeek in de richting van de Eikelenberg.

5.2.3. *Enige kleinere wegen*

Groenstraat is een naam die veel werd gegeven aan met *groen* (gras) begroeide wegjes door akkerland (Claes 1987 : 87). Zo heet de huidige straat Cauwberg in 1447

Groenstrate (BKe 13650, 130) en in 1646 *Groenstraetken* (BS 2279/ 2, 2, f. 2v^o en 3r^o). In 1760 is bij die plaats sprake van twee verschillende *Groenstratiens* (BS 2270,

32-34) en wordt ook de huidige Groenstraat bij de Lazarijberg en de grens met Diest *Groenstraete* genoemd (*Ibid.*, 24, 26 en 27). Al deze Groenstraten waren kleine wegjes over akkerland.

De naam *Jaegers Berg* heb ik voor het eerst als plaatsaanduiding, bij de Langeberg, op de kaart van Vandermaelen (ca. 1850) gevonden. In 1696 is er, een beetje ten zuiden van de huidige straat Jagersberg echter al de aanduiding « bouen den Langenberg aenden *Jaegers Cop* » (BS 2355, 209). Waarschijnlijk heeft *kop* hier de betekenis 'ronde verhevenheid', terwijl de toevoeging *jagers* kan wijzen op een plaats waar jagers samenkwamen. Op die plaats was in die periode nog heel wat bos.

Omstreeks 1840 had de huidige Klappijstraat de naam *Klappijbergstraet* (Atlas van de Buurtwegen). Deze straat komt voorbij een kleine hoogte niet ver van de Vennestraat, waarop in 1694 de situering slaat van een huis « ontrent het Swertwater ter plaetse genaempt den *Claeppeijberch* » (BS 354, f. 217v°). In 1740 is er een huis met zelf de naam *Clappeijberch* (DN 20, 15) en omstreeks 1840 wordt *Klappijberg* als een gehucht beschouwd (Atlas van de Buurtwegen). Vermoedelijk heeft het woord *klappei* hier de betekenis 'babbelkous, kwaadspreekster' als bijnaam voor een vrouw en is deze naam overgedragen op de buurt waar ze woonde.

Kruisstraat is een veel voorkomende naam voor een straat of weg die een andere kruist, vooral met de betekenis 'zijweg van een grotere weg' (Claes 1985b). Zo is de *Cruystrate* in 1514 in Molenstede een zijweg van de oude Hollestraat (BS 337, f. 75r°), het zuidelijk deel van de Diesterestraat. De naam van de huidige Kruisstraat, op een heel andere plaats, heb ik voor het eerst op de kaart van Popp (ca. 1860) gevonden.

De naam *Prinsendreve* komt, met ten noorden ervan het *Prinsbosch*, bij de noordelijke grens van Molenstede, voor het eerst voor op de kaart van Vandermaelen (ca. 1850). Deze namen verwijzen ongetwijfeld naar de *prinsen* van Oranje, tot de komst van de Fransen heren van Diest en van de heerlijkheid Kaggevinne. Persoonlijk grondbezit van deze heren heb ik in die omgeving niet gevonden, maar wel was daar op het einde van de 18de eeuw nog veel heide, gemeenschappelijke of woeste grond, die als eigendom van de heer werd beschouwd.

In 1569 wordt de huidige straat Cauwberg de *Staelstraete* genoemd (BS 2279, f. 227r^o), vermoedelijk vernoemd naar ene Henrick *Staels*, toen eigenaar van een hoeve aan de overkant van het Zwartwater tussen het Bolhuis en de huidige Mot (*Ibid.*, f. 237v^o). In 1749 luidde de naam van die straat *Stalstrate* (BS 367, f. 271v^o) en in 1877 *Stalstraetje* (BN 34554, 202). Het is wel toeval dat de huidige Stalstraat, op een heel andere plaats, bij de grens met Zichem, waarschijnlijk ook naar een eigenaar van grond bij die straat is genoemd. Niet ver daarvandaan bezat immers ene heer *Stals* in 1890 7,5 ha vetweide (GvD 14-6-90).

De naam *Witte Weyer Straet* komt voor het eerst voor op de kaart van Popp (ca. 1860), waar ook ten oosten daarvan, ten zuiden van de Prinsendreef en het Prinsbos, de *Witte Vijver* is aangegeven. Deze laatste naam heb ik nog in 1904 in de vorm *Wittenweyer* gevonden (GvD 17-12-04). Tevoren waren in die omgeving verscheidene vijvers, zoals op de kaart van Ferraris (ca. 1770) te zien is. Op de kaart van Vandermaelen (ca. 1850) is er echter al bos. De naam *Witte Weyer* moet dus teruggaan op een toen al enige tijd verdwenen vijver.

Weier is een Limburgse en ook Oostbrabantse vorm voor 'vijver'.

6. WATERNAMEN

Als waternamen bespreek ik eerst de namen van de grotere waterlopen, die zowel door Molenstede als door Schaffen komen, zij het soms alleen maar op de grèns ervan. Daarna komen de namen van de kleinere waterlopen en van de vijvers, telkens eerst in Schaffen, daarna in Molenstede, en ten slotte nog enige namen van bronnen.

6.1. *Namen van waterlopen*

6.1.1. *Demer*

De Demer, de belangrijkste waterloop die Schaffen en Molenstede aandoet, vormt gedeeltelijk de zuidergrens van beide dorpen. Sinds het water ervan omstreeks 1960 in Schaffen, dicht bij de grens met Webbekom, buiten de stad Diest in de Zwartebeek werd afgeleid, stroomt hij nu ook een eindje door Schaffens grondgebied.

De naam Demer, *Tamara*, ca. 908-915, kop. 14de eeuw (Gysseling 1960 : 261), *Daemera*, 1266 (HST 24, 4 ; Piot 1870 : I 133), is een Voogermaanse waternaam, die mischien komt van het Keltische *tem*, donker, en het hydro-nimische suffix *ara*, dat een waterloop aanduidt (Kempe-neers 1983 : 8). De oorspronkelijke *t* is naar *th* verschoven en *th* is in de 12de eeuw in het Nederlands verder geëvolueerd tot *d* (Gysseling 1978 : 2 en 8). Als 'donkere waterloop' zou Demer dezelfde betekenis hebben als Zwartebeek en Zwartwater.

6.1.2. *Zwartebeek of Zurpele*

De Zwartebeek stroomt nu maar een klein stuk meer op het grondgebied van Schaffen, nu de Demer in de bedding ervan werd afgeleid, en komt niet meer in Molenstede, waar ze vroeger bij Twijfeldonk even de zuidergrens vormde. De naam Zwartebeek is in Diest en omgeving pas in 1537 voor het eerst opgetekend (Dege-ling 1927 : 407). Deze naam kan dezelfde betekenis hebben als die van het Zwartwater in Zelem, dat in de 17de eeuw werd aangelegd als afwateringsbeek. Daarbij werd in 1666 opgemerkt « dat in de voorseijde leege verdroncke gronden eene riuere oijck den naem heeft van het Swart Water, omdat het selue seer swart off heijachtigh is, daer die Gete seer wit off blont van couleur is » (DdW 2). Ook de Demer en de Zwartebeek kunnen zo naar de donkere kleur van het water genoemd zijn, dat althans gedeeltelijk uit de Kempen met zijn heidegrond komt, in tegenstelling met zuidelijker waterlopen, zoals de Gete, met lichtere of 'blonder' gekleurd water.

Vermoedelijk was Zurpele de oudere naam van de Zwartebeek. Deze naam heb ik in 1285 aangetroffen in de naam van Odina de *Sorpele* (LPh XVI 41) en in 1321 als waternaam, in die *Zoerpele* (D 2, f. 51v^o). Het is al vroeg een plaatsnaam in Zelem geworden, maar oorspronkelijk was het blijkbaar een waternaam. Deze naam kan vergeleken worden met die van Gompel, een gehucht van Mol, waarvan het laatste deel verklaard wordt uit *apa*, waterloop, en *lo*, bos (Kempeneers 1983 : 10). Het eerste lid van Zurpele zou *zoer*, de dialectvorm van *zuur*, kunnen zijn, waarbij gedacht wordt aan de zure weiden bij deze waterloop.

6.1.3. *Zwartwater, Grotebeek of Dulp*

De naam Grotebeek voor de beek die de grens tussen Schaffen en Deurne vormt en daarna door Molenstede stroomt, heb ik in Schaffen pas omstreeks 1610 voor het eerst aangetroffen, de *Grotte Beeke* (BS 2266/4, 178), in 1620 *Groote Beecke* (BS 2267/4, 152). In Deurne komt de naam al in 1592 voor, *die Groet Beeck* (Mertens, 1988 : 215). Vroeger werd deze beek meestal het Zwartwater genoemd, op *Tswart Water*, 1303 (BH 2772bis, f. 3v°). De naam Grotebeek geeft aan dat deze beek de belangrijkste beek is op het eigenlijke grondgebied van Schaffen en Molenstede. De naam Zwartwater moet op dezelfde manier verklaard worden als de naam van de hierboven besproken Zwartebeek.

In Molenstede werd deze beek soms ook de *Molen Beke*, ca. 1560 (BS 2264/3, 69) genoemd, omdat de watermolen erop stond, en de *Beke van Muelstede*, 1558 (BH 3246, 17), om dezelfde reden of ook wegens het algemeen belang ervan voor het dorp. Bij verwarring werd er soms ook de naam Zwartebeek aan gegeven, b.v. « de *Swerte Beke* commende van den molen te Muelstede », 1540 (BH 69, 12).

De oudste naam van deze Grotebeek is echter *Vlpe*, 1253 (Pirenne 1896 : 207), *Dulpe*, 1379 (DHG 1889, f. 50r°) of *Dolpe*, 1423 (D 797, f. 64v°). In 1472 wordt ze *Doude Vlpe* genoemd (BS 335bis, f. 8r°) en in 1571 wordt gezegd : « die Swartebeke dat *Dulpe* plach te heeten » (BH 72, f. 13r). In Zichem en Testelt heet ze trouwens nog altijd de Dulp. Deze naam is vermoedelijk samengesteld uit het Oudgermaanse *ul*, *ol*, natte bodem, en *apa*, benaming van een waterloop (Kempeneers 1983 : 10).

6.1.4. Kleinere waterlopen in Schaffen

De voornaamste waterloop in het centrum van Schaffen heette oorspronkelijk de *Rijt*, 1443 (BS 335, f. 29r°), maar heeft later verschillende benamingen gekregen. De naam *Rijt*, die het dalvormig begin van een van de vele zijtakken van een Kempisch riviertje aanduidt, kan Oudgermaans zijn, maar kan ook samenhangen met *rijten*, scheuren (Molemans 1982b : 16-17 ; Kempeneers 1983 : 52-53). Later is deze naam overgegaan op de erbij gelegen grond, in Schaffen al in 1444 : op de *Rijt* (*Ibid.*, f. 36r°). De beek zelf kreeg later andere namen : Veldvliet (*Veltvliete*, 1519, BS 338, f. 23r°), Veldbeek (*Viltbeke*, 1529, *Ibid.*, f. 266v°), omdat ze door *veld*, akkerland, stroomt, Winterbeek (*Winter beecke*, ca. 1575, BS 2265/4, 176), omdat ze een hoger gelegen gebied in de *winter* ontwatert (Kempeneers 1983 : 32), Maas (die *Maesse*, 1599, BKe 4495, f. 8r°), met het Middelnederlandse woord *maes*, *mase*, modder, slijk, een gewone benaming voor een beek of sloot (Helsen 1938 : 15 en 39-40 ; Claes 1994 : 132), en Vuilbeek (*Vuijlbeeck*, alleen maar in 1599, BKe 4495, f. 8r°), misschien een verschrijving naar een zo genoemde beek in Diest.

De waterloop die vroeger van de Kaggepoel naar het Waterbos ging en daar in de Veldbeek uitkwam, heette oorspronkelijk alleen maar « den afloop vanden Caggevenschen poel », 1549 (BS 339, f. 168r°) of « de waterloop van den Caggepoel », 1749 (DN 29, 70). Op de kaart van het kadaster in 1822 werd deze waterloop de *Vijverloop* genoemd (BKa 510).

In Schaffen waren er verscheidene afwateringssloten. In het Willebroek en Kelbergen was er een *Leytgracht*, 1505 (BS 336, f. 104v°), ook *Vloetgracht*, ca. 1560 (BS 2264, f. 62v°), *Vloetbeke*, 1591 (BS 343, f. 50r°) en

Leijbeke, 1771 (DHGK 98, 28) genoemd, de huidige *Kleinebeek*, 1749 (BS 367, f. 271v°). De sloot tussen de *Kleinebeek* en de *Grotebeek* werd *Middelste beke*, 1777 (BS 374, f. 75r°), daarna *Middelbeek*, 1822 (BKa 510) genoemd. De *Kleinebeek* en de *Middelbeek* samen werden ook een keer « beyde *Laken* », ca. 1560 (BS 2264/3, f. 86v°) genoemd. Het woord *laak* betekende, net als *Leidgracht*, 'gegraven afwateringsbeek in moerassig terrein' (Kempeneers 1983 : 47-48). Een andere *Leytgracht*, 1526 (BS 338, f. 201v°) ging van *Vossel* door het *Rotbroek* naar de *Zwartebeek*. Het woord *gracht* kwam nog in andere verbindingen voor, o.a. de *Seghtgracht*, 1776 (BS 373, f. 100r°), gegraven in *Gheenzeeght*, 1442 (BS 335, f. 17v°) of in de *Zecht*, 1444 (*Ibid.*) tussen de *Kleinebeek* en de *Grotebeek* ten westen van de *Nieuwedijk* bij de grens met *Engsbergen-Tessengerlo*. De naam *Zecht* of *Zeecht* komt van de plantnaam *zegge*, een grassoort (Helsen 1938 : 44, 17), met het achtervoegsel *-t*.

6.1.5. *Kleinere waterlopen in Molenstede*

De naam *Dulp*, die oorspronkelijk op het *Zwartwater* of de *Grotebeek* sloeg, werd in *Molenstede* later gegeven aan een afwateringsbeek in het *Wevin* en het *Molenstedebroek*. Deze beek werd in 1400 de *Lake* (D 792/2, 155) en in 1596 die *Laecke oft Dulpe* genoemd. In *Molenstede* waren ook verscheidene *Leidgrachten* : tussen de *Dulp* en de *Demer* in het *Broek* (1479, DKAKa 10), in het *Asdonk* (ca. 1560, BS 2264/3, 83) en in het *Kraanrijk* (1831, BN 35021, 26/2). De naam *Ganslake*, 1514 (BS 337, f. 78r°) van een niet gelokaliseerde 'beempt' is een verwijzing naar een vroegere *Laak*, waarop ganzen zwommen en waarvan de naam op een erbij gelegen weide is overgegaan.

Bij de watermolen werd een kleinere sloot gegraven voor de watervoorziening ervan, in 1503 de *Molenvloet* (BS 336, f. 69r°) en omstreeks 1560 de *Molegracht* (BS 2264/3, f. 55v°) genoemd. Later is er ook sprake van « den *Molenput* tot Molenstede van den vervallen molen », 1725 (BH 3253, f. 35v°), in 1769 de *Molenvloed* genoemd (BH 3256, f. 38v°). Deze laatste naam was, zeker al in 1751, overgegaan op een perceel weide ten oosten van de huidige kerk (BS 368, f. 66r°). *Vloed* had de betekenis 'kunstmatige waterloop om overtollig water op te vangen' (Kempeneers 1983 : 30-31).

In Molenstede wordt omstreeks 1370 de *Rijt* als plaatsaanduiding vermeld (D 1915/1, f. 3v°), die we echter niet kunnen lokaliseren en waarvan we niet weten of het toen een waterloop of een veldnaam was. In 1778 is de *Rijt* zeker de naam van een akker bij de Kaleberg (BS 374, f. 127r°), duidelijk bij overdracht van een vroegere waterloop, zoals ook in Schaffen het geval was (zie de vorige paragraaf). Een andere naam waarin blijkbaar zo'n overdracht heeft plaatsgehad, is Kraanrijk, de naam van weiden ten noorden van de Grotebeek bij de grens met Zichem. Deze naam luidde in 1522 opte *Craen Rijck* (BS 338, f. 100v°), in 1540 *Tcraenriet* (BH 69, 12, in 1543 *den Craenryt* (BS 339, f. 47r°), in 1595 die *Craenryck* (BH 3242, 21). Vermoedelijk is de vorm met *rijt* de oorspronkelijke en is de betekenis 'rijt waar kraanvogels in zitten'.

Kleinere waterlopen, dikwijls kunstmatige, kregen soms de naam *Loop* (Kempeneers 1983 : 50-52). Zo is er ten noorden van de Bosmansstraat en van de Remaxhoeve een *Loop*, 1619 (BS 345, f. 97v°), waarvan de naam nu nog bekend is. Een vijver van de abdij van

Averbode, het *Loopken*, 1678 (A 106 C 2, 61) was vermoedelijk aan deze waterloop gelegen.

6.2. *Namen van vijvers*

6.2.1. *Vijvers in Schaffen*

De belangrijkste vroegere vijver in Schaffen, de Kaggepoel, ook Kaggevennepoel, Kaggevinse Wouwer, Kaggevense Poel, Kakenpoel of Kaggepoelvijver, heb ik boven (2.3.1) al besproken. Hier vermeld ik nog de naam *Sheeren Wouwer*, ca. 1560 (BS 2264/3, 104), gegeven omdat deze vijver aan de heer van Diest toebehoorde. Sinds lang staat er nu geen water meer in, want al in 1670 wordt gezegd : « Den vijver genaempt den Kaggepoel die eertijts seer groot placht te wesen dan nu geheelijck met sandt toegedreuen vuijt die Schaffensche baene vermits die dijcken totalijck geruineert sijn » (BH 3250, f. 46v°-47r°). In 1871 was de *Kakkenpoel* een vetweide, 1 ha 63 a groot (GvD 24-6-71). De *Wijerstraat*, vlak bij deze vijver, is ernaar genoemd.

Bij Vossel waren in 1337 verscheidene vijvers, « alle die wyere daer bi geleghen » (D 2, f. 51v°-52r°). In 1439 zijn er naast een vijver *Tvoshol* (BS 3244, 17) ook nog de vijvers *Tgroot Voshol* en *Tcleyln Voshol* (*Ibid.*, 52) en in 1667 is de naam *Fossilweyer* (BS 350, f. 56v°), met de oostelijke vorm *weier* voor vijver. De vijvers van Vossel, tussen de huidige Zelemseweg en de Hezerheiweg, hoorden aan de heer van Diest toe en daarom komen er ook de namen voor *des Heren Viuer*, 1502 (BS 336, f. 37v°) en *Sheerenwouwer*, 1544 (BS 339, f. 61v°).

Ook aan de Nieuwedijk bezat de heer van Diest een vijver, waarschijnlijk tussen Engelbeek en de schans van Rode gelegen. Deze « viuer aenden Nuwendijc » wordt al

in 1439 vermeld (BS 3244, 17), maar we kennen de naam pas in 1670 : « den vijuer aende Nieuwendijk genaempt het *Lanck eussel* » (BH 3250, f. 46v°). Blijkbaar was deze vijver tevoren *eussel*, slechte weide, geweest.

Tussen de Nieuwedijk en de schans van Rode lag in 1760 de *Colonels-vijuer*, die tevoren in het bezit was geweest van « *Colonel* Godefroj vander Straeten » (BS 2270, 219). Reeds in 1699 waren deze vijvers « uijtgegeven », in leen gegeven, aan de genoemde kolonel (Reynders 1989 : 225), die heer van Deurne-bij-Diest was van 1677 tot bij zijn overlijden in 1714 (Mertens 1988 : 62). De naam *Colonelsvijver* komt nog in 1788 voor (BS 376, f. 217v°) en daarna, nog in 1871, is het de *Colonelsweide* (GvD 21-6-71). Behalve deze Kolonelsvijver waren aan kolonel van der Straeten in 1699 nog zeven andere vijvers in leen gegeven, o.a. de *Grote* en de *Kleine Schansvijver* (X kaart Ooms).

Bij De Vleugt, waarschijnlijk tussen de Langedijkstraat en de Bergstraat, waren in 1720 twee vijvers met de namen *Eggerwijerken* en *Bamswijer* (BS 362, f. 82v°). Vermoedelijk komen deze namen van twee eigenaars van de vijvers, misschien Eggers of Eggen en Ba(e)ms geheten. Ene Jacob *Baemps* bezat in 1646 verscheiden percelen weiland in die buurt (BS 2279/2, 3, f. 6r°). In dezelfde omgeving wijzen enige namen van percelen nog op vroegere vijvers : in 1630 is er een 'heijthoeue' (perceel heide in particulier bezit, cf. Molemans 1976 : 145) onder de Hollandseberg met de naam het *Wijerken* (BS 345, f. 345r°), in 1777 akkerland beneden Kelbergen met dezelfde naam *Weijerken* (BS 374, f. 89r°) en in 1859 weiland in Het Rot met de naam het *Vijverken* (BN 35051, 133/15).

6.2.2. Vijvers in Molenstede

In 1440 zijn er vier vennen in de heide dicht bij de Hoeve van Zandhoven, *Thoelvynne*, *Thauervelt*, *Dloefsvynne* en het *Bruyne venne* (BS 335, f. 2v^o). In 1678 horen de eerste drie ervan toe aan de abdij van Averbode, nu met de namen *Hol-ven*, *Haver-ven* en *Loefven* (A 106 C 2, 25, 17 en 16). *Hol* kan de diepte van het eerste ven aangeven, het tweede ven is blijkbaar een *haverveld* geweest en *loef*, misschien *loof*, gebladerte, kan wijzen op bij het derde ven staande bomen. Dezelfde abdij bezat omstreeks 1560 in dezelfde buurt een ven met de naam *Cogenvinne*, blijkbaar vernoemd naar een vroegere eigenaar uit de familie Cogen, die in het begin van de 16de eeuw heel wat grond in het dorp bezat (Cogen 1993 : 34-35, 42 en 54-55). Verder had de abdij in die omgeving nog twaalf vennen met zeven 'laefwateren' (BS 2264/3, 77), vermoedelijk hetzelfde als 'savoren' of 'savoioren', kuilen met water naast een vijver of waterloop om vis in te bewaren (Molemans 1982a : 1472 ; Max 1960 : 80). Boven, bij de waternaam Loop (6.1.5), heb ik nog een andere vijver van de abdij van Averbode vermeld, met de naam *Loopke*.

Op de heide in het noordelijke deel van Molenstede waren nog meer vennen. In 1570 waren er « vier vijverkens » op het Bosmanseinde, palend aan de *Paddenpoel*, de *Bredespoel* en de heide (BS 340, f. 226v^o). Omstreeks 1740 wordt *Paddenpoel* de naam genoemd van vier 'weijeren' beneden de Eikelenberg, die ten oosten aan de weg naar Veerle paalden (BS 2269, 719) en in 1783 worden deze vijvers de *Paddenpoelen* genoemd (DdK II, 4). Deze vijvers werden blijkbaar naar er levende *padden* vernoemd. De *Breden Poel* wordt al omstreeks 1560 « in den Muelsteschen sauele » gesitueerd (BS 2264, f. 75v^o) en in

1760, wanneer hij aan de heer van Diest toebehoort, ten zuiden van de weg naar Averbode, bij de huidige Herrestraat. Zoals zijn naam het zegt, is hij vrij groot, in 1783 drie zil, ongeveer een hectare (DdK II, 4). Dicht bij de Bredepoel was in 1657 ook de *Reppelschen Wouwer*, die toen met drie zijden aan de straat paalde en met de vierde zijde aan de heide (BS 348, f. 248v°). Blijkbaar bevond deze vijver zich bij het kruispunt van de Reppelsebaan en de Herrestraat. In 1783 was hij vijf zil groot (DdK II, 4), meer dan anderhalve hectare, dus nog groter dan de Bredepoel.

Buiten het heidegebied waren er in Molenstede nog enige vijvers. In 1443 is er de *Bollartswuwer* met nog twee andere vijvers bij het Bolhuis (BS 335, f. 31v°), nog in 1880 bekend als *Klijnen Bolhuisvijver* (GvD 24-11-80) en in 1904 als *Bolhuisvijver* (GvD 17-12-04).

De naam Wevin of Wevinne, in 1379 *Weedvinne* (DHG 1889, f. 50r°), is een samenstelling van *wede*, plant waarmee een blauwe verfstof verkregen werd, en *vin*, ven, vijver of poel. Waarschijnlijk was daar een vijver waarin de planten gespoeld en gewassen werden. Meer zuidoostelijk was er in 1597 een *Elsenpoelken* (BH 73, f. 136v°), dat in 1696 al de naam van akkerland was (BS 2355, 188). Deze poel lag tussen de huidige Vijverstraat en de Bronweg, maar waarschijnlijk heeft de naam ervan met die twee namen niets te maken. Twee andere vijvers heb ik boven reeds vermeld, het Hulstervin bij het Hulstervinnehof (4.1.3) en de Witte Weyer bij de Witte Weyerstraat (5.2.3).

6.3. *Namen van bronnen*

In Schaffen heb ik in het gehucht Kelbergen « aen 't *Borneken* » omstreeks 1700 als plaatsaanduiding gevon-

den (HST 739, 303). In Molenstede is die naam al eerder een echt toponiem geworden. Daar is omstreeks 1670 een perceel akkerland « genaempt het *Borneken* », gelegen onder de oude Hollestraat naar Diest (BH 3243, 73), waarschijnlijk in de buurt van de huidige Groenstraat. Er waren zeker nog veel meer bronnen, zoals b.v. bij de huidige *Bronweg*, die in 1976 nog *Waterstraat* heette.

In Schaffen is er al heel wat vroeger in het gehucht Rouwbergen sprake van een *quicborn*, een springbron of bron met opspuitend water. In 1444 is daar akkerland dat genoemd wordt « Dlant van den *Queeckborne* » (BS 335, f. 34v°). Dat akkerland wordt in 1509 *Op den Queckborne* genoemd (BS 336, f. 154v°) en in 1567 zonder meer *den Quicborne* (BS 340, f. 97r°). In 1593 is deze naam tot *Queeckborn* vervormd (BH 73, 105), in 1747 is er *Queeckbol* van gemaakt (BS 367, f. 213v°) en in 1871 *Kweekbol* (GvD 22-7-71).

7. NAMEN VOOR DE BODEMGESTELDHEID

Schaffen en Molenstede behoren tot het zuidelijke grensgebied van de Kempen en hebben overwegend zandige grond. Toch zijn er ook, vooral in Schaffen en het zuiden van Molenstede, heuvels met ijzersteenachtige ondergrond en natte weiden.

7.1. *Namen voor dorre grond*

7.1.1. *Zandgrond*

Verscheidene plaatsnamen in Schaffen getuigen van de zandigheid van de bodem. Zo zijn er b.v. in 1790 het *Sandberghsken* in Schoonaarde (BS 377, f. 86v°), waar-

schijnlijk bij de Kalverberg, in 1516 de *Sauel*, ook in Schoonaarde (BS 337, f. 115r°), in 1611 de *Sauelbergh* als synoniem van de Kerkeberg (HST 741) en omstreeks 1700 de *Sauelstraat* bij De Vleugt en Blanklaar (HST 739, 35).

Ook in Molenstede wijzen verscheidene plaatsnamen op een zandige bodem. Hierboven heb ik al de namen van de hoeve, later het kasteel Het Zand (4.2.7) en van de Zandstraat (5.2.2) besproken. Omstreeks 1770 is de *Sandtbergen* een plaatsaanduiding ten zuiden van de Eikelenberg, tussen de huidige Turnhoutsebaan en de Asdonkstraat (BS 271, 154). Sinds 1774 is *Santbergh* echter een gewone benaming van het begin van de Langeberg, bij de huidige Fabriekstraat en Spoorwegstraat (BS 372, f. 115r°). Niet ver daarvandaan is sinds 1728 sprake van de *Santcuijl* (BS 364, f. 35r°), sinds 1737 de *Sandcuijlen* (BS 365, f. 118r°). Het is het terrein achter de huidige Sint-Marthakerk, waar tot in de jaren zestig van deze eeuw nog zand werd uitgehaald.

Bij de grens met Zichem en vermoedelijk dicht bij de Reppelsebaan was in 1615 het *Molenstede Zandeken* (BS 334ter, f. 18r°). Vermoedelijk is dit dezelfde plaats die sinds 1574 de *Muelstedesschen Sauel* genoemd wordt, bij de hierboven (6.2.2) vermelde Bredepoel (DH 1, f. 3r°). In die buurt was wellicht ook het *Sauelvelt* gelegen, « bi de Moelstederheide » vermeld in 1391 (BK_e 13705, 320).

Aan de al vermelde Zandstraat (5.2.2) staat in 1714 een 'winning' of pachthoeve met de naam *Hongerije* (BS 360, f. 89r°). In 1732 is deze naam geworden tot *Hongarijen* (BS 364, f. 131r°), in 1769 is het een « part-hije schaerhoud genaemt *Hungarien* » (BH 3256, 63) en in 1780 « twee boinderen land genaemt *Hongerijen* »

(BS 375, f. 45v°). Deze droge en onvruchtbare plaats, nu tussen de Zandstraat, de Dorpsstraat en de Turnhoutsebaan, wordt in de volksmond nog altijd *Hongarije* genoemd. Een hoeve heeft daar slechts korte tijd gestaan. De oudste vorm geeft vermoedelijk wel de oorsprong van de naam aan : 'plaats waar men *honger lijdt*'. In Overpelt heeft Molemans (1976 : 581) met die betekenis ook een veldnaam *Hongerreijen* gevonden, die tot *Hongarije* geworden is. Deze laatste vorm staat uiteraard onder invloed van de naam van het land.

7.1.2. *Steenachtige bodem*

Op steenachtige bodem wijzen in Schaffen de namen *Steenberg*, 1569 (BS 2279, f. 219r°) en *Steene Veldeken*, 1737 (BS 365, f. 124r°), beide bij het Kelbergs Veld gelegen, ten zuiden van de Stappersestraat. In Kelbergen was ook de *Keyenberch*, 1569 (BS 2279, f. 218v°), blijkbaar een hoogte met losse keien of stenen. Deze laatste plaats was niet ver van de steengroeve, die al omstreeks 1380 wordt vermeld (Claes 1986 B : 56), in de vorige eeuw *Teteukesberg* werd genoemd naar de eigenaars, de familie *Wathieu* uit Diest en tot 1951 nog ontgonnen werd. Nu wordt ze het *Steenkot* genoemd (Reynders 1989 : 232-234).

In Molenstede is ook bij de steengroeve op de helling van de Langeberg sprake van de *Steenbergh*, ca. 1370 (DHG 1915, f. 1v°). De Blaasberg wordt eveneens soms *Steenberch* genoemd, b.v. in 1447 (BKe 13650, 130), waarbij nog een *Grooten* en een *Clijnen Steenbergh* worden onderscheiden, 1773 (BS 372, f. 10r°) en waarvan ook een vorm met het voorgevoegde *gene*, *gindse*, voorkomt : op *Ghenen Steenberch*, 1569 (BH 71, f. 7v°). Bij Dassenaarde is een *Steenenlandt* of *Steenlandt*, 1745 (BS 367, f. 84v°-

85r°), met dezelfde betekenis als *Steenveldeken*, 1771 (BS 371, f. 71r°) en een zil (ca. 32 are) akkerland met de naam *Steenzil*, 1696 (BS 2355, 264) bij het Bosmansiende. Deze namen zullen wel wijzen op de aanwezigheid van stenen, in de vorm van ijzerzandsteen in de bodem ofwel van losse stenen op de grond.

7.1.3. *Andere dorre, onvruchtbare grond*

Schom, een woord voor slechte, onvruchtbare grond, vooral heidegrond (Molemans 1977 : 30), komt in de oude vorm *Schomme* in Schaffen o.a. voor in Hees, 1683 (BKe 13722, 1252), in het centrum van het dorp bij de huidige Kerkstraat, ca. 1700 (HST 739, 196) en in Blanklaar, 1717 (BS 361, f. 86v°). In Molenstede is er een *Schomme* bij Twijfeldonk, 1544 (BS 339, f. 68v°) en ten noorden van het Zwartwater bij de huidige Turnhoutsebaan, 1507 (BS 336, f. 140r°). Op de laatste plaats, waar deze naam nu nog bekend is, werden vroeger de *Groote* en de *Clijne Schomme* onderscheiden, 1772 (BS 371, f. 148r° en 149r°). Een samenstelling is b.v. *Kerckescomme*, 1526 (BS 338, f. 207r°), in 1543 « een droege scomme te voeren lant » (HST 555), dus vroeger akkerland dat braak lag. Deze grond lag recht tegenover de vroegere kerk en hoorde eraan toe.

Een schertsende benaming voor onvruchtbare grond, waarvan de bewerking eigenlijk verloren moeite is, *Verloren Kost* (Molemans 1976 : 1597) slaat in Schaffen sinds 1517 (BS 337, f. 125r°) op de in de vorige paragraaf vermelde Schom bij de Kerkstraat. In de tekst waarnaar hierboven verwezen wordt, ca. 1700, wordt die Schom « aen den Verloren Kost » gesitueerd.

7.2. *Namen van hoogten*

In Schaffen en Molenstede zijn heel wat hoogten, soms maar kleine verhevenheden, die de naam *berg* gekregen hebben. Deze hoogten vertonen nog de grilligheid van het Hagelandse landschap, met soms scherpe hellingen en holle wegen.

7.2.1. *Hoogten in Schaffen*

Bij de nederzettingsnamen heb ik de *berg*namen Kelbergen (3.1.10), Rouwbergen (3.1.11), Hertenrodeberg (3.1.20) en Grietenberg (3.1.21) al besproken. Hier bespreek ik de andere namen met *berg*, te beginnen in het zuiden bij de grens met Diest, voortgaand naar het noorden tot bij de grens met Paal.

De Doodsberg, in Schoonaarde juist buiten de wallen van Diest, heette oorspronkelijk *Dorsbergh*, 1295 (BKe 13707, 230), daarna *Dorrenberch*, 1472 (BS 335bis, f. 12v°), ook *Doren-Bergh*, ca. 1670 (BH 3243, 67), *Durenbergh*, 1723 (BS 363, f. 19v°) en sinds de vorige eeuw *Doods Berg* (Kaart van Vandermaelen, ca. 1850). Er komt ook een vorm met voorgevoegd *gene*, gindse voor : op *Ghenen Dorsberch*, ca. 1350 (DLC 3). Vermoedelijk had *dors* in Dorsberg de betekenis 'dwars' (Schönfeld 1980b : 14), zodat we de naam moeten begrijpen als 'hoogte die dwars op de wallen van Diest staat'. De naam *Dorreberg* kan op onvruchtbare grond wijzen en *Doodsberg* kan onder invloed staan van het daar in het midden van de vorige eeuw opgegraven urnenveld (cf. boven 1.1).

Ten noorden van de Doodsberg, voor het grootste deel onder Molenstede, maar gedeeltelijk ook nog onder Schaffen, ligt de Schellekensberg, 1417 *Scellensberch*

(D 796, f. 79r°), 1516 *Scellekensberc* (BS 337, f. 105v°). Vermoedelijk is deze naam gevormd van een persoonsnaam *Schellens* of *Schellekens* (vgl. de voornaam *Scellen* ca. 1360 in Diest, Claes 1986B : 27). Deze hoogte wordt enige keren Schaluinberg genoemd, o.a. in 1543 *Scaluenberch* (BS 339, f. 41v°), onder invloed van de er dichtbij gelegen wijk *Schaluin* in Diest (cf. Schaluinstraat, boven, 5.2.2). De oudste naam van deze hoogte was echter *Ouden Galchberch*, waar in 1401 wijngaard stond (D 792/2, 186). Deze naam komt tot 1569 voor (BS 2279, f. 558r°). Voor 1401 moet daar een galg gestaan hebben, die er vermoedelijk plaats heeft moeten maken voor wijngaarden. De galg van Diest stond daarna op de op de nu nog zo genoemde Galgeberg in het huidige Kaggevinne, die in 1441 «den *nuwen Galchberch*» wordt genoemd (BS 335, f. 12v°).

Sinds korte tijd is er bij de Vleugtstraat een andere plaats met de naam *Schellekensberg*, die daar nu een straatnaam is. Deze naam schijnt te komen van ene Jan *Schellens*, eigenaar van daar gelegen grond, die verkaveld werd om er een woonwijk te maken.

De oostelijke helling van de oude Schellekensberg, aan de kant naar Rode toe, heette naar dit gehucht vroeger dikwijls de *Tsrodenberch*, 1440 (BS 335, f. 7r°), *Roodenbergh*, 1484 (T Sect. II 428, f. 12v°), *Royerberch*, 1522 (BS 338, f. 113r°), *Roderberch*, 1540 (BH 67, f. 203v°) of *Roidtschenberg*, 1751 (BS 368, f. 68r°).

De *Caluerberch*, 1410 (D 795, f. 122v°) of *Caluerenberch*, ca. 1560 (BS 2264/3, 105), in Schoonaarde aan de Wijerstraat, dankt zijn naam aan weiden voor kalveren, die dicht bij de woningen van het gehucht gehouden werden.

De *Kerkenberch*, 1502 (BS 336, f. 35v°), boven de Postbaan aan de Molenstraat, werd genoemd naar de vroegere kerk van Schaffen, die aan de voet ervan, aan de Grotebaan, nu de Postbaan, stond. De naam van de Barenberg, ten oosten van de Kerkeberg, luidde vroeger *Barisberch*, 1775 (BS 373, f. 64v°). Tevoren was er al het *Baurixbossch*, 1438 (BH 63, f. 96r°), *Barijs bosch*, 1470 (BKe 13710, 642) of *Barenbosch*, 1518 (BH 67, f. 7v°). Het eerste lid van deze naam is niet duidelijk. Het kan een afleiding zijn van *baar*, bloot, kaal, met het achtervoegsel *-ik* (vgl. bloterik), een verpersoonlijking van 'kaal bos', maar een vervorming van een onduidelijke persoonsnaam is ook mogelijk.

De *Emersberch*, 1645 (BKe 13720, 1169) of *Eemerberch*, ca. 1650 (BS 6633, f. 406v°), bij de Kerkstraat, kan gevormd zijn met het woord emmer, in het dialect *emer*, misschien omdat men er de vorm van een emmer in zag.

De Hollandseberg, nu in de volksmond Hulsberg, bij het Rot, vroeger *Hoelantberch*, *Hoelantsberch*, 1524 (BS 338, f. 144r° en 148v°) of *Hoolantsberch*, 1571 (BS 340, f. 257v°), is genoemd naar een oude plaatsnaam ten noorden ervan, *Holant*, 1443 (BS 335, f. 27r°), *Hoelant*, 1501 (BS 336, f. 21v°), *Hollandt*, 1600 (BS 2266, 52). De weiden ten noorden van deze plaats worden vermeld als « gelegen *neder Holant* », 1447 (BS 335, f. 47v°) of « te *Neerhoelant* », 1522 (BS 338, f. 103r°). De oudste vormen wijzen blijkbaar op een samenstelling met het Germaanse *hauha*, hoog, zoals ook in de namen *Hoboken*, *Hobos* en *Hobroek* (Gysseling 1960 : 498). De vorm *Holland*, die b.v. in Bekkevoort en Molenbeek-Wersbeek 'hol, uitgehold land' aanduidt, is in Schaffen vermoedelijk secundair, maar kan wel verband houden met de op een 'uitgeholde' krater lijkende top van de heuvel.

De naam van de Mazelberg, tussen de Rotstraat en de Kriekelswarande, vroeger *Masenberch*, *Maserberch*, *Maselberch*, 1518 (BH 67, f. 13r°), komt vermoedelijk van het boven (6.1.4) al vermelde oude woord *mase*, slijk, modder. De erbij, gedeeltelijk onder Paal, gelegen *Busse-
lenberch*, 1646 (BS 2279/2, 4, flr°), ontleent zijn naam wellicht aan het woord *bussel*, bos of bundel, naar tak-
kenbossen die er gelegen zouden hebben.

7.2.2. Hoogten in Molenstede

Boven heb ik bij de oude nederzettingen de namen Eikelenberg (3.2.2), Kauwberg (3.2.3) en Blaasberg (3.2.4) besproken, bij de huisnamen Katsenberg (4.4.4) en Lazarijberg (4.5.6) en bij de straatnamen Merelberg (5.1.4), Jagersberg en Klappijberg (5.2.3).

Het zuidelijkste deel van de al besproken Kauwberg, ten westen van de Lazarijberg, heette vroeger Dolenberg, b.v. toen er in 1428 wijngaard was « in den *Dolenberch* beneden die Lazeride » (D 798, f. 90v°). Deze naam, die nog tot 1760 voorkomt (BS 2270, 24), kan komen van het werkwoord *dolen*, dwalen, misschien omdat er vroeger bos was waarin iemand gemakkelijk de weg kwijt kon raken. Ten westen daarvan, bij de huidige Turnhoutsebaan, dankt de nog goed bekende *Langheberch*, met omstreeks 1352 ook wijngaard (DKASp 103, f. 18v°), zijn naam aan zijn lange, glooiende helling. Ten westen van de Langeberg en het Grasbos ligt de Kalenberg, vroeger *Callaerdsberch*, 1364 (LPh 106), *Callartsbergh*, 1400 (D 792/2, 165) en *Caelenbergh*, 1792 (BS 377, f. 164r°). Deze naam is wellicht gevormd van een persoonsnaam *kallaard*, die een afleiding kan zijn van het oude werkwoord *kallen*, praten. De latere vervorming tot *kale* zal onder invloed staan van *kaal*, onbegroeid.

7.3. *Slechte, moerassige grond*

7.3.1. *Namen met broek*

De naam die het meest gebruikt werd voor moerassige grond, vooral langs een waterloop, is *broek*. Deze naam duidde nog in de 13de eeuw niet alleen weiland, maar ook bos aan (Claes 1987 : 55). Nadat er ontwatering had plaatsgehad, kreeg *broek* de betekenis 'hooiland' en werd het vrijwel synoniem met 'beemd' (Molemans 1977 : 43-44).

Als enkelvoudige benaming duidt *Broek* in Schaffen in 1424 het boven (3.1.17) al besproken *Genen broek* aan, en verder o.a. ook natte weiden ten noorden van Engelbeek, 1444 (BS 335, f. 34v°), van Rode, 1471 (BS 335bis, f. 4r°) en van Kelbergen, 1516 (BS 337, f. 116r°). In Molenstede is *Tbroec*, 1379 (DHG 1889, f. 50r°) gewoonlijk het *Moelstesche Broec*, 1393 (D 792/2, 22 los bl.), de weiden tussen de Demer en de huidige Dulp van bij de Vijverstraat tot de grens met Zichem, soms ook, naar de ligging aan de Demer, *Demerbroech*, 1419 (BKe 13707, 469) genoemd.

In Schaffen is er tussen de Demer en de Zwartebeek het Dietersbroek, waarvan de naam in Diest voor het eerst in 1435 is opgetekend (Degeling 1927 : 294) en in Schaffen als *Diesterbroec*, 1440 (BS 335, f. 4r°) of *Diestersschebroeck*, 1505 (BH 65, f. 7v°). Het is waarschijnlijk zo genoemd omdat de Diestenaars het al sinds de 13de eeuw als weiland gebruikten (zie 3.1.15). Ook in 1550 mochten niet alleen de inwoners van Kaggevinne, maar ook de Diestenaars elk vijftien schapen op de 'gemene broeken' van Kaggevinne drijven (Casier 1894 : 196). In 1760 nog hadden de inwoners van Kaggevinne en van Diest in de « gemeijne bemden » bij het Dietersbroek, van de Leidgracht in de Broekstraat langs de Zwarte-

beek tot aan het Rotbroek « den gemeijnen aert met hunne beesten » (BS 334ter, f. 27^v°).

Bij het Diestersbroek sluit ten noorden van de Zwartebeek het *Rotbroeck*, 1506 (BH 65, f. 28^v°) aan, ook *Diesters Rotbroeck*, 1650 (DHG 1526, f. 28^r°) genoemd. *Rot* kan in deze naam de gewestelijke betekenis 'heel nat, drassig' hebben, maar kan ook hetzelfde zijn als de gehuchtnamen Het Rot en Rode, gerooïd bos (zie 3.1.2 en 3.1. 19).

Bij de Kleinebeek en de Grotebeek was er in het westen van Schaffen het *Royebroek*, 1523 (BS 338, f. 127^r°) of *Roijsbroeck*, 1794 (BS 378, f. 63^v°), naar het gehucht Rode genoemd. Ten oosten van de Nieuwedijk werd tussen de Grotebeek en de Kleinebeek het *Rietbroeck*, 1471 (BS 335bis, f. 4^r°) genoemd naar het *riet*, en ten zuiden van de Kleinebeek was daar het Schoubroek, in 1390 met het voorgevoegde *geen*, ginds : op *ghen Scoutbroec* (BKE 13705, 314). Dit werd nog onderscheiden in *Groot Schautbroeck*, 1646 (BS 2279/2, 6, f. 1^v°), ten noorden van de Leidgracht, en *Cleijn Schautbroeck*, 1621 (DN 269, 21-8-21), ook *Ouerste Schoubroeck*, 1569 (BS 2279, f. 201^r°) of *Peers Schoubroeck*, 1790 (BS 377, f. 81^r°) wegens de ligging bij Peer, genoemd. De naam *Schoubroek* komt vermoedelijk van het Germaanse *skaldu*, lis, eerst tot *schoude* geworden (Debrabandere 1984 : 61-62).

Ten oosten van de huidige Hasseltsebaan en ten noorden van de schans van Kelbergen was er het *Wiggersbroec*, 1444 (BS 335, f. 36^r°), later vervormd tot *Weiiggerbroeck*, 1633 (BH 114, f. 70^v°) en *Wijngaertbroeck*, 1670 (BH 3250, f. 88^v°). Deze laatste naam is wel een vervorming van de in Diest vroeger voorkomende familienaam *Wiggers*. Een enkele keer wordt in die buurt

ook gesproken over het *Blanckelaers broeck*, 1671 (DN 372, 28-6-71), naar het dichtbij gelegen Blanklaar.

In de noordelijkste hoek van Schaffen, bij de grens met Deurne en met Paal, lag het Willebroek, vroeger *Wiltbroec*, 1440 (BS 335, f. 7v°), *Dwildebroeck*, 1514 (BS 337, f. 64v°) en *Willebroeck*, 1715 (BS 3252, f. 48r°), blijkbaar genoemd naar de wilde, ruige begroeiing. Dit werd onderscheiden in *Dachterste Wiltbroeck*, 1505 (BS 336, f. 114r°), tussen de Grotebeek en de Middelbeek, en *Tvorste Wiltbroeck*, 1505 (*Ibid.*), *Dlanck Wiltbroeck*, 1502 (*Ibid.*, f. 45v°) of *Ouerste Wiltbroeck*, ca. 1575 (BS 2265/4, f. 192v°), tussen de Middelbeek en de Kleinebeek. De naam komt ook voor met het voorgevoegde *geen*, ginds : *Gheen Wiltbroec*, 1443 (BS 335, f. ; 28v°), dat hier duidelijk op een afgelegen plaats wijst. Een deel van het Willebroek, tegen de grens met Deurne en dicht bij die met Paal, heette *Crauwelsbroeck*, 1514 (BS 337, f. 71v°), *Tcraesbroeck*, 1646 (BS 2279/2, 3/3). Vermoedelijk komt deze naam, net zoals die van het Grasbos in Molenstede (8.1.1), van de familienaam *Crauwels*, die sinds de 14de eeuw in de streek van Diest voorkwam (Claes 1977). De naam Crauwelsbroek / Kraasbroek komt ook in het aanpalende deel van Deurne voor. Oudere inwoners spreken daar nu nog van het *Kraasbroek* (Mertens 1988 : 273).

In Molenstede lag het *Weuenbroeck*, 1624 (DN 47) bij het bovenvermelde (6.2.2.) Wevin, het *Dansdonckbroeck*, 1504 (BS 336, f. 88bis) of *Dasdonckbroeck*, 1520 (BS 338, f. 58v°) ten zuiden van Asdonk en het *Bollensbroeck*, 1552 (BS 339, f. 339, f. 226v°) of *Bolhuysbroeck*, 1569 (BS 2279, f. 566v°) ten zuiden van het Bolhuis. Het *Ruysbroec*, 1439 (BH 3244, 82) lag ten noorden van de Grotebeek, tussen de huidige Beemdenweg en de grens

met Zichem. Bij deze grens werd een deel ervan *Klyn Ruysbroek* genoemd, 1730 (DdK I). Deze naam is waarschijnlijk gevormd met *rus* in de betekenis 'bies' (Gysse-ling 1960 : 870). Het *Oosterbroek*, vroeger geschreven *Oes-terboeg*, 1280 (DO 3), *Oesterbroec*, 1397 (D792/2, f. 84v°), *Oosterbroeck*, 1636 (BH 121, f. 124v°), dat ik boven (2.3.4 en 5.2.2) al even vermeld heb, bevond zich vermoedelijk in de buurt van de Diesterestraat bij het Zwartwater, nu het begin van de Asdonkstraat. Wellicht werd het 'oos-ter' genoemd omdat het ten oosten van het centrum van Molenstede lag.

7.3.2. *Namen met goor*

Goor, dat nu 'vuil, morsig' betekent, heeft zijn vroe- gere betekenis 'modderig, slijkerig' nog in veel toponie- men. Zo is er in Schaffen een perceel « broecks » met de naam *Tgoerken*, 1502 (BS 336, f. 45v°) bij het Schou- broek, later de *Goorkens*, 1569 (BS 2279, f. 390v°). Daar- bij lagen het *Goerbroeck*, 1525 (BS 338, f. 181r°), het *Goorkensgraff*, 1569 (BS 2279, f. 217r°), waarin *graff* mis- schien een vervorming is van het oude *graaf*, gracht, sloot, ook een 'bemp' met de naam de *Gooren*, 1757 (BS 369, f. 66r°) en het *Goorbosch*, 1828 (BN 35018, 239/ 10). In Molenstede heb ik het woord *goor* alleen gevonden in de naam van een beekje in het Asdonk, de *Goersouwe*, ca. 1740 (BS 2269, 300), waarin *zouw* de gewestelijke betekenis 'waterafleiding, straatgoot, open riool' (Claes 1983c) heeft.

7.3.3. *Namen met eussel*

Het woord *eussel* duidt onvruchtbare of minderwaar- dige grond aan, oorspronkelijk vaak drassige, later ook drogere weiden. Op veel plaatsen maakten eussels het

eerste stadium uit bij de ontginning van woeste grond, waardoor ze later dikwijls aan gemeenschappelijke grond palen (Claes 1986 : 149-150). Zo komt in Schaffen in 1443 « een stucxken eeusels » bij Het Rot, « metten eender zijden aende gemeyne vroende » (BS 335, f. 30v°), paalt in 1444 een « eeuselke, geheiten *Dbemdecken* » in Engelbeek ook aan de « gemeyne vroende » (*Ibid.*, f. 34r°), in 1516 een perceel « broecks » in Kelbergen met de naam *Tvoort-euzel*, d.i. aan een voorde of waadplaats gelegen, aan « tgemeyn broeck » (BS 337, f. 116r°) en omstreeks 1560 *Dbieseusel* in Rode aan de Ulpe en de heide (BS 2264/3, f. 92v°). In Molenstede paalt omstreeks 1560 *Thonninck eusel* onder Asdonk aan de heide (BS 2264/3, 83) en in 1789 zijn er op die plaats « twee bempdekens », palend aan de Broekstraat (BS 377, f. 36r°). Het eerste lid *honing* in de laatste naam kan ik in het pas laat ontgonnen Asdonk moeilijk als 'waardevolle, zeer goede' grond (Van Osta 1994 : 610) verklaren. Ik denk veeleer aan 'vettige, kleverige' grond.

De naam Hei-eussel, die in Schaffen en in Molenstede voorkomt, kan er zowel op recentere ontginning als op onvruchtbaarheid wijzen, maar niet op droge grond. In Kelbergen is er in 1524 « een pleckke brocx geheeten *they eusel* » (BS 338, f. 152v°) en aan de Bosmansstraat, ook vrij nat gelegen, in 1541 « onderhalue zille beemps geheeten *Theyeussel* » (BH 69, 16). Ook b.v. twee « cleyne *eeusselkene* », in 1443 met twee vijvers gelegen bij de Bolhuisvijver (BS 335, f. 31v°), *Sheeren eeurssel*, in 1654 « een boender hoybroeck » in het Willebroek bij de grens met Paal, het *Plateursel*, in 1728 in dezelfde buurt aan de Vloedgracht (BS 364, f. 44r°), nu de Kleinebeek, en het *Donckeursel*, in 1749 aan dezelfde beek (BS 367, f. 271v°) in hetzelfde Willebroek liggen in moerassig gebied.

De betekenis van *eussel* 'slechte, onvruchtbare grond' vinden we ook nog duidelijk in het toponiem den *Dierencoop*, een bunder 'eussels', 1715 (BH 3252, 49), gelegen tussen twee waterlopen, de Vliet en de Kleinebeek in Kelbergen, 1772 (BS 371, f. 141v°). *Dierencoop*, met dier, gewestelijke vorm van het adjectief 'duur', is een « volkshumoristische benaming voor een 'perceel dat te duur betaald werd' » (Lindemans 1952 : 28).

7.3.4. *Namen met donk*

Bij de namen Hazeldonk (3.1.1), Twijfeldonk (3.2.1), Asdonk (4.2.9) en Donkeussel (7.3.2) blijkt de verklaring van het element *donk* als 'licht afhellend terrein bij een waterloop of moeras' het best met de gesteldheid van het terrein overeen te komen.

Hetzelfde geldt voor nog drie andere *donk*-namen in Schaffen. Met « Opten *Paeschdonck* », 1443 (BS 335, f. 28r°), den *Paesdonck*, 1528 (BS 338, f. 243r°), *Tpaesdonck*, 1569 (BS 2279, f. 218r°) of de *Paesdoencken*, 1746 (BS 367, f. 157v°) worden natte weiden aangeduid tussen de Kleinebeek en de Middelbeek in Neerkelbergen niet ver van de grens met Deurne. De percelen worden er 'beempt', 'broec' of 'vreebeempt' genoemd. Het eerste element *paas* is waarschijnlijk een ontlening aan het Latijnse *pascua*, weide (Lindemans 1946 : 102-105).

In de buurt van Paasdonk, maar niet nauwkeurig te lokaliseren, zijn nog twee andere *donk*-namen. In 1522 was er een perceel 'brocx' met de naam *Dwolffsdonck* (BS 338, f. 102v°). Het eerste element van deze naam, *wolf*, kan van de diernaam komen of van een persoonsnaam, maar kan m.i. ook de betekenis 'welving' hebben (Claes 1987 : 52-53). Dan zou deze naam een nieuw argument zijn voor de verklaring van *donk* als 'licht hellend

terrein in moerassig gebied'. Een ander perceel 'broex', bij Peer aan een voorde door de Grotebeek, heette : den *Nedeldonck*, 1541 (BS 339, f. 22v°), den *Edeldonck*, 1542 (*Ibid.*, f. 31r°), *Neteldonck*, ca. 1560 (BS 2264/3, f. 112v°). Het eerste element van deze naam kan de plant *netel* zijn. Wanneer het *edel* is, kan de betekenis 'voortreffelijk' zijn, maar hoe dit hier verklaard moet worden, is niet duidelijk.

Ook op deze drie 'donken' kan de boven gegeven omschrijving toegepast worden, in die zin dat ze bij een waterloop in moerassig gebied liggen, zonder dat er van een echte verhevenheid van de bodem sprake is.

7.3.5. *De naam Bruul*

In 1440 wordt een perceel 'beemps' in het Schoubroek bij Peer gesitueerd « in ghenen ouden *Bruel* » (BS 335, f. 5v°). Later wordt dit perceel zonder meer « den ouden *Bruel* » genoemd, ca. 1560 (BS 2264, 38). In de 18de eeuw is deze naam vervormd tot het *Aubrulleken*, 1756 (BS 369, f. 35r°) en het *Oudt Brilleken*, 1765 (BS 370, f. 61r°). In dezelfde buurt is er in 1517 « een euselken » met de naam 'den *Bruel*' (BS 337, f. 128r°). Later is dit « een half boender beemts », ca. 1560 (BS 2264/3, 115).

De percelen die ik met de naam *Bruul* gevonden heb, liggen in een moerassig gebied, zoals ook de twee andere plaatsen die ik in de streek van Diest met deze naam heb gevonden, in Zelk-Halen en in Bekkevoort. De percelen in Schaffen liggen op een vrij grote afstand van alle bewoning. Daarom lijkt de gewoonlijk gegeven verklaring van de naam als 'omheind jachtpark voor herten of paarden' hier niet toepasselijk. Beter past voor deze plaatsen de ruimere verklaring 'laag weiland, moerassig

terrein, al dan niet met struikgewas begroeid' (Gysseling 1950 : 79-80 ; Van Osta 1995 : 384).

7.4. *Leem, klei en turf*

Wanneer het terrein van de heer van Diest in het Land van buiten in 1279 omschreven wordt, wordt gezegd dat de inwoners van Diest op bepaalde plaatsen, waar ze het gewoon waren, nog turf mochten blijven steken en leem blijven uitgraven (BH 2772*bis*, f. 2r^o). Deze producten van de bodem werden ook later nog ontgonnen en gebruikt.

7.4.1. *Leemkuilen*

Leem werd vroeger vooral gebruikt voor het bouwen van huizen en voor het bakken van potten. De oudste vermelding van 'leemkuilen' of leemgroeven komt uit Molenstede, waar in 1513 de *Leemcuylen* met de vroente en de 'gemeyn strate' een plaatsaanduiding zijn bij het Bosmanseinde, het Zwartwater en de Eikelenberg (BS 337, f. 50r^o). Vermoedelijk is dit de plaats die in 1608 de *Cuijlen* genoemd wordt (DN 266) en die nu nog zo heet, ten westen van de huidige Turnhoutsebaan tussen de Molenweg en de Grotebeek. Er dichtbij is in 1569 bij een hoeve ook « een block gheheeten het *Cuylen-block* », palend aan de heide en aan de straat (BS 2279, f. 229r^o-v^o).

In dezelfde buurt, op het Molenveld, draagt in 1519 een perceel akkerland de naam den *Mergel* (BH 66, 20). Een andere perceel, ten noorden van de Broekstraat op de Blaasberg, heet in 1773 het *Mergerveld* (BS 372, f. 10r^o) en in 1785 het *Mergelveld* (BS 376, f. 59v^o). Waarschijnlijk gaat het hier niet over mergel in de eigenlijke

betekenis van het woord, een afzettingsgesteente van klei of leem vermengd met calciëtkorrels. Veeleer werd het woord gewoon als een synoniem van leem gebruikt.

Meer naar het noorden, op de Reppelse Heide vlak bij de grens met Zichem, bij Katsenberg, worden omstreeks 1770 andere *leemcuïjlen* vermeld, ongeveer twee bunder groot, « waer op de voerschreve gemeijnte van Caggevinne behouden heeft den aert oft pasturagie met recht van leem te steken » (BS 2271, 193). Deze leemkuilen worden in 1795 « de gemeijnte *Leemcuïjlen* » genoemd (BS 378, f. 91r°).

Voor Schaffen hebben we uit de 16de eeuw vermeldingen van leemkuilen in Engelbeek ten zuiden van de huidige Driesstraat, als plaatsaanduiding « aen den *leemculen* », 1543 (BS 339, f. 50r°) en in Neerkelbergen, « aen den *Leemcuïjlen* », 1570 (BS 340, f. 243v°). In Kelbergen worden deze kuilen in 1739 *leemputten* genoemd en tussen twee beken gesitueerd (BS 366, f. 117v°), dus in het natte weidegebied.

7.4.2. *Klei en steenbakkerij*

Voor het bakken van stenen vond men de nodige klei vooral in lagen die door waterlopen werden afgezet. Zo bevond de steenbakkerij van de stad Diest zich tussen de Zwartebeek en de Demer, gedeeltelijk op het grondgebied van de stad en gedeeltelijk op het grondgebied van Schaffen. De hiervoor gebruikte beemden werden « genaempt de *Tiechelrije* » (int Diesterbroec), 1495 (D 60, f. 4v°), « die de stadt (van den Heere) gehuert heeft omme kareele dair inne te maken », 1501 (D 67, f. 72v°). Ook was er sprake van « de kuylen (blijkbaar waar klei uitgegraven werd) ofte tiechelrye » (D 88, f. 13v°). Nog in 1838, toen men nieuwe stadswallen wilde aanleggen, was

daar onder Schaffen een weide met de naam *Ticheldery* eigendom van de stad Diest (DL 40). Het oude woord *tichelarij* is gevormd van het gewestelijk nog gebruikte woord *tichel*, met de betekenissen 'baksteen voor metselwerk' en 'dakpan' en verwant met *tegel*.

Voor Molenstede krijgen we pas veel later gegevens over steenbakkerijen. In de tweede helft van de 18de eeuw, toen er op het platteland veel meer dan tevoren met bakstenen werd gebouwd, is er zeker een geweest. Bij de hoeve van het Groot Asdonk, die kort voor 1760 werd gebouwd, wordt in 1827 een perceel akkerland het *Steenhoven-veld* genoemd (BN 35017, 184/4), een naam die in 1880 nog bekend is, in de vorm *Steenòveveld* (GvD 7-2-80).

7.4.3. *Turf*

In Schaffen is er omstreeks 1560 sprake van « eender zillen broecx, geheeten *Torfbroexken* » (BS 2264/3, 117), ca. 1740 het *Torfbroeck* (BS 2269, 502), soms « achter Hasendonck », 1618 (BS 345, f. 89v^o), soms bij Kelbergen, ca. 1740 (BS 2269, 502) gesitueerd. Heel waarschijnlijk lag dit perceel in het broekgebied tussen de schans van Kelbergen en het Willebroek. Op het eraan palende terrein in Deurne worden ook *turfkotten* vermeld, die in gebruik waren tot tijdens de Eerste Wereldoorlog (Mertens 1988 : 473). In dezelfde buurt, maar waarschijnlijk al dicht bij het Willebroek, want het wordt « te Neerhollandt » gesitueerd, is er in 1569 eveneens een zil « broecx » met de naam het *Torffvin* (BS 2279, f. 572v^o). Deze twee namen worden tot het midden van de 18de eeuw vermeld. In 1876 worden, ook weer in dezelfde buurt ten zuidwesten van het Willebroek, de Binnemansbeemden, tussen de Grotebeek en de Middelbeek, nog een 'turf-

weide' genoemd. Zo is het wel duidelijk dat in deze buurt zeker van de 16de tot de 19de eeuw turf werd gestoken.

Dat er in de 18de eeuw turf werd gestoken bij de grens van Molenstede en Zichem weten we uit een proces tussen inwoners van die twee plaatsen. Op 9 januari 1766 waren een vijftigtal inwoners van Molenstede met negen of tien karren turf betrapt door de meier van Zichem om « op den gemeynen grondt ende aert moor ende torf hebben gestoken » (BS 2464). Dit voorval had plaats in het Kraanrijk, volgens de ene partij op het grondgebied van Zichem, volgens de andere op dat van Molenstede.

8. NAMEN VOOR DE BODEMBEDEKKING

In dit hoofdstuk bespreek ik namen die aangeven welk gebruik de mensen van de grond maken en wat ze er laten groeien, zaaien of planten.

Volgens een uittreksel uit een goederenregister van 1686 (BS 7007, 2) was er toen in Kaggevinne-Kempens op een belastbare oppervlakte van 1215 bunder (ca. 1580 ha) :

564 bunder	3 dagmaal	(ca. 734 ha)	zaailanden (akkerland),
371 bunder	1 dagmaal	(ca. 483 ha)	beemden (weiden),
116 bunder	2 dagmaal	(ca. 151 ha)	bos,
10 bunder	2 dagmaal	(ca. 14 ha)	vijvers,
15 bunder		(ca. 22 ha)	heide (gemeenschappelijke grond),
137 bunder		(ca. 178 ha)	schavei (woeste grond).

8.1. *Bossen en bomen*

In Schaffen en Molenstede was tot de 18de eeuw betrekkelijk weinig bos. Toch zijn er heel wat namen voor bossen en ook voor afzonderlijke bomen opgetekend.

8.1.1. *Namen met bos*

Sinds de 15de eeuw komen in Schaffen en Molenstede heel wat namen voor met het toen en nu gewone woord bos.

Voor Schaffen heb ik bij de namen voor hoogten de naam Barenbos al vermeld, sinds 1438 opgetekend (7.2.1). De naam *Bakenbossche*, 1510 (BS 337, f. 14r°), *Bakenbosch*, 1529 (BS 338, f. 272r°) is waarschijnlijk gevormd van een persoonsnaam, nl. van ene Peter *Baken*, die er in het laatstgenoemde jaar grond bezat (*Ibid.*). Verscheidene bossen, eigendom van de *prins* van Oranje, heer van Diest, werden naar hem *Prinsenbos* genoemd : het latere Waterbos in de Waterbosstraat, 1651 (DN 391, 11-1-56), een bos ten zuidoosten van de Beringenbaan in 's-Hertogen, 1660 (BS 6360, f. 51v°), ten noorden van de Veldbeek en ten westen van de Wittehoef in Berkt, 1696 (BS 2355, f. 71r°) en tussen de Barenbergseweg, de Hezerheiweg en de grens met Zelem in Hees, 1781 (BS 375, f. 80r°). Naar een andere eigenaar voor 1668, Jan *Prels*, werd het *Prelsbosch* genoemd, 1668 (BS 6360, f. 51v°). Het *Waterbosch*, 1690 (BH 3251, 81), aan de Veldbeek en de ernaar genoemde Waterbosstraat, werd naar het waterrijke terrein genoemd en het *Swerterinckbosch*, 1771 (BS 371, f. 44r°) naar de *Zwartering*, een herberg onder Meldert aan het kruispunt van de weg naar Beringen met die naar Hasselt.

Ook in Molenstede komen verscheidene namen met bos voor. Bij de naam Bolhuis (4.2.3) heb ik het *Bollaertsbosch* (1444) al vermeld, blijkbaar gevormd met de naam van een eigenaar. Het *Princenbosch*, 1646 (BS 2279/2, 2, f. 2v°) bij het Hulstervin is, zoals de gelijknamige bossen in Schaffen, vernoemd naar de *prins* van Oranje als eigenaar. Het *Reppelsche Bosch*, ca. 1740 (BS 2269, 697) draagt de naam van het gehucht Reppel. Minder eenvoudig is de naam Grasbos, vroeger *Crauwelsbosch*, 1379 (DHG 1889, f. 49v°) en *Crasbosch*, 1441 (BS 335, f. 11r°), gelegen op de *Crausberch*, 1352 (DKASp 103, f. 6v°), later *Crasbergh*, 1400 (D 792/2, f. 144r°), maar waarvan de oorspronkelijke vorm wel *Crauwels berch*, 1442 (BS 335, f. 25v°) was. Deze bergnaam is verdwenen, maar sinds ca. 1770 is de vorm *Grasbosch* (kaart van Ferraris) goed bekend. Het eerste lid van deze naam is, evenals *Kraasbroek* in Schaffen (7.3.1) en *Kraas* in Webbekom (Claes 1994a : 114-116), een samentrekking van de vroeger in Diest bekende familienaam *Crauwels* (Claes 1977).

Enige namen met *bos* geven een bepaalde boomsoort aan. Zo is er in 1565 in Shertogen een bos genoemd den *Elsenbosch* (BH 3247, f. 5v°) en in 1690 een bij Peer (BH 3251, f. 82v°). Met de naam *Berckenbosch* (BS 2279, f. 668v°) is er in 1569 een bos bij Peer en in 1787 in Het Rot (BS 376, f. 136v°). Tussen Kelbergen en Peer heet in 1668 een bos 'den *Bukenbosch*' (BS 6360, f. 105v°), met de gewestelijke uitspraak voor 'beukenbos'. De naam *Eyckenbosch*, 1573 (BS 340, f. 326r°) is er in Kelbergen, *Eijckbosch* tussen Rouwbergen en Berkt, 1652 (BS 348, f. 152v°) en *Eijckenbosch* in Hees voor een perceel akkerland, 1723 (BS 363, f. 44r°). In Molenstede was in 1542 een bos met de naam *Eckelbosch* (BS 339, f. 29r°) bij het

Zwartwater en omstreeks 1740 een met de naam *Eeckelbosch* (BS 2269, 715) bij de Eikelenberg, blijkbaar zoals deze heuvel naar de eikels genoemd. Op de Kaleberg was in 1792 een bos met de naam *Berckenbosch* (BS 377, f. 171r°).

De oudere naam van het hierboven al vermelde Waterbos was *Raefeycke* of *Raeffeyckbosch*, 1558 (BH 3246, 19 en 31), later ook *Raueneycke*, 1620 (BS 2267/4, 91). Het eerste element *raaf* in deze naam kan wijzen op in of bij het bos vliegende raven. Bij ditzelfde bos wordt ook het *Elzenbosch* vermeld, anders genoemd *Bercken*, 1558 (BH 3246, 20) en later « een cleijn *Beucken* oft *Elsen bosken* », 1650 (BH 3249, f. 37v°). Daar stonden dus verscheidene boomsoorten naast (of na) elkaar.

Een vermelding van « denneboomkens » heb ik voor het eerst in 1769 in Molenstede gevonden, dicht bij de Reppelsebaan en de grens met Zichem (BS 370, f. 172r°), en van zes bunder (bijna 8 ha) « jongen dennenbosch », toen nog genoemd den *Berckenbosch*, 1787, hierboven al vermeld, in Het Rot. Na 1800 werden hier, zoals elders in de Kempen, veel meer dennenbossen aangeplant. Al veel eerder, in 1585, was er een dennenbos in het huidige Kaggevinne, daar waarschijnlijk gezaaid op initiatief van Hendrik III van Nassau, heer van Diest, in het eerste kwart van de 16de eeuw (Claes 1979).

8.1.2. *Namen met andere woorden voor bos*

Bij de nederzettingsnamen heb ik de namen Bakel (3.1.14) en Reppel (3.2.4) vermeld die waarschijnlijk zijn samengesteld met *lo*, een oud woord dat 'open plek in een bos' of 'niet dicht bos op hogere grond' kan betekenen (Gysseling 1981 : 77 ; Van Osta 1995 : 664). Op geen van beide plaatsen is er sprake van een merkbare verhe-

venheid, zodat de eerste betekenis de waarschijnlijkste is. In Oost-Brabant en omgeving komen namen met *lo* wel vooral op zandgrond voor.

Het woord *hout*, met de oude betekenis 'loofbos' komt in Gennep onder Schaffen voor in de verbinding *Houtegemp*, 1585 (BH 111, 71), *Houdt Gempt*, 1636, blijkbaar met de betekenis 'bosrijk gedeelte van Gennep'. De naam is dan wellicht te vergelijken met die van *Oud-Heverlee*. Weinig waarschijnlijk is de betekenis 'bos' in de recentere naam *Hauteurssel*, 1729 (BS 364, f. 79r°), die wel zal betekenen 'eussel waar houtgewas, een houtwal staat'.

Boven heb ik ook de naam van het gehucht Hees (3.1.8) vermeld als een oud woord voor 'beukenbosje' of 'struikgewas'.

8.1.3. *Namen van afzonderlijke bomen*

Namen van bomen komen vaak voor zonder dat er uitdrukkelijk gezegd wordt dat er bos was. Soms was er dan wel een groepje bomen, dat kleiner of groter kon zijn. Zo heb ik boven al namen vermeld als *Hazeldonk* (3.1.1), waar hazelaars stonden, *Eikelenberg* (3.2.2), waar eiken stonden, en *Asdonk* (4.2.9), waar essen stonden. *Berkt*, met het achtervoegsel *-t*, dat verzamelnamen vormt, betekent 'plaats waar berken groeien' (3.1.3). Op dezelfde manier is ook de naam *Elst*, 1507 (BH 65, 61) in *Hazeldonk* gevormd, als 'plaats waar elzen groeien'.

Linden stonden dikwijls alleen of in een groepje op een dorpsplein, op een tweesprong of bij een grens (Lindemans 1931 : 205). Zo is de *Linde* in Schaffen een plaatsaanduiding in Engelbeek, 1444 (BS 335, f. 34r°), in Kelbergen, 1763 (BKe 3911, f. 11r°), bij de bovenvermelde Hoeve ter Linden (4.1.1) en bij de vroegere burcht en de

Schutterskamer (1.3). Op deze twee laatste plaatsen kan deze boom op een pleintje gestaan hebben. In Molenstede komen de namen de Linde en de Lindekens ook in het dorpscentrum voor (4.4.2), mogelijk op een pleintje, en de Drie Linden ook aan de Diesterestraat, de vroegere hoofdweg (4.4.3).

Bij de namen van vijvers heb ik de naam Elzenpoelke vermeld (6.2.2), een poel bij een of meer elzen. Zo is ook het *Berckven*, 1678 (A 106, C 2, 61) in de Reppelse Heide, een ven of vijver bij een of meer berken. Het Elsschot, in 1503 *Delschot* (BS 336, f. 57v°), in 1543 *Delschote* (BS 339, f. 55r°), in 1569 int *Elscheut* (BS 2279, f. 575v°), was eerst een zil (ca. 32 are) beemd, later drie zil eussels tussen het Zwartwater, het Asdonk, de heide en de grens met Engsbergen-Tessengerlo. De naam is blijkbaar een samenstelling van *els*, de boom, met *schot*, een afgeschoten, omheind perceel. Bomen dienden waarschijnlijk bij de omheining (Van Osta 1995 : 350-351).

Als plaatsaanduiding komt « aen gheen *houwe eycke* » in 1444 bij weiden in Rode voor (BS 335, f. 36r°) en « aende *houeijcke* » omstreeks 1560 bij Blanklaar (BS 2264, f. 54v°). In 1569 lijkt het een echte veldnaam te zijn, opde *Houeijcke* (BS 2279, f. 286v°) en is er ook een familienaam van afgeleid, Gielis *vander Houeycken* (*Ibid.*, f. 286v° en 467r°), nog in 1644 Jan *van Houwycken* (BS 2203, f. 48r°). *Houweiken* waren eiken die geregeld *gehouden* of gehakt werden, in een bos of als houtwal rond een akker (Molemans 1976 : 619 ; Molemans 1982a : 713). Bij Blanklaar was dit laatste het geval.

8.1.4. *Namen met laar*

Boven heb ik de namen Ulpelaar (3.1.5) en Blanklaar (3.1.16) al vermeld, met het element *laar*, dat gewoonlijk

wordt verklaard als 'open plek in een bos, vooral laaggelegen' (Gysseling 1981 : 77 ; Van Osta 1995 : 670-673). De twee al genoemde namen wijzen speciaal ook op een kleine nederzetting, evenals de plaats *Laar* in Schaffen bij Peer, tussen de huidige Peerstraat en de Kleinebeek : aende *Laer*, 1522 (BS 338, f. 103r°). Daar waren ook *Laerbeempden*, 1569 (BS 2279, f. 189v°), een *Laerblock*, 1558 (BH 3246, 6), een *Laerbosch*, 1529 (BS 338, f. 270r°), een *Laerhoff*, 1542 (BS 339, f. 36r°), een *Laereurssel*, 1720 (BS 362, f. 101v°), een *Laerhyken*, 1730 (BS 364, f. 92v°) en een *Laerbroeck*, ca. 1740 (BS 2269, 29).

Een nederzetting is er waarschijnlijk echter niet geweest bij twee andere plaatsen met *laar* in Schaffen. Bij de Kleinebeek, het Willebroek en de grens met Paal, was omstreeks 1370 « een eusel gheleghen bi Haseldonc te *Sporclaer* » (D 1915/1, f. 3v°), in 1504 aent *Sporkelaer* (BS 336, f. 77r°). Al omstreeks 1350 was er het *Sporclaereussel* (DLC 7) en later de *Sporkelaersche heyde*, 1569 (BS 2279, f. 638v°) en *Sporkelaersche bempden*, 1769 (BH 3256, 64). Het eerste element van deze plaatsnaam komt vermoedelijk van het werkwoord *sprokkelen*, met een meer voorkomende metathesis van *r* en *o*, b.v. in het gewestelijke *sproot* voor *sport* van een ladder. Dat er hout gesprokkeld werd, kan de verklaring 'open plek in of bij een bos' kracht bijzetten. In 1509 was er een perceel « broecx int *Craenlair* » (BS 336, f. 154v°), in 1556 aent *Cranelaar* (BH 72, 47 los bl.) niet ver van Sporkelaar in het Willebroek. *Kraan* heeft hier wel de betekenis 'kraanvogel'. Deze twee plaatsen waren laaggelegen en bos kan er goed geweest zijn.

8.1.5. *Bosrooiingen*

Als namen voor bosrooiingen in Schaffen heb ik de nederzettingen Rode (3.1.2), Het Rot (3.1.19) en Hertenrode (3.1.20) al vermeld. Verder is er in Molenstede nog een afleiding van de naam *rode* in de nu nog bekende vorm *De Reukens*, weiland en akkerland tussen de Reppelsebaan, de Grotebeek en de grens met Zichem. De oudste vormen van deze naam luiden : int *Ruedeken*, 1506 (BH 65, 37), aent *Roeken*, 1513 (BS 337, f. 52v°), int *Rucken*, 1520 (BS 338, f. 61v°), die *Ruekens*, 1608 (DN 266) en de *Reukens*, 1612 (BS 344, f. 31v°). Het gaat hier over een verkleinvorm van *rode*, net als de vorm *de Reu* in Webbekom (Claes 1994 : 159) met umlaut van de *o*, zoals de verkleinwoorden in de streek van Diest gewoonlijk gevormd worden.

8.2. *Akkerland*

8.2.1. *Namen met veld*

Veld was oorspronkelijk de benaming van de open onbebouwde vlakte buiten de akkers en de weiden. Toen bij de sterke aangroei van de bevolking in de 12de en de 13de eeuw de woeste grond op grote schaal werd ontgonnen, kreeg *veld* de nieuwe betekenis 'akkerland'. Sinds de late middeleeuwen duidt het woord vaak een complex akkerland aan dat bij een bepaald dorp of een buurtschap hoort (Gysseling 1981 : 78 ; Van Osta 1995 : 295-297).

In Schaffen zijn er zo het *Kelbersche Velt*, 1432 (BKe 13650, 100), *Rodervelt*, 1499 (BS 366, f. 5r°), *Vaernter Velt*, 1501 (*Ibid.*, f. 22v°), *Scaffensche Velt*, 1504 (*Ibid.*, f. 83r°) bij het huidige dorpscentrum en niet bij het oude,

Heezer Velt, 1540 (BS 339, f. 4v°), *Rubersche Velt*, 1554 (*Ibid.*, f. 278r°) en *Peers Velt*, 1617 (DN 268), en in Molenstede *Moelstede Velt*, 1593 (BH 73, f. 103v°), gewoonlijk echter *Molenvelt*, 1409 (D 795, f. 66v°), *Rep-pels Velt*, 1722 (BS 362, f. 175r°) en *Scaluynsvelt*, 1398 (D 792/2, 113), dat hoorde bij de wijk Schaluin in Diest, maar gedeeltelijk ook op het grondgebied van Molenstede lag.

Na de 13de eeuw werd *veld* ook een synoniem van akker en ging het ook een perceel akkerland betekenen. Zo zijn er in Schaffen samenstellingen met persoonsnamen : *Wercmansvelt*, 1471 (BS 335bis, f. 4r°) in Hees, waarschijnlijk met een familienaam die omstreeks 1345 al in Hees voorkomt (Ian *Werkeman* : Claes 1986B : 33, n. 78), *Ydenvelt*, 1516 (BS 337, f. 112v°), aan de Grotebaan, later *Dyenvelt*, 1520 (BS 338, f. 52v°), *Dydenvelt*, 1569 (BS 2279, f. 633r°), *Eijerenveldt*, 1683 (BKe 13722, 1252) en *Eijvelt*, 1737 (BS 365, f. 124r°) met de voor-naam Ide of Ida, *Kimpenvelt*, 1518 (BH 67, 24) in Hees, waar toen ene Jan *Kimps* grond bezat, en *Zeeghersvelt*, 1565 (BS 340, f. 19v°) of *Segersvelt*, 1655 (DN 391, 20-1-55), aan de huidige Wezelbaan dicht bij het dorpscen-trum, met de voor-naam Zeger of de familienaam Segers. In Molenstede is er zo het *Liebrechtsvelt*, 1417 (D 796, f. 64v°), ten noorden van de Lazarij, met de voor-naam Liebrecht of de familienaam Liebrechts. De laatste veld-naam is nu gegeven aan een wegje ten noorden van het vroegere akkerland.

Ook andere verbindingen met *veld* komen voor, zoals b.v. *Lindervelt*, 1599 (BKe 4495, f. 7v°), *Lindevelt*, ca. 1700 (HST 739, f. 26v°, nr. 234) in Engelbeek, omstreeks 1700 gesitueerd « boven die linde ». Verder zijn er in Molenstede o.a. nog *Bogaertsvelt*, 1504 (BS 336, 75v°), ten

westen van de Reppelsebaan en ten noorden van het Ruisbroek, blijkbaar genoemd naar een vroegere boomgaard, *Wyngartvelt*, 1507 (*Ibid.*, f. 128v°), tussen de molen en Molenstede Boven aan de Broekstraat, genoemd naar een vroegere wijngaard, en *Lemmekensvelt*, ca. 1560 (BS 2264/3, 74), ten noorden van de Molenweg en ten westen van de huidige Turnhoutsebaan, waarschijnlijk genoemd naar er vroeger grazende lammeren of schapen (in het dialect *lemme*), maar misschien ook naar een persoonsnaam *Lemmens*.

8.2.2. *Namen met akker en met land*

Met *akker* heb ik slechts twee namen gevonden, beide in Schaffen. In 1771 is er 'den *Ackerbosch*' bij de kerk (DHGK 95, 24), waar tevoren blijkbaar akkerland was geweest. Minder zeker is dit voor het perceel *Ackerbroeck*, 1518 (BS 338, f. 14v°), op een moerassige plaats bij de Kleinebeek in Blanklaar. Omdat akkerland op die plaats weinig waarschijnlijk is, kan *akker* er een vervorming zijn van iets anders.

Hoewel *land* in Oost-Brabant al sinds de 13de eeuw voorkomt met de betekenis 'akker', zij het niet vaak, heb ik het in Molenstede en Schaffen uiterst weinig in toponiemen aangetroffen. De eerste naam ermee is *Capellelandt*, ca. 1770 (BS 2271, 197) en verder is er o.a. nog het *Bolhuisland*, 1827 (BN 35017, 188/6). Blijkbaar is deze naam in de Kempen recenter dan elders (Molemans 1976 : 382, 1.1.4).

8.2.3. *Namen met blok*

Een andere naam voor akkerland, meestal als een afgesloten of ingesloten perceel, is *blok*. In Molenstede en

Schaffen komt deze naam wel niet zoveel voor als in Webbekom (Claes 1987 : 68), maar toch is hij er niet onbekend. In Schaffen is er tussen Blanklaar en Rouwbergen een perceel akkerland met de naam de *Bloecke*, ca. 1575 (BS 2265/4, 176) en wat meer oostelijk een kleiner perceel het *Blocxken*, 1569 (BS 2279, f. 628v°). Ook bij Het Rot heet in 1789 akkerland het *Block* (BS 377, f. 28r°). Bij Blanklaar is er zo'n naam in de umlautsvorm de *Bleuck*, 1618 (BS 380, f. 49v°), zoals ook het meervoud de *Bleucken* in Webbekom (Claes 1994 : 37). In Molenstede heet een perceel akkerland op het Molenveld het *Block*, 1737 (BS 365, f. 120v°).

Schuin tegenover de vroegere kerk van Schaffen was er akkerland dat het *Kerckenblock*, 1518 (BH 67, 26) of het *Kerckenveld*, 1569 (BS 2279, f. 321r°) heette, geen eigendom van de kerk, maar blijkbaar genoemd naar de nabijheid van de kerk. Ook in Schaffen droegen drie percelen de naam *Kruisblok*, in Rouwbergen, 1514 (BS 337, f. 64v°), in Blanklaar, ca. 1560 (BS 2264, 52) en in Kelbergen, 1569 (BS 2279, f. 481r°). Het zijn percelen akkerland bij een kruispunt van wegen : het woord *kruis* slaat ongetwijfeld op het kruispunt. Zowel in Schaffen als in Molenstede is er een perceel het *Huisblok* : in Molenstede aan de Molenweg is het in 1608 akkerland (DN 266), maar in Schaffen is het, veel later, in 1876, hooiland (BN 34553, 169). Een 'huisblok' was een perceel erf met een huis, een tuin en een akker (Van Osta 1995 : 628-629), maar in 1876 kan de naam een vervorming zijn van *Hoijsblok*, in 1720 akkerland in Blanklaar (BS 362, f. 54r°). In Rode komt ook de naam *Thuijsveltblok* voor « daer eertijts huijs ende hof op gestaen heeft », 1696 (BS 2355, f. 43r°).

8.2.4. *De naam Hemelrijk*

In Schaffen wordt tussen Berkt en Rouwbergen een 'hofken', waarschijnlijk omheinde plaats, misschien speciaal : tuintje, vermeld van ongeveer anderhalf vierdel of dertig roeden (iets meer dan vijf are) met de naam *The-meltryck*, 1569 (BS 2279, f. 541v^o), 't *Hemelrijck*, ca. 1740 (BS 2269, 171). Dit perceeltje lag aan de bocht van de Grotebaan, waaraan het met drie zijden paalde. Heel waarschijnlijk is het naar die speciale ligging vernoemd en is de naam een vervorming van *hem*, *hemmekin*, perceel in de kromming van een weg (Helsen 1938 : 51 ; Van Passen 1962 : 951).

8.2.5. *De naam Guldenboom*

Op akkerland slaat ook de benaming *Gulden-boom*, 1760 (BS 2270, 420) aan de Grotebaan in Schaffen. Al waren daar bij de eerste vermelding « vier boenderen zoo land als bosch », toch wordt er daarna alleen nog akkerland vermeld. In deze naam is boom een samentrekking van 'bodem' en heeft *gulden* waarschijnlijk niet de betekenis 'goed opbrengend', maar is het een ironische aanduiding van onvruchtbaar land ofwel een vervorming van het oudere *gelde*, onvruchtbaar (Molemans 1982a : 524).

8.3. *Weiland*

Bij de namen voor slechte, moerassige grond heb ik de woorden *broek* (7.3.1) en *eussel* (7.3.3) al vermeld, omdat ze oorspronkelijk ook in een algemenere betekenis dan voor weiland werden gebruikt. Ik merk nog op dat de verschillende benamingen voor weiland dikwijls door of na elkaar voor dezelfde percelen gebruikt konden wor-

den. Zo worden b.v. delen van het vroegere Bolhuisbroek, in 1552 *Bollensbroeck*, (BS 339, f. 226v°), in 1719 *Bollesbempt* (BS 362, f. 17v°), omstreeks 1740 *Bolhuijs Eussel* (BS 2269, 291) en in 1880 *Bolhuisweiden* (GvD 18-12-80) genoemd.

8.3.1. *Namen met beemd*

Het woord *beemd*, dat oorspronkelijk 'ban-hooiland' betekend zal hebben, in de zin van 'voor hooiwinning bij tijden van rechtswege afgesloten grasland' (Van Osta 1995 : 298-300), is de meest gebruikte naam van grasland in onze streek. De gewone betekenis is nu 'laaggelegen weiland, overwegend gebruikt voor hooiwinning' (WBD I 215).

In Schaffen zijn er als samenstellingen met *beemd* o.a. de *Colctbeempde*, 1443 (BS 335, f. 30r°) tussen de Grotebeek en de Kleinebeek aan de Nieuwedijk, blijkbaar genoemd naar een kolk in een van deze beken, de *Binnemansbeempt*, die toebehoorde aan de erfgenamen van Wouter *Binnemans*, 1646 (BS 2279/2, 6/10), naar wie hij blijkbaar genoemd werd, de *Schansbempt*, 1746 (BS 367, f. 158r°) bij de schans van Rode, en 1748 (*Ibid.*, f. 234r°) bij de schans van Kelbergen, en de *Latten Bemden*, 1822 (BKa 510), tevoren de *Latte*, 1442 (BS 335, f. 26r°) of de *Latten*, 1529 (BS 338, f. 270v°) genoemd. In deze laatste naam kan *latten* de betekenis hebben van een primitief brugje over een beek of sloot.

Een typische naam is in Molenstede *Zoeren beemd*, 1880 (GvD 7-2-80), niet gelokaliseerd, met *zoer* als gewestelijke vorm van zuur in de betekenis 'nat, drassig' (WBD I 192). In tegenstelling daarmee staat de naam *Soeten-Beempt*, ca. 1670 (BH 3243, 116) in het Asdonk bij het Bolhuis. *Zoet* kan hier het tegenovergestelde bete-

kenen van *zuur*, nl. 'vruchtbaar, met zoet gras begroeid, niet drassig' (Maas 1980 : 215, 217 en 226-227). In Webbekom liggen een weide *Zoetbunder* en een weide *Zuurbunder* naast elkaar (Claes 1994 : 202).

Andere *beemd*namen in Molenstede zijn genoemd naar dieren die erop liepen en graasden : de *Ghansenbeempt*, 1484 (T Sect. II 428/2, f. 19r°) aan de huidige Dulp en bij de Hoekweg, de *Ossenbeempt*, 1661 (DN 392, 7-10-61) aan het Zwartwater bij het Ruisbroek, en het *Peerdsbeempdeken*, ca. 1740 (BS 2269, 694). Een persoonsnaam vinden we terug in de naam *Turkensbeempt*, 1539 (BH 67, 192) of *Torrekensbeempt*, 1541 (BH 69, f. 18v°), later vervormd tot de *Turckebeemden*, ca. 1610 (BS 6633, f. 54v°), tussen de Kaleberg en de Vijverstraat. De vorm uit 1541 bevat de familienaam van o.a. Marie *Torrekens*, 1521 (BH 66, 26) in Diest, wellicht ook die van een eigenaar van die weide.

Nog in Molenstede zijn naar andere eigenaars vernoemd de naast elkaar gelegen weiden *Papenbeempt* en *Papenboender*, waarvan de eerste in 1518 tot het beneficie hoorde van heer Willem Brich priester en de tweede tot dat van heer Jan van Honsom (BH 67, f. 6v° en 7r°). *Bunder* in de tweede naam is in de streek bij de boeren nog de gewone vlaktemaat, ongeveer 1,30 hectare. Dicht bij deze twee weiden, ten noorden van de Grotebeek en ten westen van de Reppelsebaan, lag de *Langenbeempt*, 1696 (BS 2355, 236), genoemd naar zijn langwerpige vorm. In de richting van deze drie weiden gaat de huidige *Beemdenweg*.

8.3.2. *Namen met weide*

Namen met het nu gewone woord *weide* zijn in het algemeen veel recenter dan die met andere benamingen.

Voor het hier besproken terrein is de naam Kalverweide, in 1532 *Caeluerweyen* (BH 67, 153) in Molenstede, niet gelokaliseerd, de oudste. Verder zijn er nog de *Peerdsweijde*, 1827 (BN 35017, 184/ 11) in het Asdonk, de *Lan-geweide*, 1857 (BN 34531, 8) in Schaffen, niet gelokaliseerd, de *Colonelsweide*, 1871 (GvD 21-6-71), in Rode op de plaats van de al vermelde Kolonelsvijver (6.2.1) en de *Runderweide*, 1890 (GvD 14-6-90) in het Kraanrijk bij de grens van Molenstede met Zichem. De eerste twee en de vijfde van deze namen zijn vernoemd naar er grazende dieren, de derde naar de langwerpige vorm en de vierde naar een eigenaar.

8.4. *Gemeenschappelijke of onbewerkte grond*

Op alle dorpen was er heel wat gemeenschappelijke grond waar de inwoners vee konden laten weiden en ze eventueel ook turf en leem konden steken. Soms waren er ook stukken onvruchtbare en onbewerkte grond, heidegebieden met vennen waarvan visvijvers gemaakt waren.

8.4.1. *Namen met 'gemeyn'*

De toevoeging *gemeyn*, gemeenschappelijk, geeft aan dat het gebruik, vooral van een weg of weide, openstond soms onder bepaalde voorwaarden. Voor weiden werd het gebruik dikwijls beperkt tot de inwoners van een dorp of heerlijkheid en meestal alleen maar na de hooitijd.

Het Diestersbroek heb ik boven al vermeld (3.1.15 en 7.3.1) als gemeenschappelijke weide, niet alleen voor mensen uit de heerlijkheid Kaggevinne, maar ook uit

Diest. Dat gebruik van « gemeijne bemden » bestond er in 1760 in dat « aen de proprietarissen competeren de voorsneden ofte voorweyden, en aen d'ingesetenen van Diest en Caggevinne de naerweijde » (BS 334ter, f. 30r^o). Overigens wordt in 1699 nog bepaald dat de inwoners van Zelem en die van Kaggevinne opnieuw zowel het Diesterse als het Zelemse « gemeijnbrouck » gezamenlijk mochten gebruiken met hun beesten (HZG 3).

In bepalingen voor de heerlijkheid Kaggevinne horen we verder nog dat in 1737 « de *gemeyne broucken* genaemt het Molenstede**brouck**, Diesters**brouck** ende Pelsbroeck (onder het huidige dorp Kaggevinne) uyt dien dat de ingesetenen van Diest in dese drij broucken hadden *gemeynen aert*, ofte het genot van dien voor hunne beesten soo wel als de ingesetenen van Caggeuinne » en dat « de andere broucken *gemeyn* voor die van Caggeuinne alleen als waren het Schaubroeck, Rietbroeck, het Asdoenck ende het Weuen » (BS 366, f. 10r^o -v^o).

Behalve het *Gemeyn Diesters Broeck*, 1521 (BS 338, f. 81r^o), was er in Schaffen ook het *Tghemeyn Schoutbroeck*, 1541 (BS 339, f. 15v^o). In het Molensteedse Broeck wordt in 1419 *Ghemeyn Demerbroech* vermeld (BKe 13707, 469) en in 1472 *Tghemeijn Broeck* « in de Moelsteetsche beempde achter de borch te Zichene » (BS 335bis, f. 8v^o). In Molenstede is er verder ook nog het *Gemeijne Weuensbroeck* en *d'Ansdonck Gemeyne Broeck*, 1696 (BS 2355, 166 en 271) en *Gemijn Broeck* ontrent het Bolhuijs, 1701 (BS 336, f. 113v^o). Tot de Tweede Wereldoorlog bepaalde overigens de gemeenteraad van Molenstede nog de periode waarin het Molenstedebroeck vrij door de inwoners van het dorp mocht worden gebruikt.

De aanduiding *gemeyn* komt verder ook bij wegen en waterlopen voor, waar ze dezelfde betekenis heeft als het

boven al vermelde 's-Heren', door de heer ter beschikking van de gemeenschap gesteld. Later wordt *gemeyn* dikwijls vervangen door *gemeynste*, b.v. de *Gemeijnste straet*, ca. 1740 (BS 2269, 459) in Schaffen. Ook bos wordt wel eens 'gemeen' genoemd, b.v. de *Gemeynen bossch*, 1523 (BH 66, f. 51v°) in Molenstede, later den *Gemeynstenbosch*, 1745 (BS 367, f. 72r°).

8.4.2. *Namen met vroente*

Vroente, gevormd met het oude woord *vrone*, *vroon*, letterlijk 'land van de heer' (Molemans 1977 : 21-22), was in de streek van Diest het gewone woord voor gemeenschappelijke grond. In Schaffen bevond de grootste *Vroente*, 1443 (BH 63, 102), ook *Gemeynste Vroente*, 1444 (BS 335, f. 34v°) of *Scaffensche Vroende*, 1527 (BS 338, f. 220r°) zich tussen de Engelbeekstraat, de Nieuwedijk, de Vroentestraat en de Waterbosstraat. De oudste vermelding van deze naam dateert uit 1442, in Nederrode « aende *Gemeyn Vroende* » (BS 335, f. 26v°). In Molenstede is er in 1444 *Gemeyn Vroende* bij het Bollaertsbos (*Ibid.*, f. 36r°) en wordt b.v. ook het Kraanrijk in 1540 vroente genoemd : « de *vroente* geheeten Teraenriet » (BH 69, 12). Ook de openbare wegen werden met die naam aangeduid, zoals b.v. toen in Engelbeek in 1634 een huis getimmerd en opgetrokken mocht worden op de « *Vroente* oft sheerenstraet » (BH 116, f. 16v°). In Rouwbergen was er ook een *Vrunterbosch*, 1668 (BS 6360, f. 124r°).

8.4.3. *Namen met heide*

Heide, eigenlijk de naam van onvruchtbare zandgrond, komt in Schaffen en Molenstede als naam van gemeenschappelijke grond meer voor dan elders in de streek van

Diest. De zandgrond van deze dorpen brengt dit wel mee (Claes 1987 : 64). Het eerst wordt *Heyde* vermeld in 1379, bij het Zwartwater in Molenstede (DHG 1889, f. 47v°), maar het grootste heidegebied strekte zich daar uit van de Eikelenberg over het Bosmanseinde en over de Repelsebaan tot de grenzen met Zichem en Engsbbergen-Tessengerlo en het Asdonk. Dit terrein werd ook *Moelsterheide*, 1391 (BKe 13705, 320) en *Reppelsche Heyde*, ca. 1560 (BS 2264/3, 77) genoemd, of met algemenere namen *Ghemeyn Heyde*, 1498 (BS 336, f. 4v°), *Sheeren Heyde*, 1537 (BH 67, f. 183v°) en *Gemijnte Heijde*, 1722 (BS 362 ; f. 175r°). Ook op verscheidene andere plaatsen wordt heide vermeld, in Twijfeldonk, bij de Langeberg, bij de Lazarij, op de Kauwberg, bij de Klappijstraat en bij het Bolhuis.

In Schaffen is in 1502 in het Vossel « die *Gemeyn Heye* ende vroende al omme ende des heren viuer » (BS 336, f. 37v°). We vinden hier ook verbindingen als de *Heserheide*, 1569 (BS 2279, f. 449v°), nu nog bekend, of *Heesche Heijde*, 1668 (BS 6360, f. 115r°) in Hees, de *Schaf-fensche Heijde*, 1611 (BH 112, f. 38v°) bij het huidige dorpscentrum, het *Peerheijdeken*, 1749 (BS 367, f. 271r°) in Peer en de *Rodsche Heijde*, 1773 (BS 372, f. 97v°) in Rode. In Rouwbergen is in 1529 al een « block » met de naam « die *Oude Heyde* » (BS 338, f. 270r°) en bij de Kriekelswarande is in 1548 de *Langheheyde* (BS 339, 144v°), lang en smal ten zuiden van de weg naar Beringen. Vermeldingen van heide zijn er verder ook nog in Engelbeek, 's-Hertogen, Kelbergen en Het Rot.

8.4.4. *Namen met aarde*

In de naam Schoonaarde kan het element *aarde* heel goed de betekenis 'gemeenschappelijke weide' hebben,

waarbij deze naam kan slaan op weiden die de Diestenaars al in de 13de eeuw in gebruik hadden genomen (3.1.15). Boven, bij de bespreking van namen met *gemeyn* (8.4.1), is ook gebleken dat *gemeynen aert* in de heerlijkheid Kaggevinne nog in 1737 als soortnaam bekend is met de hier aangegeven betekenis.

Bij de heide van Molenstede waren er nog twee andere namen met *aarde*. Er was akkerland op *Gheen Daseerde*, 1395 (D792/2, 30), bos opt *Daseerde*, 1569 (BS 2279, f. 592v^o), negen en een half bunder bos op het Zwartwater genoemd d'*Assen-aerde*, 1721 (BS 362, f. 144r^o), tussen het Bolhuis en de Motte aan de zuiderkant en de heide aan de noorderkant. De *Vosseneerde* was in 1569 (BS 2279, f. 678) een bunder eikenbos aan de Karrestraat, ook bij de heide gelegen. Er zijn geen aanwijzingen dat er op die plaatsen ooit weide, laat staan gemeenteweide, geweest is. De betekenis van *aarde* in deze twee namen lijkt veeleer overeen te komen met die van 'heide', onbebouwde gemeenschappelijke grond, waar *dassen*, respectievelijk *vossen* woonden. Op Dassenaarde werd volgens Sciot (1973 : 4) in december 1970 nog een das gezien.

De naam Wildenaart, met *aard*, komt zowel in Schaffen als in Molenstede voor. In Schaffen is er in 1497 een perceel akkerland in den *Wildenaert* (BRk 12622, f. 26v^o), in 1516 is de *Wildenaert* er zeven zillen (wat meer dan twee hectare) akkerland aan de Veldbeek, tussen Oosterlinde en de Nieuwedijk. Naar de oppervlakte kreeg dit perceel ook de naam *Zevenzillen*, 1629 (DN 46). In Molenstede zijn er twee weiden ten westen van de Repelsebaan, de *Grooten Wildenaerdt* en de *Cleynen Wildenaert* met een bos, 1525 (BS 338, f. 177v^o).

De verklaring van *aard(e)* als oorspronkelijk laaggelegen minderwaardig graasland voor vee, meestal bij een waterloop (Van Osta 1989 : 116 en 129), gaat goed op voor Schoonaarde, zeker als we dit als de oude naam van de weiden in het Diestersbroek aannemen. Voor Dasse-naarde en Vossenaarde, zonder weidegrond en zonder de nabijheid van een waterloop, gaat die verklaring echter niet op. De naam Wildenaart in Schaffen en in Molenstede kan wel uit 'wilde aard' gevormd zijn, terrein met ruige begroeiing (Van Osta 1995 : 1071-1072).

8.4.5. *Namen met dries*

Het woord *dries* had vroeger in de streek van Diest in het algemeen de betekenis 'onvruchtbare en onbewerkte grond, dikwijls ook gemeentegrond' en is er later meer gaan slaan op een perceel onbebouwde grond bij een hoeve waar dieren grazen en/of waar fruitbomen staan (Claes 1984 : 56).

In Schaffen is *Dries* de benaming van percelen van allerlei aard. In de oudste naam is het een perceel bos van drie zillen (ca. een hectare) « beneden Kelbergen geheyt den *Driesch* », 1542 (BS 339, f. 31v°). Hetzelfde jaar heet ook een half bunder akkerland in de buurt van Het Rot « den *Drieschblock* » (*Ibid.*, f. 31r°). In Molenstede is er in 1541 een perceel akkerland « opten *Driesch* » (BH 69, f. 18v°) in de buurt van de Kaleberg. Ten westen van de Reppelsebaan is er in 1612 « een plecke driesch geheeten den *Grooten Driesch* » (BS 344, f. 31v°) en ten oosten ervan in 1615 « den *Perendriesch* », tevooren *Peyrenbeempt*, 1525 (BS 338, f. 177v°), *Perrenbeempt*, 1569 (BS 2279, f. 521v°) genoemd, waarin *Pere* vermoedelijk van *perre*, omheinde, afgesloten plaats, komt (Van Osta 1995 : 884). Deze dries en beemd palen overigens

aan bos. Blijkbaar heeft *dries* in deze oude vermeldingen de algemenere betekenis 'schrale, weinig vruchtbare grond'.

Later betekent *Dries* meestal een perceel graasweide of boomgaard bij het huis. Zo is er b.v. bij de Hoeve van de abdij van Tongerlo in Molenstede « huys ende hoff met den *Hoogen ende Nederdriesch* », ca. 1740 (BS 2269, 2). Deze betekenis heeft het woord ook in verbinding met dieren die er grazen : den *Calverendriesch*, ca. 1610 (BS 6633, f. 50v^o) bij een hoeve aan de Broekstraat in Molenstede, den *Caluerdries* in Rode, 1721 (BS 362, f. 105r^o) en den *Ossendriessch*, 1748 (BS 367, f. 233r^o) in Hertenrode.

8.5. *Gekweekte planten*

8.5.1. *Namen van graansoorten*

De veldnaam *Korendries*, 1709 (BS 358, f. 79r^o) bij de Raboutshoeve in Molenstede getuigt van de teelt van rogge, in de streek gewoonlijk *koren* genoemd. Met *haver* zijn er heel wat namen : bij de vijvers in Molenstede is er het *Haverven*, in 1440 het *Havervelt*, boven al genoemd (6.2.2). In 1506 is er onder het Krauwelsbos een weide met de naam de *Hauerstoppel* (BS 336, f. 123v^o) en in 1745 in de buurt van de huidige Beemdenweg de *Haurenbempdt* (BS 367, f. 102v^o). In Schaffen is er in 1444 het *Hauerbloc* (BS 335, f. 34r^o) bij Berkt, in 1522 een gelijknamig perceel in Kelbergen (BS 338, f. 102v^o), in 1577 een perceel het *Havereusel* achter de vroegere kerk en de *Havereschomme* in Berkt (BS 341, f. 91v^o). Het *Euenblok*, 1668 (BS 6360, f. 39r^o) in Hees onder Schaffen is genoemd naar *even*, een soort haver die vroeger op slechtere grond geteeld werd. Tussen Rouwbergen en

Berkt was er ten slotte het *Gerstenveldeke*, ca. 1740 (BS 2269, 174).

8.5.2. *Namen van groenten*

De groente die het eerst in een veldnaam voorkomt, is de boon. In 1352 is er in Molenstede bij het Wevin al een *Boonhof* (BKe 13702, 139), in 1578 is er het *Boeneusel* onder de Crauwelsberg (BH 71, f. 39v°) en in 1595 is er sprake van «ghenen *Boonhoff* opt Demerbroeck» (BH 3242, f. 11v°). Deze drie percelen lagen in weidegebied, het eerste paalde aan de Dulp en het derde lag in het Broek. Ook elders werd er aan tuinbouw gedaan op de oevers van beken, bij latere ontginning op minder goede gronden (Daels 1992 : 166, kaartje 2c). Ook in Schaffen komt *Boonhof* verscheidene keren als veldnaam voor : in Hees, 1504 (BS 336, f. 74r°), in Engelbeek, 1625 (BS 345, f. 226r°) en in Blanklaar, palend aan de Veldbeek, 1646 (BS 2279/2, 5, f. 4v°), en *Boonhofke*, 1618 (BS 380, f. 43v°) op De Vleugt.

Op de teelt van erwten wijst de naam *Erwetschomme*, 1751 (BS 368, f. 82r°) in Peer onder Schaffen. De naam *Schaluin*, die op de grens van Molenstede en Diest voorkomt en die ik bij de straatnamen besproken heb (5.2.2), komt vermoedelijk van het oude woord *schalonie*, sjalot, en zal wegens de teelt van deze plant gegeven zijn.

In Reppel is in 1513 sprake van den *Ouden Raechter* (BS 337, f. 55v°), in 1525 den *Ouden Rachter* (BS 338, f. 177v°), in 1569 van den *Grooten Raechter* (BS 2279, f. 521v°) en in 1722 van den *Rouchtert* (BS 362, f. 175r°), in 1765 den *Rochter* (BS 370, f. 59r°) en in 1772 den *Roetert* (BS 371, f. 149r°). Dezelfde naam komt ook in Engelbeek in verschillende vormen voor : den *Nuwen Rachter*, 1526 (BS 338, f. 212r°), den *Raechter*, 1636 (BS 346, f. 92r°),

den *Rochtert*, 1693 (BS 354, f. 169v°) en den *Rooster*, 1773 (BS 372, f. 106r°). Tussen Kelbergen en Peer is er in 1565 een perceel « hier voertyden geheeten den *Ouden Rachter* » (BS 340, f. 46v°) en in Hees is er omstreeks 1580 akkerland met de naam den *Ouden Raechter* (BS 2265, f. 7v°). Ten slotte is er in Kelbergen in 1515 nog *Reynkens Raechter* (BS 337, f. 80v°). De verbindingen met oud, groot, nieuw en met de persoonsnaam *Reynken* maken het weinig waarschijnlijk dat we hier met het Middelnederlandse woord *rachter*, paal, balk, te maken hebben. Een afleiding en vervorming van *raep*, waarbij de *p* voor *t* tot *ch* geworden is, is waarschijnlijker (Lindemans 1954 : 80 ; vgl. *kocht van kopen* : Van Loey 1971 : 107 en 109d).

Volgens deze veldnamen waren bonen en rapen vroeger de meest geteelde groenten. Pas veel later werden deze vervangen door aardappelen. De eerste naam die ik daarmee gevonden heb, dateert van 1827, wanneer een dreef van het Groot Asdonk de *Pootate Dreve* genoemd wordt (BN 35017, 184/5) met *patat*, het gewestelijke woorde voor aardappel. Omstreeks 1750 worden de aardappelen voor het eerst in de streek van Diest vermeld (Van der Eycken 1982 : 180).

8.5.3. *Boomgaarden en fruit*

Het woord *boomgaard* komt voor in de naam *Bogaertsvelt*, 1504 (BS 336, f. 75v°), *Boomgaertsvelt*, 1748 (BS 367, f. 235v°), in Reppel ten westen van de Reppelsebaan, en in de enkelvoudige veldnamen den *Boegaert*, 1551 (BS 339, f. 213v°) in Schaffen op de Vloege bij de grens met Molenstede, *Ten Bogaerden*, 1593 (BH 73, f. 111v°) bij de Wittehoef in Schaffen, *Boogaerdeken*, 1665 (DN 464, 9-2-65) in Peer, den *Boomgaert*, 1693 (BS 354, f.

178v°) bij de molen in Molenstede, 1696 (BS 2355, 193) in Molenstede Boven en 1827 (BN 35017, 184/7) in het Asdonk. Samenstellingen ermee zijn *Boegaertbeempt*, 1545 (BS 339, f. 85v°) of *Boegaertsvelt*, 1668 (BS 6360, f. 103v°) « eusselen » in Neerkerbergen aan de beek en, met de naam van een vroegere eigenaar, *Swinnen Bogaerdt*, ca. 1560 (BS 2264/2, 31) tussen Berkt en Rouwbergen aan de Kleinebaan.

Namen van vruchten vinden we in den *Nootenhoff*, 1505 (BS 336, f. 107r°), akkerland tussen Berkt en Rouwbergen, het *Notenblock*, 1763 (BKe 3911, 48), misschien op dezelfde plaats, en *Dappelkens zille*, 1593 (BS 343, f. 75r°), een *zil* (ca. 32 are) groot, « boven Schaffen » gelegen. Waarschijnlijk komen de namen *Perenbeempt* en *Perendriesch* echter niet van de vrucht *peer*, maar van het oude woord *perre*, *parre*, omheinde plaats, afgesloten terrein (zie boven, 8.4.5). Ook minder waarschijnlijk is dat de naam Kriekelswarande in Schaffen van de vrucht *kriek* komt. De oudste vorm *Krekelenbos* en de vrij afgelegen plaats wijzen veeleer op de *krekel* (zie boven, 4.3.6).

8.5.4. *Wijngaarden*

In Schaffen en Molenstede zijn heel wat wijngaarden geweest (Claes 1993d : 90-99), die ook sporen in de toponymie hebben achtergelaten.

Ten westen van de Broekstraat in Molenstede is in 1507 vijf zil (iets meer dan 1,5 hectare) akkerland en beemd met de naam *Dwyngartvelt* (BS 336, f. 128v°), die nog tot 1760 bekend is (BS 2270, 97). Op dit perceel, op de helling van het dorpscentrum naar Molenstede Boven, heeft vermoedelijk een wijngaard gestaan van mensen uit het dorp. De andere wijngaarden in Molenstede ston-

den aan de noordelijke rand van de Demervallei en hoorden waarschijnlijk toe aan Diestenaars.

Bij de Kalverenberg onder Schaffen is in 1504 een halve zil (bijna 17 are) akkerland met de naam den *Wijngaert* (BS 336, f. 80v°), die in 1569 nog bekend is (BS 2279, f. 190v°). Bij en op de Kalverenberg zijn er van 1410 tot 1472 zeker wijngaarden geweest. Er dichtbij, in Genenbroek, droeg in 1520 een beemd de naam *Wygaertbeempt* (BS 338, f. 52v°). Hierover ontbreken verdere gegevens, maar als er wijngaard geweest is, zal dat waarschijnlijk op de helling van de dicht bij Genenbroek gelegen Kerkenberg geweest zijn.

In Kelbergen heette in 1518 een perceel *Dwygaertblokken* (BS 338, f. 15v°), maar we weten niet of er dat ogenblik nog wijngaard was. In 1609 was het een perceel akkerland met de vervormde naam *Wijgaertbroxken* (BKe 3909, f. 2r°). In 1522 had in Kelbergen een ander perceel akkerland, een bunder (ca. 1,30 ha) groot, op de helling aan de zuiderkant van de Stappersestraat de naam de *Wygard* (BS 338, f. 103r°). Deze naam wordt nog tot 1789 als plaatsaanduiding vermeld (BS 377, f. 21v°). Een perceel ernaast heet in 1646 *Twijngaertheijken* of *Weijgaertheijde* (BS 2279/2, 4, f. 4v° en 5v°). Verder zijn er in Kelbergen nog de namen *Wygaertsschumme*, 1518 (BS 338, f. 15r°) of *Wygaertscommen*, 1542 (BS 339, f. 31v°) en *Wijngaertberch*, 1646 (BS 2279/2, 4/5), die we niet nauwkeurig kunnen lokaliseren.

In Hees onder Schaffen is er 'den *Weijngaertbosch*', drie bunder (ca. 4 ha) groot, 1736 (BKe 3910/7, f. 4v°), waarover verdere gegevens ontbreken. Boven heb ik al twee namen vermeld waarin wijn niet op een vroegere wijngaard slaat, maar een vervorming is van een ander element : de huidige Wijnstraat is een vervorming van

Wijtstrate (5.1.5) en het *Wijngaardsbroek* van *Wiggersbroek* (7.3.1).

8.5.5. *Hennep, vlas en hop*

Hennep, gewestelijk gewoonlijk kemp genoemd, leverde vooral de grondstof voor touw, maar ook zeildoek en lijnwaad of linnen werden ervan gemaakt (Claes 1993b). Van de verbouwing ervan getuigen in Schaffen de veldnamen *Kemphoff*, 1660 (DN 462, 4-11-60) in Kelbergen en *Kemplandt*, 1749 (BS 367, f. 273r°) bij het dorpscentrum, en in Molenstede *Kemphoffken*, 1694 (BS 354, f. 213v°) bij de Schans, *Kempenveldeken*, 1743 (*Ibid.*, f. 21v°) bij het Hulstervin en 1762 (BS 369, f. 256v°) bij het Bosmanseinde. De *Kemproot*, de naam van een vennetje in de heide onder de Eikelenberg, ca. 1560 (BS 2264/3, f. 77v°), wijst op het *roten* van hennep, het weken om de vezels ervan los te maken.

Een ander vennetje, achter de schans van Molenstede, toebehorend aan het kapittel van Sint-Jan in Diest, droeg de naam de *Vlaes*, 1715 (BS 361, f. 5r°), waarschijnlijk omdat er vlas in geroot werd. In 1574 waren er immers in die buurt twee vennetjes « daer de ghemeijnten (inwoners) haer vlas plagen inne te roten » (DH 1, f. 3r°) en die vennetjes hoorden in 1760 aan dat kapittel toe (BS 2270, 146). In Schaffen getuigen verscheidene plaatsnamen van vroegere vlasteelt. Zo is er in Kelbergen een perceel *Tvlasblock*, ca. 1560 (BS 2264, f. 9v°), waarschijnlijk aan de Kelbergsestraat, en een ander perceel den *Vlassenaert*, 1569 (BS 2279, f. 614r°), *Vlasschart*, 1573 (BS 340, f. 311v°) of *Vlassart*, 1749 (BS 367, f. 272r°), aan de huidige Vlassaartstraat, die al in 1548 *Vlasschaertsche strate* (BS 339, f. 139r°) heette.

Voor de bierbrouwerij werd hop gebruikt, geteeld op een hopakker of hoppegaard. Als veldnaam is *Hoppegaert* in Schaffen in 1729 de naam van een 'blok' ten westen van de huidige Pastoriestraat (BS 364, f. 82r°) en in 1773 van een perceel bij Oosterlinden (BS 371, f. 155v°).

8.5.6. *Tenen of wissen*

In 1528 is er in Schoonaarde, bij de Vrijzouwe (de *zouw* of greppel die de grens met de *Vrijheid* Diest vormde), een perceel met de naam de *Maesroeyen* (DHG 1922, f. 81v°). Het is 'een pleck beempts buiten de Vrijzouwe' (van Diest uit gezien), twee zil (ca. 34 are) groot, 1567 (BS 7006), palend aan de Broekstraat, de beek (de Zwartebeek) en de straat (waarschijnlijk die nu Schoonaarde heet). Het was dus een natte plaats vlak bij de weg. In de buurt van het Willebroek is er een bunder (ca. 1,30 ha) beemd met de naam den *Meijnroijden*, ca. 1622 (DChn, Hof v. Pedele), de *Mandroijen*, 1646 (BS 2279/2, 6, f. 10v°) of den *Maenrode*, 1729 (BS 364, f. 74r°).

De veld- of weidenaam *Maasroeien*, die ook in Webbekom voorkomt, heb ik daar pas begrepen, toen er in 1797 als verklaring voor werd gegeven « beplant met *maeswissen* » (Claes 1994a : 133). Zulke 'roeden' of 'wissen' worden veel in natte grond aangeplant. Daarom is het eerste lid in deze naam vermoedelijk het oude woord *mase*, *maas*, modder, slijk. In de tweede naam is *meijn* of *maen* een oude plaatselijke vorm voor 'mand', die ik in mijn jeugd nog heb horen gebruiken. Tenen of roeden, buigzame twijgen, vooral van wilgen, nu in onze streek meestal 'wissen' genoemd, werden gebruikt om manden of ander vlechtwerk te maken en om stro of sommige voorwerpen samen te binden. Tot dat doel werden jonge twijgen van teenwilgen of bindwilgen afgesneden.

9. BRONNEN EN BIBLIOGRAFIE

9.1. *Onuitgegeven bronnen*

9.1.1. *Archief van de abdij van Averbode (A)*

A 106 C 2 kaartenboek C. Lewis 1678.

9.1.2. *Algemeen Rijksarchief in Brussel (B)*

Archief van de heren en de stad Diest (BH)

BH 63-82 leenboeken van het Land van Diest 1407-1795.

110-121 rekeningen 1501-1713.

2772bis cartularium midden 14de eeuw.

2517 proces over heide in Kaggevinne-Kempens 1571.

3242 cijnsboek van het Amourshof 1595.

3243 cijnshof van het Hof van Pedele 1770.

3244 rekeningen van het Land van Diest 1438-1440.

3246 rekeningen van het Land van Diest 1558.

3247 rekeningen van het Land van Diest 1565-1566.

3249 rekeningen van het Land van Diest 1650.

3250 rekeningen van het Land van Diest 1670.

3251 rekeningen van het Land van Diest 1690.

3253 rekeningen van het Land van Diest 1725.

3256 rekeningen van het Land van Diest 1769.

Archief van het kadaster van Brabant (BKa)

BKa 510 lijst van eigenaars en eigendommen in Schaffen 1815-1830.

Kerkelijk Archief van Brabant (BKe)

- BKe 3909-3910 kerkrekeningen van Schaffen 1609-1791.
3911 inkomsten en uitgaven van de kerk van Schaffen 1736-1763.
4495 renten en cijzen van de pastoor van Webbekom 1599.
4497 register van pastoor Smits 1607-1638, kopie met aantekeningen
10906 pachten van de abdij Sint-Bernardsdal in het kwartier van Diest 1769-1794.
13649-13652 cartularium van het klooster Mariëndaal (Diest) 1348-1701.
13700-13722 cartularium van het Begijnhof van Diest 13de-17de eeuw.
13868 overzicht van de goederen van de kerk van Schaffen 16de-18de eeuw.
13959 Begijnhof van Diest : hoeve van Gennep in Zelem in 1733.
13966 goederen van het begijnhof van Diest 1676.

Notarisakten van het arrondissement Leuven (BN)

- BN 34530-34531 Th. Bosmans 1856-1857.
34550-34555 Th. Bosmans 1873-1878.
35016-35018 R.J. Verreydt 1826-1828.
35021-35022 R.J. Verreydt 1831-1832.
35048-35060 R.J. Verreydt 1856-1868.
35100-35104 J. Verreydt 1860-1864.

Rekenkamer (BRk)

- BRk 12622 leengoederen in Kaggevinne 1497.
45730 leengoederen in het Land van Diest 1564-1568.

Schepengriffies van het arrondissement Leuven (BS)

- BS 334ter ordonnanties van Kaggevinne-Leuvens 1560-1777.
- 335 gichtregisters van Kaggevinne 1440-1453.
- 335bis gichtregisters van Kaggevinne 1471-1489.
- 336-339 gichtregisters van Kaggevinne 1490-1555.
- 340-350 gichtregisters van Kaggevinne 1565-1672.
- 351-378 gichtregisters van Kaggevinne 1680-1796.
- 2264 cijnsboek van de heer van Diest in Kaggevinne ca. 1560.
- 2265 cijnsboek van de heer van Diest in Kaggevinne ca. 1575.
- 2266 cijnsboek van de heer van Diest in Kaggevinne 1600.
- 2267 cijnsboek van de heer van Diest in Kaggevinne 1620.
- 2269 cijnsboek van de heer van Diest in Kaggevinne ca. 1740.
- 2270 cijnsboek van de heer van Diest in Kaggevinne 1760.
- 2271 cijnsboek van de heer van Diest in Kaggevinne ca. 1770-1788.
- 2272bis cijnsboek van de heer van Diest in Kaggevinne 1715.
- 2279 goederenregister voor de tiendenpenning van Kaggevinne 1569.
- 2279bis goederen Kaggevinne 1646.
- 2355 leenboeken van Kaggevinne-Kempens 2de helft 17de eeuw.
- 2356 leenboeken van Kaggevinne-Kempens 1ste helft 18de eeuw.
- 2357 leenboeken van Kaggevinne-Kempens ca. 1770.
- 2369 tienden en belastingen Schaffen 1762-1763.

- 2464 rekeningen Zichem 1765-1766.
- 6360 cijnsgoederen Kaggevinne 1668.
- 6633 goederen Kaggevinne-Kempens ca. 1610.
- 7006 schepenakten Kaggevinne 1456-1607.
- 7007 varia Kaggevinne 17de-18de eeuw.

Familiearchief Van Zurpele (BVZ)

- BVZ 1 pensionaris van Zurpele 1739-1749.
- 5 Balthasar August van Zurpele 1829-1846.
- 7 Jan Antoon van Goedenhuijse en Dimphna
Suzanna van Rivieren 1713-1738.
- 8 Jan Godfried van Goedenhuijse 1756-1838.

9.1.3. *Stadsarchief van Diest (D)*

Losse bundels

- D 1 Roodboek 1228 (kop.)-14de eeuw.
- 2 Keurboek 14de eeuw.
- 54 rekeningen 1448-1449.
- 60-80 rekeningen 1495-1520.
- 792/2-805 schepenakten 1393-1458.
- Chn cijnshoven.

Dozen per gemeente (Dd)

- DdK I varia Kaggevinne 16de-18de eeuw.
- II varia Kaggevinne 17de-18de eeuw.

Heilige-Geesttafel van Diest (DHG)

- DHG 1421-1663 rekeningen 1531-1794.
- 1817-1825 manuaal der ontvangsten 1457-1520.
- 1889 goederenregister 1379.
- 1915 cijnzen van de H. Geest van de O.L.-V.-
parochie 14de eeuw.

1919-1937 goederenregister van de H. Geest van de
O.L.V.-parochie 1521-1575.

DHGK kaartenboek van de goederen van de H.-Geest-
tafel door Guyaux 1771.

Kerkelijk archief (DKA)

DKAKa kast

8 jaargetijden 1ste helft 14de eeuw.

9 Begijnhof, schepenbrieven 1280-1692.

10 Sint-Sulpitius, buitenschepenen 1309-1698.

DKAKe fonds kerken, kloosters en kapellen

1 cijnsboek O.L.V.-kerk 1321 en ca. 1360.

4 cijnsboek H.-Geesttafel van de O.L.V.-kerk
1527.

14 rekeningen Allerheiligenkapel 1493.

DKASp Sint-Sulpitiusparochie

103 cijnzen 1352.

166 overlijdensboeken 1514-1536.

Laden (DL)

DL 40 Nieuwe wallen

DLC cijnsrollen ca. 1325-1415.

DLH heerlijkheid.

1 goederenregister 1574.

DLKe kerken.

DLM molens.

DLO 1 oorkonden 1248-1437.

DLS 1-5 schepenbrieven van Diest 1264-1396.

10 schepenbrieven buiten de stad.

Z Hof van Zelk 1532.

Notarisakten (DN).

- DN 18-32 J. Becquet 1734-1752.
45-48 M. Butenbach 1616-1630.
266-270 J.B. Gielis 1605-1644.
317 W. Quints 1605-1644.
320-322 D. Quints 1620-1679.
372 W. Ruttens 1667-1672.
390-392 M. Steenbeeckx 1615-1664.
462-465 J. van Surpele 1646-1676.
532-533 J. Wouters 1651-1666.

9.1.4. *Rijksarchief in Hasselt (H)*

Archief van de abdij van Rotem in Halen (HRt)

HRt 5 cartularium vernieuwd 1410.

Archief van de Sint-Trudoabdij in Sint-Truiden (HST)

- HST 24 goederenregister 13de eeuw (kop. 1696).
241 leenregister van Halen, Donk, Webbekom en Assent 15de-17de eeuw.
555 proces tussen de meiers van de abt en de inwoners van Schaffen 1543.
650 leenregister van Halen, Donk, Webbekom en Assent 1517-1544.
739 cijnsboek van Donk 17de-18de eeuw.
741 cijnshof van Donk in Brabant 18de eeuw.

Archief van het kartuizerklooster van Zelem (HZ)

HZ 14 cartularium 1324-1501.

Archief van de gemeente Zelem (HZG)

9.1.5. *Handschriften van de K.U.Leuven (L)*

LPh Archief Philippen XVI 41 en 106 goederen van het Begijnhof van Diest.

9.1.6. *Archief van de abdij van Tongerlo (T)*

T Sect. II 874 register van Martinus Gielis, pastoor van Schaffen 1608.

IV 279 parochie Schaffen ca. 1550.

9.1.7. *Persoonlijk bezit (X)*

X kopie van de kaart van de schans van Rode en omgeving 1699, in het bezit van J. Ooms (cf. Reynders 1989 : 225).

9.2. *Uitgegeven bronnen*

9.2.1. *Gedrukte kaarten*

Atlas van de Buurtwegen ca. 1840.

Atlas van de Waterwegen ca. 1840.

Ferraris, Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, bladen Diest 130 V 1, 2 en 4, en Lummen 148 U 16, 1 en 3, ca. 1770.

Stafkaart 1951.

Popp, Kadasterplan, ca. 1860.

Vandermaelen, Topografische kaart van België, blad nr. 9, ca. 1850.

9.2.2. *Andere gedrukte bronnen*

CASIER 1894 : *Coutumes de la ville d'Aerschot, de Neder-Assent et de Caggevinne*, ed. C. Casier, Brussel.

- CLAES 1986B : *Cijnsboeken van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Diest (14de eeuw)*, ed. F. Claes, Tielt-Winge.
- CLAES 1993B : *Cijnsboek van het Begijnhof van Diest (13de-14de eeuw)*, ed. F. Claes, Tielt-Winge.
- COENEN 1932-1942 : *Limburgsche Oorkonden*, 4 dln., ed. J. Coenen, Maaseik.
- Crt.D. : *Cartularium ad Chronicon Diestense*, ed. F.J. Raymaekers, in : *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire* 3^e serie II (1861), pp. 445-521.
- DE BORMAN 1877 : *Chronique de l'abbaye de Saint-Trond*, 2 dln., ed. C. de Borman, Luik.
- GV D : *Gazette van Diest*, jaargangen 1870-1904.
- PIOT 1870 : *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Trond*, ed. C. Piot, Brussel.
- PIRENNE 1896 : *Le livre de Guillaume de Ryckel ; Polyptique et comptes de l'abbaye de Saint-Trond au milieu du XIIIe siècle*, ed. H. Pirenne, Brussel.
- VANGASSEN, H. 1954 : *Bouwstoffen tot de historische taalgeografie van het Nederlands. Hertogdom Brabant (Bouwst. en Stud. voor Gesch. en Lexicog. v.h. Ned. VIII)*, Brussel.

9.3. Geraadpleegde boeken en artikelen

- BUVÉ, C. 1915 : « Plaatsnamen die uitgaan op en of naken », in : *Hagelands Gedenkschriften* IX, 199-214.
- CARNOY, A. 1948 : *Origines des noms des communes de Belgique*, 2 dln., Leuven.
- CELIS, K. 1994 : « Enkele oude herbergen te Molenstede », in : *Molenstede in de kijker*, 3, 16-18.

- CLAES, F. 1977 : « Van de familienaam Crauwels tot de plaatsnamen Grasbos en Kraas », in : *Oost-Brabant* 14, 64.
- CLAES, F. 1979 : « Een dennenbos te Kaggevinne in 1585 », in : *Oost-Brabant* 16, 144-145.
- CLAES, F. 1980 : « Hagelandse woorden : kurre, kurren en looper of loop », in : *Oost-Brabant* 17, 234-236.
- CLAES, F. 1982a : « Oude brouwerijen en herbergen in de dorpen rond Diest », in : *Oost-Brabant* 19, 15-25.
- CLAES, F. 1982b : « Oude Hagelandse woorden voor brouwerij : kam en paanhuis », in : *Oost-Brabant* 19, 154-156.
- CLAES, F. 1983a : « Familienamen afgeleid van toponiemen uit de streek van Diest », in : *Naamkunde* 15, 129-179.
- CLAES, F. 1983b : « Toponiemen met gene in de streek van Diest », in : *Naamkunde* 15, 180-191.
- CLAES, F. 1983c : « Hagelandse woorden : zouw en moosgat of mozegat », in : *Oost-Brabant* 102-103.
- CLAES, F. 1984 : « Driestoponiemen in de streek van Diest », in : *Naamkunde* 16, 52-56.
- CLAES, F. 1985a : « De familienaam Wellens », in : *Oost-Brabant* 20, 12.
- CLAES, F. 1985b : « De naam Kruisstraat », in : *Oost-Brabant* 20, 80.
- CLAES, F. 1986 : « Eusseltoponiemen in de streek van Diest », in : *Naamkunde* 18, 141-153.
- CLAES, F. 1987 : « Inleiding tot de Oostbrabantse toponymie », in : *Naamkunde* 19, 169-178 (ook : *Toponymica* IX, 4, Leuven).

- CLAES, F. 1989a : in : *Schaffen door de eeuwen heen*, Tielt-Winge, 10-98.
- CLAES, F. 1989b : « Mogelijke verwarring van broek en brug in plaatsnamen », in : *Oost-Brabant* 26, 160-162.
- CLAES, F. 1990a : « Lambrecht van Tuylt, schoonbroer van Quinten Matsijs, woonde te Molenstede », in : *Oost-Brabant* 27, 101.
- CLAES, F. 1990b : « De plaatsnaam Vleugt », in : *Oost-Brabant* 27, 199.
- CLAES, F. 1991 : « Rouw en Rawage in Oostbrabantse toponiemen », in : *Naamkunde* 23, 198-200.
- CLAES, F. 1992 : « Oude nederzettingenamen en middeleeuwse geschiedenis in de streek van Diest », in : *Naamkunde* 24, 116-146.
- CLAES, F. 1993a : « Molenstede van de prehistorie tot 1800 », in : *Geschiedenis van Molenstede*, Molenstede, 7-100.
- CLAES, F. 1993b : « Vragenbus : weefsel van kemp » en « Nog iets over weefsel van kemp », in : *Oost-Brabant* 30, 33 en 171.
- CLAES, F. 1993c : « De oude Diesterse familie van der Ponten en het Pontenhof », in : *Oost-Brabant* 30, 52-53.
- CLAES, F. 1993d : « Vroegere wijngaarden in de streek van Diest », in : *Oost-Brabant* 30, 83-108.
- CLAES, F. 1994a : *Toponymie van Webbekom* (Nomina Geogr. Flandr. Monografie XVI), Leuven (ook in : *Eigen Schoon en De Brabander* 68-74, 1985-1991).
- CLAES, F. 1994b : « Vroeger grondbezit en hoeven van het begijnhof van Diest », in : *Oost-Brabant* 31, 102-115.

- CLAES, F. 1995 : « Schans en schrans », in : *Naamkunde* 27, 33-45.
- CLAES, H. 1974 : « Het oudste verleden van Webbekom », in : *Oost-* 10, 29-43.
- COGEN, E. en A. DEMEYER 1993 : *Genealogie van de familie Cogen*. 2 dln., Gent.
- CUVELIER, J. 1912 : *Les dénombrements de foyers en Brabant (14e-16e siècle)* (Académie Royale de Belgique, Commission Royale d'Histoire), Brussel.
- DAELS, L. 1992 : « Het landschap als informatiebron », in : *Heemkunde in Vlaanderen. Huldeboek dr. Jozef Weyns*, Winksele, 165-171.
- DEBRABANDERE, F. 1984 : « De *d*-synkope na ou in West-Vlaanderen », in : *Naamkunde* 16, 57-62.
- DEBRABANDERE, F. 1993 : *Woordenboek van de Familienamen in België en Noord-Frankrijk*, 2 dln. Brussel.
- DEGELING, G. 1927 : *Toponymie van Diest* (onuitgegeven dissertatie K.U.Leuven).
- DE VRIES, J. 1962 : *Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandse Plaatsnamen*, Utrecht-Antwerpen.
- GOOSSENS, J. 1977 : « De tweede Nederlandse ausloutverscheping », in : *TNTL* 93, 3-23.
- GYSSELING, M. 1950 : *Toponymie van Oudenburg* (Kon. Comm. voor Topon. en Dialect. 5). Brussel.
- GYSSELING, M. 1960 : *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (voor 1226)* (Bouwst. en Stud. voor de Gesch. en de Lexicog. v.h. Ned. VI), Tongeren.
- GYSSELING, M. 1978 : « Inleiding tot de toponymie, vooral van Oost-Vlaanderen », in : *Naamkunde* 10, 1-24.

- GYSSELING, M. 1981 : « Voornaamste bestanddelen van Zuidnederlandse plaatsnamen », in : *Naamkunde* 13, 75-78.
- GYSSELING, M. 1982 : « Prehistorische waternamen », in : *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 56, 35-58.
- HELSEN, J. 1938 : *Plaatsnamen der Antwerpsche Kempen* (Nomina Geogr. Flandr. Studie XIII), Leuven.
- HUISMAN, J.A. 1984 : « Gent, Gennep, Ganuentum », in : *Naamkunde* 16, 169-182.
- KEMPENEERS, P. 1982 : *Hydronymie van het Dijle- en Netebekken* (onuitgegeven dissertatie K.U.Leuven).
- KEMPENEERS, P. 1983 : « Hydronymie van het Dijle- en Netebekken », in : *Naamkunde* 15, 5-95.
- KEMPENEERS, P. 1985 : *Hoegaardse Plaatsnamen*, Tienen.
- KEMPENEERS, P. 1989 : « Waanrodese plaatsnamen », in : *De Brabantse Folklore* 261-262, 7-83.
- LEFEVER, F.A. 1984 : « Daar waar de Augustijnen woonden ... », in : *Jaarboek v.d. Gesch. en Oudheidk. Kring voor Leuven en omgeving* 24, 97-132.
- LINDEMANS, J. 1925 : *Plaatsnamen. Een inleidende studie*, 2de uitg., Brussel.
- LINDEMANS, J. 1931 : « De planten in de Zuid-West-Brabantsche toponymie », in : *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 5, 203-236.
- LINDEMANS, J. 1946 : *Toponymische verschijnselen geografisch bewerkt. II. De namen van het bouwland en van het grasland* (Nomina Geogr. Flandr. Studie V, 2), Brussel.
- LINDEMANS, J. 1952 : *Brabantse Plaatsnamen. Borchtlombeek* (Toponymica II, 13). Leuven, Brussel.

- LINDEMANS, J. 1953 : « De afsluitingen in de geheinde percelen », in : *Med. v.d. Ver. voor Naamkunde* 29, 27-40.
- LINDEMANS, J. 1954 : « Rochting », in : *Med. v.d. Ver. voor Naamkunde* 30, 79-80.
- MAAS, L.H. 1980 : « Zuur en zoet in Nederlandse toponiemen », in : *Naamkunde* 12, 213-227.
- MANSION, J. 1935 : *De voornaamste bestanddeelen der Vlaamsche plaatsnamen* (Nomina Geogr. Flandr. Studie III), Brussel.
- MAX, Broeder 1960 : *Tessenderlo vroeger en nu*, Kasterlee.
- MOERMAN, H.J. 1956 : *Nederlandse Plaatsnamen* (Nomina Geogr. Flandr. Studie VII), Brussel.
- MOLEMANS, J. 1973 : « Bijdrage tot de bewonings- en ontginningsgeschiedenis van de Limburgse Kempen, voornamelijk in het licht van de namenvoorraad », in : *Naamkunde* 5, 270-332.
- MOLEMANS, J. 1976 : *Toponymie van Overpelt* (Nomina Geogr. Flandr. Monografie X), Leuven-Brussel.
- MOLEMANS, J. 1977 : « Profiel van de Kempische toponymie », in : *Naamkunde* 9, 1-50.
- MOLEMANS, J. 1982a : *Zonhoven. Historisch-naamkundige studie*, Zonhoven.
- MOLEMANS, J. 1982b : « De nederzettingsnamen in het Land van Vogelzang » in : *Med. v.d. Ver. voor Limburgse Dialect- en Naamkunde* 23, 8-37.
- PAUWELS, J.L. 1938 : « De verkleiningsuitgangen -ken en -tje(n) », in : *Leuvensche Bijdragen* 30, 37-70.
- PAUWELS, J.L. 1958 : *Het Dialect van Aarschot en omstreken* (Bouwst. en Stud. voor de Gesch. en de Lexicog. v.h. Ned. V), Tongeren.

- RAYMAEKERS, F.J.E. 1870 : *Het kerkelijk en liefdadig Diest*, Leuven.
- REYNDERS, N. 1989 : in : *Schaffen door de eeuwen heen*, Tielt-Winge, 225-244.
- ROELANDTS, K. 1991 : « Boekbespreking : Schaffen door de eeuwen heen », in : *Naamkunde* 22, 191-192.
- SCHÖNFELD, M. 1950a : *Veldnamen in Nederland* (Med. Kon. Ned. Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde XII, 1), Amsterdam.
- SCHÖNFELD, M. 1950b : « Enige opmerkingen over de sloot-namen in Nederland », in : *Med. v.d. Ver. voor Naamkunde* 26, 13-15.
- SCIOT, J. 1973 : *Molenstede*, Molenstede.
- TIMMERMANS, G. 1957 : « Schaffen », in : *Oost-Brabant. III. Heemkundig Handboek*, O.L.Vrouw-Tielt, 112-116.
- TUERLINCKX, J.F. 1886 : *Bijdrage tot een Hagelandsch Idioticon. Gent*.
- VAN DEN HOVE D'ERTSENRYCK, H. 1982 : « Enkele biografische gegevens over de drossaards van Diest », in : *Diest en Oranje* (Diestsche Cronycke 3bis), Diest, 55-67.
- VAN DER EYCKEN, M. 1979 : *Ziekenzorg te Diest van de 12^e tot de 18^e eeuw* (Diestsche Cronycke 1), Diest.
- VAN DER EYCKEN, M. 1982 : *Stadseconomie en conjunctuur in Diest* (onuitgegeven dissertatie K.U.Leuven).
- VAN DER EYCKEN, M. 1993 : « Molenstede van 1800 tot heden », in : *Geschiedenis van Molenstede*, Molenstede, 93-97 en 101-231.
- VAN DER LINDEN, G. 1965 : « Kaggevinne », in : *Oost-Brabant. I. Het mooie Hageland. Heemkundig Handboek* 2de uitg., Heverlee, 126-128.

- VAN DE POEL, L. 1956 : *Bouwstoffen voor de geschiedenis van Schaffen*, Schaffen.
- VANDERWAEREN, S. 1973 : « Het Groot Asdonk te Molenstede-Engsbergen », in : *Oost-* 10, 44-49.
- VAN GELDER, S. 1978 : « Nog iets over de Diesterse zandboeren, een jeugdherinnering », in : *Oost-Brabant* 15, 125-128.
- VAN LOEY, A. 1971 : *Middel nederlandse Spraakkunst. II. Klankleer* 6de uitg., Groningen.
- VAN LOON, J. 1987 : « De tegenstelling tussen toponiemen op *-gem* en *-kom* », in : *Naamkunde* 19, 148-154.
- VAN OSTA, W. 1989 : « De terreinwoorden aard, ort en egert », in : *Naamkunde* 21, 100-135.
- VAN OSTA, W. 1992 : « Donk : semantisch en etymologisch », in : *Naamkunde* 24, 87-115.
- VAN OSTA, W. 1995 : *Toponymie van Brasschaat* (Kon. Acad. voor Ned. Taal- en Letterkunde VI, 125) 2 dln., Gent.
- VAN PASSEN, R. 1962 : *Toponymie van Kontich en Lint* (Kon. VI. Acad. voor Taal- en Letterkunde VI, 86), Gent.
- WBD I : A. WEIJNEN e.a., *Woordenboek van de Brabantse Dialecten* I, afl. 1-8, Assen, 1967-1990.
- WILLEMS, A. 1981 : « Verdediging van stad en platteland rond Aarschot en Diest in de 16de en 17de eeuw », in : *Oost-Brabant* 18, 163-169.
- WOLTERS, M.J. 1849 : *Notice historique sur l'ancienne abbaye d'Averboden*, Gent.

ALFABETISCH REGISTER

De getallen verwijzen naar de paragrafen

- Aard(e) 8.4.4
Aarde, Ten 3.1.15
Achter de Linden 4.4.3
Akkerbos 8.2.2
Akkerbroek 8.2.2
Amourshof 4.2.4
Appelkeszil 8.5.3
Asdonk 4.2.9
Asdonkbroek 7.3.1
Attenrode 3.1.20

Baanhuis 4.3.5
Backsenswinning 4.2.1
Bakel 3.1.14
Bakenbos 8.1.1
Bamswijer 6.2.1
Bareelhuis 4.4.5
Barenberg 7.2.1
Barenbos 7.2.1
Beemd 8.3.1
Beemdeke 7.3.3
Beemdenweg 8.3.1
Bergstraat 5.1.3
Beringsebaan 5.1.1
Berkenbos 8.1.1
Berkstraat 5.1.3
Berkt 3.1.3
Berkven 5.1.3
Beukenbos 8.1.1
Biessussel 7.3.3

Binnemansbeemd 8.3.1
Blaasberg 3.2.4
Blanklaar 3.1.16
Blanklaarsestraat 5.1.3
Bleuk 8.2.3
Blok 8.2.3
Boerendans 4.4.4
Bogaard 8.5.3
Bogaardbeemd 8.5.3
Bogaardeke 8.5.3
Bogaarden, Ten 8.5.3
Bogaardsveld 8.2.1, 8.5.3
Bolhuis 4.2.3
Bolhuisbeemd 8.3
Bolhuisbos 4.2.3
Bolhuisbroek 7.3.1, 8.3
Bolhuiseussel 5.3
Bolhuisland 8.2.2
Bolhuisvijver 6.2.2
Bolhuisweide 8.3
Boomgaard 8.5.3
Booneussel 8.5.2
Boonhof 8.5.2
Borch 1.3
Borneke 6.3
Bosmanseinde 3.2.8
Bosmansstraat 3.2.8
Bredepoel 6.2.2
Broek 7.3.1
Broeke, Ten 3.1.16

- Broekstraat 5.1.4, 5.2.2
Bronweg 6.3
Bruinven 6.2.2
Bruul 7.3.5
Busselenberg 7.2.1
Celzusterswinning 4.1.7
Cogenven 6.2.2
Crauwelsberg 8.1.1
Crauwelsbos 8.1.1
Crauwelsbroek 7.3.1
Dassenaarde 8.4.4
Demer 6.1.1
Demerbroek 7.3.1
Dierenkoop 7.3.3
Diesterestraat 5.2.1
Dietersbroek 7.3.1
Dieters Voetpad 5.1.2
Dijk 5.1.6
Dingbank 4.5.1
Dolenberg 7.2.1
Donk 3.1.1, 3.2.1
Donkeussel 7.3.3
Doodsberg 7.2.1
Dorpsstraat 5.2.2
Dorreberg, Dorsberg 7.2.1
Drie Kronen 4.3.3
Drie Linden 4.4.3
Dries 8.4.5
Driesblok 8.4.5
Drossaardswinning 4.1.3
Duifhuis 3.1
Dulp 6.1.3, 6.1.5
Edeldonk 7.3.4
Eggerweierke 6.2.1
Eikelbergstraat 5.2.1
Eikelenberg 3.2.2
Eikelenbos 8.1.1
Eikenbos 8.1.1
Eiland 3.2.9
Eiveld 8.2.1
Elsschot 8.1.3
Elst 8.1.3
Elzenbos 8.1.1
Elzenpoelke 6.2.2
Emerberg 7.2.1
Engel, De 4.3.1, 4.3.2
Engelbeek 3.1.6
Evenblok 8.5.1
Galgeberg 7.2.1
Ganzelaak 6.1.5
Ganzenbeemd 8.3.1
Geenasdonk 4.2.9
Geendassaarde 8.4.4
Geenschoubroek 7.3.1
Geenwildbroek 7.3.1
Geenzeegt 6.1.4
Gemeenbroek 8.4.1
Gemeenheide 8.4.3
Gemeentebos 8.4.1
Gemeenteheide 8.4.3
Gemeentestraat 8.4.1
Gemenenaard 8.4.1
Genenaarde 3.1.15
Genenbroek 3.1.17
Genendorsberg 7.1.3
Genenkoudenberg 3.2.3

- Genenrode 3.1.2
Genensteenbergh 7.1.2
Genenvloeghe 3.1.22
Gennep 3.1.9
Gerstenveldeke 8.5.1
Gildekamer 4.5.3
Goed van Raatshoven 4.1.1
Goed van Reppel 4.2.2
Goorbos 7.3.2
Goorbroek 7.3.2
Goorkens 7.3.2
Goorkensgraf 7.3.2
Goorzouw 7.3.2
Grasbos 8.1.1
Grietenbergh 3.1.21
Groenstraat 5.3.2
Grootrode 3.1.2
Grotebaan 5.1.1
Grotebeek 6.1.3
Grotendries 8.4.5
Guldenboom 8.2.5
Halfweg 2.3.3
Haverblok 8.5.1
Haverenbeemd 8.5.1
Havereschomme 8.5.1
Havereussel 8.5.1
Haverstoppel 8.5.1
Haverveld, Haverven 6.2.2, 8.5.1
Hazeldonk, Hazendonk 3.1.1
Hazendonkstraat 5.1.3
Heerbaan, Heerstraat 5, 5.1.1,
5.1.2, 5.2.1
Heerstrate, Ter 3.1.18
Hees 3.1.8
Heibloem 4.3.6, 4.3.7
Heibloemke 4.3.7
Heide 8.4.3
Hel 4.3.7
Hemelrijk 8.2.5
Herberg, De 4.3.1
's-Hereneussel 7.3.3
's-Herenheide 8.4.3
's-Herenstraat 5
's-Herenviver 6.2.1
's-Herenwouwer 6.1.5, 6.2.1
Herrestraat 5.2.1
Hertenrode 3.1.20
Hertenrodebergh 3.1.20
Hertenrodestraat 5.1.3
Hezerheide 8.4.3
Hezerstraat 5.1.3
Hezerveld 8.2.1
Hoek, De 4.2.10
Hoeven 4.1.3
Hoeve ter Linden 4.1.1
Hoeve van het Zwartwater 4.2.4
Hoeve van Reppel 4.2.2
Hoeve van Tongerlo 4.2.6
Hoeve van Tuilt 4.2.2
Hof van Amours 4.2.4
Hof van der Ponten 4.1.3
Hof van Zandhoven 4.2.1
Hogebaun 5.1.1
Hogendries 8.4.5
Holandsebergh 7.2.1
Holland 7.2.1
Hollestraat 5.1.5, 5.2.1
Holven 6.2.2

- Hongarije 7.1.1
Honingeussel 7.3.3
Hooiblok 5.2.3
Hoppegaard 8.5.6
Houtegemp 8.1.2
Houteussel 8.1.2
Houweiken 8.1.3
Huisblok 8.2.5
Huisveld 4.4.2
Huisveldblok 8.2.5
Hulstervin 4.4.2
Hulstervinnehof 4.1.3
Jagersberg, Jagerskop 5.2.3
Kaggepoel 2.3.1
Kaggevinne 1.4, 2.3
Kakkepoel 2.3.1, 6.2.1
Kaleberg 7.2.1
Kalverberg 7.2.1
Kalverendries 8.4.5
Kalverwei 8.3.2
Kappellehuis 4.4.1
Kappelleland 4.4.1, 8.2.2
Karrestraat 5.1.5
Katsenberg 4.4.4
Katsers 4.4.4
Kautershoek 4.1.6
Kauwberg 3.2.3
Keerwei 5.1.5
Keienberg 7.1.4
Keizershof 4.2.1
Kelbergen 3.1.10
Kelbergseweg 5.1.3
Kelbergsveld 8.2.1
Kempenveldeke 8.5.5
Kempnhof, Kempnhofke 8.5.5
Kempland 8.5.5
Kerkenberg 7.2.1
Kerkenblok 8.2.3
Kerkenveld 8.2.3
Kerkepad 5.1.4
Kerkeschom 7.1.3
Kerkeweg 5.1.4
Kerkpad 5.2.2
Kimpenveld 8.2.1
Klappijberg 5.2.3
Klappijstraat 5.2.3
Kleinebaan 5.1.1
Kleinebeek 6.1.4
Koddershoek 4.1.6
Kolkbeemd 8.3.1
Kolonelsvijver 6.2.1
Kolonelswei 8.3.2
Korendries 8.5.1
Koudenberg 3.2.3
Kraanrijk 6.1.5
Kraasbroek 7.3.1
Kranelaar 8.1.5
Krasberg 8.1.1
Krekelenbos 4.3.6
Kriekelswarande 4.3.6
Kromme Ellenboog 4.3.4
Kroon, De 4.3.2, 4.4.1, 4.4.3
Kruisblok 8.2.5
Kruisstraat 5.2.3
Kruiwagen 4.2.8
Kwaadhuis 4.4.2
Kwaalhof 5.1.5

- Kweek 5.1.5
Kweekstraat 5.1.5
Kwikborn 6.3
Laak 6.1.4, 6.1.5
Laar 3.1.16, 8.1.4
Lagebaan 5.1.1
Langeberg 7.2.1
Langedijk 5.1.6
Langeheide 4.3.6, 8.4.3
Langenbeemd 8.3.1
Langeussel 6.2.1
Langewei 8.3.2
Latten, Lattenbeemd 8.3.1
Lazarij 4.5.6
Lazarijstraat 5.2.2
Lazarushuisje 4.5.6
Leemkuilen 7.4.1
Leemputten 7.4.1
Leibeek 6.1.4
Leidgracht 6.1.4, 6.1.5
Lelieken, Het 4.3.1
Lemmekeveld 8.2.1
Liebrechtveld 8.2.1
Linde 8.1.3
Lindekens 4.4.2, 4.4.3
Lo 8.1.2
Loefven 6.2.2
Loop 6.1.5
Loopken 6.1.5
Luikse Heide 4.2.9
Maalhof 5.1.5
Maanroeien 8.5.6
Maas 6.1.4
Maasroeien, Mandroeien 8.5.6
Mazelberg 7.2.1
Meldertsestraat 5.1.2
Merelbergstraat, Merelstraat
5.1.4
Mergel 7.4.1
Mergelveld 7.4.1
Mesthof, Metshoeve 4.2.2
Meulestede 2.2
Middelbeek 6.1.4
Molenbeek 6.1.3
Molendijk 5.2.1
Molengracht 6.1.5
Molenhofke 4.4.2
Molenput 6.1.5
Molenspekken 8.2.1
Molenstede 1.2, 2.2
Molenstede Beneden 3.2.7
Molenstede Boven 3.2.7
Molenstederheide 8.4.3
Molenstedestraat 5.2.1
Molenstedeveld 8.4.3
Molenstede Zandeke 7.1.1
Molensteedse Broek 7.3.1
Molensteedse Zavel 7.1.1
Molensteen 2.2
Molenstraat 5.1.4, 5.2.1, 5.2.2
Molenveld 8.2.1
Molenveldstraat 5.2.2
Molenvloed 6.1.5
Molenvoetweg 5.1.4
Molenweg 5.1.4, 5.2.2
Mot, De 4.2.4
Nedeldonk 7.3.4

- Nederdries 8.4.5
Nederengelveken 3.1.6
Nederste Heerstraat 5.1.1
Neerblanklaar 3.1.16
Neerekelenberg 3.2.2
Neerhazeldonk 3.1.1
Neerholand 7.2.1
Neerkelbergen 3.1.10
Neerpeer 3.1.7
Neerrode 3.1.2
Neervloege, Neervloge 3.1.22
Neteldonk 7.3.4
Nieuwedijk 5.1.6
Notenblok 8.5.3
Notenhof 8.5.3

Oosterbroek 2.3.4, 7.3.1
Oosterlinden 1.3, 4.1.1
Ossenbeemd 8.3.1
Ossendries 8.4.3
Oudenhof 4.1.1
Overste Heerstraat, Overste Weg
5.1.1

Paanhuis 4.3.7
Paanhuishof 4.3.7
Paasdonk 7.3.4
Paddenpoel 6.2.2
Papenbeemd, Papenbunder 8.3.1
Pastoriestraat 5.1.4
Patattendreef 8.5.2
Peer 3.1.7
Peerdsbeemdeke 8.3.1
Peerheideke 8.4.3
Peersestraat 5.1.3

Peers Schoubroek 7.3.1
Peerstraat 5.1.3
Peersveld 8.2.1
Perenbeemd 8.4.5
Perendries 8.4.5
Plateussel 7.3.3
Pontenhof 4.1.3
Prelsbos 8.1.1
Prelshoeve 4.1.2
Prinsenbos 5.2.3, 8.1.1
Prinsendreef 5.2.3
Prins van Oranje 4.3.2

Raafeikbos, Raafeiken 8.1.1
Raboutshoeve 3.1.2
Rachter, Raechter 8.5.2
Rasop 4.4.3
Raveneiken 8.1.1
Remaxhoeve 4.2.5
Reppel 3.2.5
Reppelsebaan 5.2.1
Reppelsebos 3.2.5, 8.1.1
Reppelse Heide 8.4.3
Reppelse Wouwer 6.2.2
Reppels Hofke 3.2.5
Reppelsveld 8.2.1, 3.2.5
Reukens 8.1.5
Riddersgoed 4.2.2
Rietbroek 7.3.1
Rijt 6.1.4, 6.1.5
Rochter 8.5.2
Rode 3.1.2, 8.1.5
Roderberg 7.2.1
Roderveld 8.2.1

- Rodeseheide, Rodscheide 8.4.3
Roodse Berg 7.2.1
Roodsestraat 5.1.3
Rooisbroek 7.3.1
Roossestraat 5.1.3
Rot, Het 3.1.19
Rotbroek 7.3.1
Rotsestraat 5.1.3
Rouwbergen 3.1.11
Rouwbergsestraat 5.1.3
Rouwbergseveld 8.2.1
Ruisbroek 7.3.1
Ruisbroekstraat 5.2.2
Runderwei 8.3.2
Schaapsdijk 5.1.6
Schaffen 2.1
Schaffense Heide 8.4.3
Schaffensestraat 5.1.3
Schaffenseveld 8.2.1
Schaluin 5.2.2
Schaluinberg 7.2.1
Schaluinstraat 5.2.2
Schaluinsveld 8.2.1
Schans 4.5.4, 4.5.5
Schansbeemd 8.3.1
Schansvijver 6.2.1
Schellekensberg 7.2.1
Schomme 7.1.3
Schoonaarde 3.1.15
Schot 8.1.3
Schoubroek 7.3.1
Schutpenning 4.3.2
Schutterskamer 4.5.2
Segersveld 8.2.1
Shertogen 3.1.13
Sint-Huibrecht 4.3.1, 4.3.2
Sporkelaar 8.1.4
Staalstraat 5.2.3
Stalstraat 5.2.3
Stappersestraat 5.1.4
Steenberg 7.1.2
Steenkot 7.1.2
Steenland 7.1.2
Steenovenveld 7.4.2
Steenveldeke 7.1.2
Steenweg 5.1.1, 5.2.1
Steenzil 7.1.2
Stenenveldeke 7.1.2
Swinnenbogaard 8.5.3
Terhoevenstraat 4.1.3
Tessenderlosesteenweg 5.1.2
Teteukesberg 7.1.2
Tichelarij 7.4.2
Tiendenhoeve 4.2.6
Turfbroek, Turfbroekske 7.4.3
Turfven 7.4.3
Turkenbeemd 8.3.1
Twijfeldonk 3.2.1
Ulpe 3.1.5, 6.1.3
Ulpelaar 3.1.5
Vaarnterveld 8.2.1
Valk, De 4.3.1
Varenschoek, Varent 3.1.12
Veersebaan 5.2.1
Veldbeek, Veldvliet 6.1.4
Vennestraat 4.1.3

- Vereyckenhoeve 4.1.4
Verloren Kost 7.1.3
Vijverke 6.2.1
Vijverloop 6.1.4
Vlaas 8.5.5
Vlasblok 8.5.5
Vlassaard 8.5.5
Vlassaartstraat 8.5.5
Vlassenaard 8.5.5
Vleugstraat 5.1.3
Vleugt, De 3.1.22
Vloedbeek, Vloedgracht 6.1.4
Vloege, Vlucht 3.1.22
Vogelsgeerde 4.5.2
Voorteussel 7.3.3
Voshol 6.2.1
Vossel 3.1.4
Vosselweier 6.2.1
Vossenaarde 8.4.4
Vrijzouwe 8.5.6
Vroente 8.4.2
Vrunterbos 8.4.2
Vuilbeek 6.1.4

Walehoef 4.1.4
Waterbos 8.1.1
Waterstraat 5.1.5
Werkmansveld 8.2.1
Wevin 6.2.2
Wevinbroek 7.3.1
Wevinstraat 5.2.2
Wiggersbroek 7.3.1
Wijerke 6.2.1
Wijerstraat 6.2.1

Wijndries 5.1.5
Wijngaard 8.5.4
Wijngaardsblokske 8.5.4
Wijngaardsbos 8.5.4
Wijngaardsbroek 7.3.1
Wijngaardsheide 8.5.4
Wijngaardsschom 8.5.4
Wijngaardsveld 8.2.1
Wijnstraat, Wijtstraat 5.1.5
Wildenaard 8.4.4
Willebroek 7.3.1
Winhof van Raetshoven 4.1.1
Winterbeek 6.1.4
Withuis 4.1.5
Wit Paard, Wit Paardje 4.3.5
Wittehoef 4.1.5
Wittehoefstraat 4.1.5
Witte Weijer 5.2.3
Witte Weijerstraat 5.2.3
Wolfsdonk 7.3.4
Wuusterlinden 4.1.1

Zand, Het 4.2.7
Zandberg 7.1.1
Zandbergen 7.1.1
Zandbergske 7.1.1
Zandhoven 4.2.1
Zandkuilen 7.1.1
Zandstraat 4.2.7, 5.2.2
Zavel 7.1.1
Zavelberg 7.1.1
Zavelstraat 7.1.1
Zavelveld 7.1.1
Zecht, Zeecht 6.1.4

Zegersveld 8.2.1
Zelemgat 5.1.2
Zevenzillen 8.4.4
Zoetenbeemd 8.3.1
Zurenbeemd 8.3.1
Zurpele 6.1.2

Zwaan, De 4.3.7, 4.4.4
Zwaantje 4.3.7
Zwartebeek 6.1.2
Zwarteringsbos 8.1.1
Zwartwater 3.2.6, 4.2.4, 6.1.6

INHOUD

1. BEKNOPTTE HISTORISCHE SCHETS	24
1.1. <i>De oudste bewoning in Schaffen</i>	24
1.2. <i>De oudste vermeldingen van Schaffen en Molenstede</i>	25
1.3. <i>Het oudste centrum, de oudste kerk en de burcht van Schaffen</i>	27
1.4. <i>Het Land van Diest buiten of de heerlijkheid Kaggevinne.</i>	30
1.5. <i>Verdere hoofdpunten van de geschiedenis van Schaffen en Molenstede</i>	32
2. DE NAMEN SCHAFFEN, MOLENSTEDE EN KAGGEVINNE	34
2.1. <i>Schaffen</i>	34
2.2. <i>Molenstede</i>	35
2.3. <i>Kaggevinne en Kaggepoel</i>	37
2.3.1. <i>De Kaggepoel of het Kaggevin</i>	37
2.3.2. <i>Kaggevinne als nederzetting</i>	38
2.3.3. <i>Kaggevinne als naam van de heerlijkheid en de naam Kaggevinne-Kempens</i>	38
2.3.4. <i>Verklaring van de naam Kaggevinne.</i>	40
3. NAMEN VAN GEHUCHTEN EN KLEINERE NEDERZETTINGEN ..	41
3.1. <i>Oude gehuchten en nederzettingen in Schaffen</i>	42
3.1.1. <i>Hazeldonk</i>	43
3.1.2. <i>Rode</i>	44
3.1.3. <i>Berkt</i>	45
3.1.4. <i>Vossel</i>	45
3.1.5. <i>Ulpe of Ulpelaar</i>	46
3.1.6. <i>Engelbeek</i>	47
3.1.7. <i>Peer</i>	47
3.1.8. <i>Hees</i>	48

3.1.9. Gennep	48
3.1.10. Kelbergen	50
3.1.11. Rouwbergen	51
3.1.12. Varent of Varenshoek	51
3.1.13. Shertogen	52
3.1.14. Bakel	53
3.1.15. Schoonaarde	54
3.1.16. Blanklaar	56
3.1.17. Genenbroek	57
3.1.18. Ter Heerstrate	58
3.1.19. Het Rot	58
3.1.20. Hertenrode	59
3.1.21. Grietenberg	60
3.1.22. De Vleugt	60
3.2. <i>Oude gehuchten en nederzettingen in Molenstede</i>	62
3.2.1. Twijfeldonk	64
3.2.2. Eikelenberg	64
3.2.3. Kauwberg	66
3.2.4. Blaasberg	67
3.2.5. Reppel	67
3.2.6. Zwartwater	68
3.2.7. Molenstede Boven	68
3.2.8. Bosmanseinde	69
3.2.9. Eiland	70
4. OUDE HUISNAMEN	71
4.1. <i>Oude boerderijen in Schaffen</i>	71
4.1.1. Winhof van Raetshoven of Hoeve ter Linden	71
4.1.2. Prelshoeve	72
4.1.3. Drossaardswinning of Hulstervinnehof	73
4.1.4. Vereyckenhoeve of Walehoef	74
4.1.5. Withuis of Wittehoef	74
4.1.6. Koddershoek	75

4.1.7. Celzusterswinning	76
4.2. <i>Oude boerderijen in Molenstede</i>	76
4.2.1. Zandhoven, Keizershof of Backsenswinning	76
4.2.2. Hoeve van Tuilt of Mesthof	78
4.2.3. Bolhuis	79
4.2.4. Hoeve van het Zwartwater of Mot	80
4.2.5. Remaxhoeve	81
4.2.6. Tiendenhoeve	82
4.2.7. Het Zand	82
4.2.8. Kruiwagen	83
4.2.9. Asdonk	83
4.2.10. De Hoek	84
4.3. <i>Andere oude huisnamen in Schaffen</i>	85
4.3.1. Oude huisnamen in Schoonaarde	85
4.3.2. Oude huisnamen in het centrum van Schaffen	86
4.3.3. De Drie Kronen in Hees	87
4.3.4. In de Kromme Elleboog in Rouwbergen	87
4.3.5. Oude huisnamen in Blanklaar en omgeving	87
4.3.6. Oude huisnamen in Het Rot en omgeving	88
4.3.7. Oude huisnamen in Engelbeek en omgeving	89
4.4. <i>Andere oude huisnamen in Molenstede</i>	91
4.4.1. Oude huisnamen in Reppel	91
4.4.2. Oude huisnamen in het dorpscentrum	92
4.4.3. Oude huisnamen aan de Diesterestraat	93
4.4.4. Oude huisnamen in en bij het Eiland	94
4.4.5. Het Bareelhuis bij de grens met Diest	96
4.5. <i>Gebouwen met een sociale functie</i>	96
4.5.1. De Dingbank in Schaffen	96
4.5.2. De Schutterskamer in Schaffen	97
4.5.3. De Gildekamer in Molenstede	98
4.5.4. De schansen in Schaffen	98
4.5.5. De schans van Molenstede	101

4.5.6. De Lazarij van Diest en lazarushuisjes	101
5. STRAATNAMEN	103
5.1. <i>Oude straten in Schaffen</i>	104
5.1.1. De hoofdweg naar Beringen	104
5.1.2. Andere oude verkeerswegen	105
5.1.3. Wegen naar of in gehuchten	105
5.1.4. Naar andere plaatsen of gebouwen genoemde wegen	106
5.1.5. Enige kleinere wegen	108
5.1.6. Straatnamen met dijk	110
5.2. <i>Oude straten in Molenstede</i>	110
5.2.1. Oude verkeerswegen	110
5.2.2. Wegen naar andere plaatsen of gebouwen	111
5.2.3. Enige kleinere wegen	113
6. WATERNAMEN	117
6.1. <i>Namen van waterlopen</i>	117
6.1.1. Demer	117
6.1.2. Zwartebeek of Zurpele	118
6.1.3. Zwartwater, Grotebeek of Dulp	119
6.1.4. Kleinere waterlopen in Schaffen	120
6.1.5. Kleinere waterlopen in Molenstede	121
6.2. <i>Namen van vijvers</i>	123
6.2.1. Vijvers in Schaffen	123
6.2.2. Vijvers in Molenstede	125
6.3. <i>Namen van bronnen</i>	126
7. NAMEN VOOR DE BODEMGESTELDHEID	127
7.1. <i>Namen voor dorre grond</i>	127
7.1.1. Zandgrond	127
7.1.2. Steenachtige bodem	129

7.1.3. Andere dorre, onvruchtbare grond.....	130
7.2. <i>Namen van hoogten</i>	131
7.2.1. Hoogten in Schaffen.....	131
7.2.2. Hoogten in Molenstede.....	134
7.3. <i>Slechte, moerassige grond</i>	135
7.3.1. Namen met broek.....	135
7.3.2. Namen met goor.....	138
7.3.3. Namen met eussel.....	138
7.3.4. Namen met donk.....	140
7.3.5. De naam Bruul.....	141
7.4. <i>Leem, klei en turf</i>	142
7.4.1. Leemkuilen.....	142
7.4.2. Klei en steenbakkerij.....	143
7.4.3. Turf.....	144
8. NAMEN VOOR DE BODEMBEDEKKING.....	145
8.1. <i>Bossen en bomen</i>	146
8.1.1. Namen met bos.....	146
8.1.2. Namen met andere woorden voor bos.....	148
8.1.3. Namen van afzonderlijke bomen.....	149
8.1.4. Namen met laar.....	150
8.1.5. Bosrooiingen.....	152
8.2. <i>Akkerland</i>	152
8.2.1. Namen met veld.....	152
8.2.2. Namen met akker en met land.....	154
8.2.3. Namen met blok.....	154
8.2.4. De naam Hemelrijk.....	156
8.2.5. De naam Guldenboom.....	156
8.3. <i>Weiland</i>	156
8.3.1. Namen met beemd.....	157
8.3.2. Namen met weide.....	158
8.4. <i>Gemeenschappelijke of onbewerkte grond</i>	159

8.4.1. Namen met « gemeyn »	159
8.4.2. Namen met vroente	161
8.4.3. Namen met heide	161
8.4.4. Namen met aarde	162
8.4.5. Namen met dries	164
8.5. <i>Gekweekte planten</i>	165
8.5.1. Namen van graansoorten	165
8.5.2. Namen van groenten	166
8.5.3. Boomgaarden en fruit	167
8.5.4. Wijngaarden	168
8.5.5. Hennep, vlas en hop	170
8.5.6. Tenen of wissien	171
9. BRONNEN EN BIBLIOGRAFIE	172
9.1. <i>Onuitgegeven bronnen</i>	172
9.1.1. Archief van de abdij van Averbode	172
9.1.2. Algemeen Rijksarchief in Brussel	172
9.1.3. Stadsarchief van Diest	175
9.1.4. Rijksarchief in Hasselt	177
9.1.5. Handschriften van de K.U. Leuven	178
9.1.6. Archief van de abdij van Tongerlo	178
9.1.7. Persoonlijk bezit	178
9.2. <i>Uitgegeven bronnen</i>	178
9.2.1. Gedrukte kaarten	178
9.2.2. Andere gedrukte bronnen	178
9.3. <i>Geraadpleegde boeken en artikelen</i>	179
10. ALFABETISCH REGISTER	187